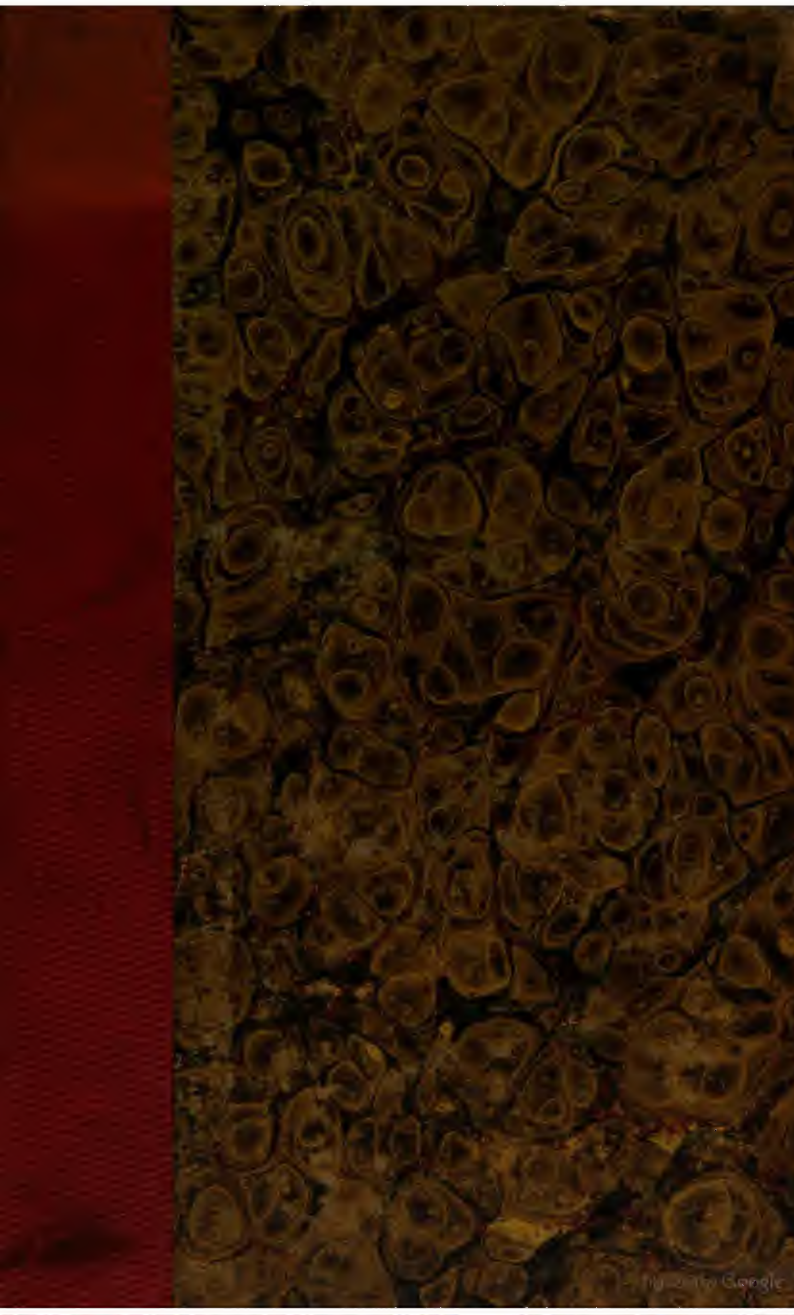

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

EERSTE DEEL.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

EERSTE DEEL,

DERDE DRUK.

Te BATAVIA,
TER LANDS DRUKKERIJ,
1825.

VOORBERIGT,
WEGENS DEN
TEGENWOORDIGEN STAAT
VAN HET
BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP.

Het Bataviaasch Genootſchap, hetgeen thans het eerſte deel zijner Verhandelingen in het licht geeft, en aan het oordeel van ons geletterd Europa onderwerpt, is, om zoo te ſpreken, eene dochter van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen. Onze directeur en voorzitter Mr. Jacob Cornelis Mattheus Radermacher, en eenige andere liefhebbers, hadden, reeds lange, een ontwerp willen ſmeden, om een aanzienlijk gezelſchap bij een te krijgen, hetgeen, met zaamgevoegde krachten, alle zijne pogingen mogt inſpannen, om de fraaije letteren en kundigheden, te Batavia, en in de overige oosterſche volkplantingen, op den troon te vestigen.

Men begreep (en dus begrijpen het ook vele uitmuntende mannen in het vaderland) dat, indien er, in deze oosterſche gewesten, immer eenige voortplanting van het evangelium plaats kan hebben, de ſmaak voor kunsten en wetenſchappen daartoe aanleiding moet geven; gelijk, voor twee eeuwen, de hervorming der letteren, die van den Godsdienst voorafging; even gelijk de bloozende dageraad het opkomen van de zon.

Maar hoe noodzakelijk, hoe nuttig zich dit ook voordeed, de nieuwigheid, dat ongehoord ontwerp vond tegenſtand: men zag het aan voor onuitvoerlijk: gelijk men ook nog, bij de meesten, de voortplanting van het evangelium onder de oosterſche volken, voor onuitvoerlijk aanziet.

Maar wat gebeurt er? Onze voorzittende directeur, die ook tot directeur der Haarlemſche Maatſchappij, benevens de hoogedele Heer Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, Reynier de Klerk, hoogst deszelfs ſchoonvader, onlangs verkoren was, ontving het berugt Programma, hetgeen men, te Haarlem, in de vijf-en-twintigſte algemeene

zit-

zitting, den 21 mei 1777, had goedgekeurd: behelzende een ontwerp, ter oprigting van eenen oeconomiſchen tak, ook in deze oosterſche gewesten. De verre afſtand van Europa, en de uitgebreidheid der bezittingen, kantoren en reſidentien der oostindiſche compagnie, op de vaste kusten van Azië en op de eilanden, vorderden, dat men die inſtelling van den oeconomiſchen tak, in een afzonderlijk genootſchap, veranderde, om er, in de Oeconomie van ons Nederlandsch Indië, de beste en aangenaamſte vruchten van te plukken; en tevens, als het ware, geheel Nederlandsch Indië, tot de belangen der Hollandsche Maatſchappij, op de geſchikſte wijze, over te halen.

En dus hebben wij, hier te lande, zeer veel verpligting aan den heer Mr. HENDRIK VAN DEN HEUVEL, griffier bij het hof van juſtitie te Utrecht, die de eerſte aanleiding tot het Haarlemseh Programma gaf; maar vooral aan de aanbiddelijke Voorzienigheid, die het geletterd en letterminnend Oost-Indië, langs die wegen, tot een aanzienlijk ligchaam vergaderde: en thans eene blijde hoop geeft, op de vorderingen in kunsten

en wetenſchappen, waartoe hetzelve zijne pogingen aan zal wenden, onder het oog der aanzienlijkſte Genootſchappen van het Vaderland en van geheel Europa.

Zoodanig eene inſtelling, *tot nut van het Gemeen*, weten wij niet, dat nog, door eenige handeldrijvende Natie, in de oosterſche gewesten uitgedacht of tot bestaan gebragt is geworden.

Op den 24 april 1778 kreeg het Genootſchap eenigzins zijn volkomen beslag, door de inteekening van den hoogedelen Heer Gouverneur Generaal en van alle de leden der Hooge Regering, te Batavia aanwezig, als directeuren, en van eene menigte der aanzienlijkſte heeren en beambten dezer hoofdſtad, als leden. En uit die leden werd eene commisſie verkoren, welke, maandelijks, op voorkomende dingen zoude kunnen acht ſlaan, en vervolgens, uit naam van het Genootſchap, en onder de directie van den heer RADERMACHER, zulke dingen verrigten, die geen uitſtel konden lijden, en waarvan, in de algemeene Vergaderingen, zal worden verſlag gedaan. Deze commisſie bestaat thans, uit de volgende leden:

Den

Den voorzittenden DIRECTEUR,

Den Heer Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, Raad extraordinair van Nederlandsch Indië, aan wien alle berigten dienen geadresseerd te worden: en de

Dirigerende LEDEN, de Heeren:

Josua van Iperen, A. M. L. Philos. Doctor en Predikant.
Johannes Hooyman, Predikant.
Tirardus Bartlo, Schepen.
Mr. *Willem van Hogendorp*, Koopm.
Hendrik Nicolaas Laclé, Koopman.
Jacobus van der Steege, Med. Doct. en binnen Regent van het buiten Hospitaal.
Mr. *Egbert Blomhert*, Landdrost der Bataviasche Ommelanden.
Mr. *Paulus Gevers*, Onderkoopm., en
Fredrik Baron *van Wurmb*, Onderkoopman.

De voorwaarden, op welke dit Genootschap zich, onderling, ter bevordering van kunsten en wetenschappen verbonden heeft, zijn in het programma, opgegeven; hetgeen, in het voorleden jaar, alomme, en ook naar het Vaderland, verzonden is.

Het zal echter noodig zijn, dezelve hier nogmaals te melden; om dat er

er de ſtaat, de oogmerken, de algemeene prijsvragen en uitbiedingen van eerbelooningen in worden voorgeſteld, welke nogmaals hare kracht blijven behouden.

§. I.

Dit Genootſchap zal beſtaan, uit Zijne Hoog-Edelheid, den regerenden Gouverneur Generaal, als Opperdirecteur; uit Directeuren, waartoe niemand benoemd zal mogen worden, dan de heeren leden der Hooge Indieſche Regering; en uit leden, gekoren uit de aanzienelijkſte, kundigſte en welgezindſte ingezetenen, niet alleen dezer hoofdplaats, maar uit alle bezittingen der Edele Compagnie, in deze gewesten.

§. II.

Deze bovengemelde leden zullen, voor zoo verre zij hier aanwezig zijn, jaarlijks eenmaal vergaderen, om uitſpraak te doen over de ingekomen antwoorden op de voorgeſtelde prijsvragen, nieuwe vragen op te geven, en verder, door eene naauwkeurige vergelijking tusſchen het oogmerk dezer inſtellingen en de bijzondere gelegenheid dezer landen, zoodanige bepa-

palingen vastteftellen, als zij noodzakelijk zullen oordeelen.

§. III.

Deze algemeene vergadering zal gehouden worden, op den 8ften maart. Maar om alles aldaar, zoo veel mogelijk, in de beste orde te verrigten, zullen, met algemeene toeftemming, uit de heeren directeuren, één tot voorzitter, en uit de leden acht, tot dirigerende leden, worden verkoren; welke, benevens één fecretaris, iederen eerften maandag in de maand, des avonds ten zes uren, zullen te zamenkomen, om de waarde der ontvange berigten te beoordeelen, gedane proeven te onderzoeken, en verder alles in eene goede orde, voor de algemeene vergaderingen, te bereiden; waarin de voorzittende directeur, en, in zijne afwezendheid, het oudfte dirigerend lid van alles verflag zal doen.

§. IV.

De algemeene vergadering zal, doorgunstige toeftemming van Zijne Hoog-Edelheid, den regerenden Gouverneur Generaal, gehouden worden binnen de groote zaal van het

ne-

Gouvernement, in het kasteel Batavia; maar de maandelijksche bijeenkomsten der dirigerende leden, ten huize van den voorzittenden directeur.

§. V.

Het Genootschap sluit geheel en al, buiten den kring zijner onderzoekingen, alle berigten, die de Oostindische Compagnie eenigzins zouden mogen aangaan; maar zal daartegen alle kunsten en wetenschappen pogen te bevorderen; en al wat de natuurlijke historie, oudheden, zeden en gewoonten der volken aangaat, zal hetzelve gretig ontvangen. Echter is zijn voornaam doelwit, tot voorwerpen van zijn onderzoek te laten dienen, zulke zaken die, ten nutte van landbouw, koophandel en bijzondere welvaart dezer volkplantingen, kunnen strekken, en, in alle opzigten, als uitvoerlijk beoordeeld worden.

§. VI.

Hetzelve stelt, ten dien einde, hieronder, eenige vragen voor, zonder de minste voorkeur of bepalingen van tijd omtrent derzelver beantwoording: vermits zulks met de gelegenheid dezer landen niet overeenkomt.

LAND-

LANDBOUW

1. Voor den genen, die een beter soort van ploegen, dan die tot heden, door de Javanen gebruikt worden, uitvindt en in gebruik brengt.

2. Voor hem, die een stuk lands zoodanig beploegd, met *Padij-Tipar* (*) bouwt.

3. Voor die een *Padij-Sawa*(†) of *Tipar*, met den sikkel laat snijden.

4. Voor die aantoont, welke de beste en spoedigste voortkomende wortelen zijn, om het behoeftig gemeen, bij misgewas van graan, te spijzigen.

5. Voor die voldoende aantoont, waarin de schadelijke eigenschap bestaat van verscheiden boomen; als, *Rangas*, *Camang* en meer anderen, die de Javanen niet durven omhouwen; om dat zij, gelijk de ondervinding leert, als dan, door eene smertelijke huidziekte worden aangetast.

(*) *Padij-Tiepar* is het rijstgewas, op de hooge landen, in den west-mousson.

(†) *Padij-Sawa* is het rijst gewas, op de lage landen, in den oost-mousson.

6. Voor

6. Voor die een onbebouwd veld, met deugdzame Jati-pitten zal bezaaijen, of hetzelve beplanten, na verloop van twee jaren.

7. Voor die aantoont, hoedanig het toenemend hout-gebrek, voor de ſuiker-molens in de bovenlanden, ſpoedig en duurzaam kan verholpen worden; en, door welke middelen de afvoer en verkoop, tegens een civielen prijs, ter dezer hoofdplaats kunnen worden gemaakt.

8. Voor die een getal van vijftig moerbeziënboomen, het zij digt bij de ſtad, of wel in de bovenlanden, aanplant, na twee jaren.

9. Voor die een diergelijk getal, zes jaren lang, in eenen goeden ſtaat, het best onderhouden heeft.

10. Voor die een katje zijde, het eerst, alhier heeft aangewonnen.

11. Voor die een vierde piekel zijde, zoo goed als de Chineeſche, of Bengaalſche, of dezelve bijna evenarende, het eerst alhier heeft aangewonnen.

NB. Deze

NB. Deze zal, behalven de premie, in de eerste onkosten, aanzienlijk worden te gemoet gekomen.

12. Voor die eenige kiermansche schapen, ten minste vier in getal, uit Perzië herwaarts brengt.

13. Voor die, van deze schapen, na een behoorlijk onderhoud van twee jaren, lammeren wint.

14. Voor die een katje wol, zoo goed, of bijna zoo goed, als de kiermansche, alhier heeft aangewonnen, en vertoont.

15. Voor die aantoont, waarom de schapen hier zoo spoedig ontaarden; waarom hunne vachten harig worden; en hoe dit zou kunnen voorgekomen worden.

16. Voor die een onbebouwd stuk land met de peperranken bezet, na twee jaren.

17. Voor die de grootste hoeveelheid peper, ten minste even zoo deugdzaam als de Bantamsche, in één jaar, alhier, zal hebben ingezameld.

18. Voor

18. Voor die de middelen aantoont, om de voortplanting der cacaö, in deugd die van de kust *Caraques* evenarende. te bevorderen.

19. Voor die, op een woest ſtuk land, de meeste cacaö-boomen, ten minste vijftig, aanplant, na twee jaren.

20. Voor die eene halve piekel goede vette cacaö, het zij nabij de ſtad, of in de bovenlanden, aanteelt.

21. Voor die, op een woest ſtuk land een vierde piekel indigo teelt, in deugd gelijk aan die van Japara.

NB. Die hier omtrent onderrigting begeert, kan zich, bij den voorzittenden directeur, of eenen der dirigerende leden aanmelden.

22. Voor die, op een woest ſtuk land, eene piekel capas teelt, in deugd en fijnheid gelijk aan de Javaſche.

23. Voor die het beste berigt ter verbetering van den landbouw alhier, indient.

VIS-

VISSCHERIJEN.

24. Voor die aantoont, hoedanig eene meerdere hoeveelheid van verſche visch, ten behoeve van den gemeenen man, op de bazaar, te koop gebragt kan worden, na de maand augustus, wanneer de visſcherijen ſterk afnemen, en zoo, gedurende den geheelen west-mousſon, tot de maand mei toe.

25. Voor die, gedurende dien tijd, de meeste visch, verſche of gedroogde, eene maand lang, op de bazaar, zal hebben te koop gebragt.

FABRIJKEN.

26. Voor die grof porcelein, ten dienste van den gemeenen man, in deugd en prijs gelijk, aan het geen door de Chinezen wordt aangevoerd, alhier fabriceerd.

NB. Voor den eersten toeſtel, zal nog, boven de premie, eene bijzondere belooning gegeven worden.

27. Voor

27. Voor die grof aardenwerk, in deugd en prijs, gelijk aan het Bantamſche, alhier toestelt.

28. Voor die betere vloerſteenen, dan tot heden hier gebakken zijn, uitvindt.

29. Voor die, op zijn landgoed, het ſpinnen onder de meisjes laat aanleeren, en katoenen garen van L. *A.* en *B.*, ten minste tien pond, van de hier gegroeide capas, vertoond.

30. Voor die kleedjes, in deugd en fijnheid gelijk aan de Makasſaarſche middelſoort, van Inlandſch gewonnen en geſponnen capas, op zijn landgoed, ten minste tot een half korsje, heeft laten weven.

31. Voor die linnen, in deugd en ſoort, gelijk aan het Cantonſche, of zoogenaamd Chineeſche linnen, alhier, laat weven: zullende, buiten de premie, het geheel product dier fabrijk, de twee eerste jaren, tien procent hooger, dan de markt van het ingevoerde Chineeſche, door het Genootſchap, worden aangenomen.

32. Voor

32. Voor de schoolmeesters, die het spinnen en kousen-breijen, in hunne scholen, den kinderen, aanleeren.

33. Voor die, in het ligtst-uit-te-voeren ontwerp, toont, hoedanig de kinderen der gemeene lieden, thans nutteloos langs de straten zwervende, ten meesten dienste van het algemeen, kunnen worden aangekweekt.

WERKTUIGKUNDE.

34. Voor die het bekwaamste werktuig, eene soort van een hefpomp, of iets diergelijks, uitvindt, om eene water-colom, van 8 duim diameter, of meer, loodregt uit de rivier, ten minste acht voeten hoog, op-tehalen: en tessens aanwijst, dat het, met zes man, of één buffel, kan worden aan den gang gehouden, ten dienste van den landbouw; mits dat het éénvoudig van zamenstel zij, en niet te hoog in prijs loope.

NB. Behalve de premie, zullen de onkosten van het maakloon nog vergoed worden.

35. Voor

35. Voor die aantoont, hoedanig, door een werktuig, het groot timmerhout, over ongelijke gronden, met meerder gemak en mindere onkosten, ſpoediger dan nu geſchiedt, uit de binnenlanden naar het ſtrand, of de rivieren vervoerd kan worden, en ligter voort te trekken zij.

36. Voor die een beter voertuig, dan de buffels-karren der Javanen, uitvindt, het geen minder log, doch even ſterk zijnde, meerdere zwarte kan vervoeren.

37. Voor die zoodanige verbeterde buffels-karren laat maken, en bij zijn landvolk, ten minste vier daar van, in gebruik brengt.

38. Voor die aantoont, op welke wijze men, met hope van eenen gewenſchten uitſlag, zoude kunnen ondernemen, de zand-bank voor de Bataviaſche rivier te verlagen, door te ſnijden, of geheel weg te ruimen.

39. Voor die aantoont, hoedanig de bekwaamste middelen ter uitdelving der zandbedden in de rivieren, in Europa uitgevonden, al-

alhier, met vrucht, zouden kunnen worden in het werk gesteld.

40. Voor die een nuttig berigt over de werktuigkunde, met bijzondere toepasfing op den ftaat dezer volkplanting, aan het Genootfchap overlevert.

41. Voor die de besten bekwaamste vaartuigen, en verdere gereedfchappen, opgeeft, om de ftadsgrachten uit te diepen.

GENEESKUNDE.

42. Voor die het beste traktaatje, of kort opftel levert, wegens de, hier in Indie, zoo algemeene kwaal, den buikloop; en in hetzelve, op theoretifche en praktifche gronden, in het licht ftelt de bovengenoemde ziekte, derzelver aard, verscheidenheid, oorzaken, teekenen dier oorzaken, geneezings-aanwijzingen, en meest dienstige hulpmiddelen.

Insgelijks: het aanmerkelijkfte verfchil van den Indifchen pijnelijken buik-of bloedloop, met dien genen, welke in Europa plaats heeft; eindelijk ook de gene-

nezingswijze der Inlanders, hunne meeſtgebruikelijke medicamenten, en derzelver bereidingen.

43. Voor die, in een ander beknopt opſtel, zal aantoonen, waarom de verſtoppingen der ingewanden (gemeenlijk *de koek* gezegd) hier, almede, zoo algemeen zijn; welke genezings inzigten, zoo wel tot *verhoeding*, als tot *genezing*, daar tegen, zijn in acht te nemen, en, waar door die het best worden uitgevoerd; eerst bij onze Europeänen: daarna bij den Inlander; aan wien velen, daar in, eene bijzondere bedrevenheid toeſchrijven.

44. Voor die de meeste geneeskundige planten, vruchten en wortels, alhier bij den Inlander in gebruik, zal hebben aangetoond; maar (NB.) het aangetoonde ook, met goede bewijzen, bevestigt; ten einde alle onzekerheden en ſchadelijke gevolgen voortekomen.

LETTERKUNDE.

45. Voor één of meerdere perſonen, die, op goede gronden, geoor-
deeld

deeld zullen worden, den meesten lust en de grootste bekwaamte hebben, om de hoog Maleische, Javaansche, Chineesche, of andere hier nuttige oostersche talen, zich eigen te maken, *in eene meerdere volmaaktheid, dan gemeenlijk geschiedt, en wel zoodanig, dat zij daardoor in staat gesteld zullen worden om gewigtige zaken, ten voordeele van land en kerk, te kunnen verrigten.*

46. Voor die het beste Nederduitsche vers maakt; en daarin aantoont *den invloed der Wetenschappen op de zeden.*

NB. Men zoude gaarne zien, dat het niet onder de honderd, noch boven de driehonderd verzen, of dichtregelen besloeg: edoch zal de uitspraak, voornamelijk vallen op het *zakelijke.*

§. VII.

De antwoorden op de bovengemelde vragen moeten, aan den Voorzittenden Directeur worden toegezonden, die zoo wel als de Dirige-

gerende Leden, altoos zal gereed zijn, een iegelijk zulks begeerende, nadere onderrigtingen mede te deelen.

§. VIII.

En dewijl, zoo wel in het onderzoek der bovengemelde vragen, als ter bevordering onzer kennis, omtrent den waren toestand dezer Gewesten noodig is, het gevoelen van den kunstigen lanzaat in te nemen, verzoekt het Genootſchap, een iegelijk, de gedachten der Inlanders, op zulke zaken, die binnen den kring hunner kennis ſtaan, altoos aftevragen, en deze lieden, door alle vriendelijke behandelingen, tot eene vrijmoedige verklaring, aan te wakkeren.

§. IX.

Het Genootſchap betuigt, dat het met een bijzonder genoegen, altoos zal ontvangen alle berigten over Volken, Talen, Zeden, Oudheden en Geſchiedenisſen dezer gewesten; prijzende een iegelijk nadrukkelijk aan, de deswege gedrukte of nog uit te komene ſchriften met oordeel na te gaan, en hunne aan-

aanmerkingen aan ons medetedeelen: terwijl elk, in dit opzigt, ook ſtaat mag maken op de edelmoedigſte vergelding; of ſchoon zulks onder de voorgeſtelde prijsvragen niet ware begrepen.

§. X.

Dewijl de bloei en luister der Edele Compagnie, nevens de welvaart dezer gewesten, het Genootſchap boven alles ter harte gaan, zal het altoos den voorrang geven, aan zoodanige vragen, die door de Hooge Regering dezer Landen, of de Hoog-Edele Heeren Zeventienen, bijzonderlijk worden aangeprezen.

§. XI.

Het Genootſchap behoudt geheel en al aan zich de vrijheid, om de vergelding der goedgekeurde prijsvragen te bepalen, verzekerende ondertusſchen, niet alleen dat die nimmer beneden de honderd rijksdaalders zal zijn, maar ook, dat behalve eene aanzienlijke verhooging dezer ſommen, elk lid in het bijzonder, en het Genootſchap in het geheel, op de allergunſtigſte wijze, zal ontmoeten den genen, die eenige nuttige ontdekking, aan het oogmerk

dezer inſtellingen beantwoordende, gedaan zal hebbe ; of, in eenig ander opzigt, door kundigheid en ijver, bijzondere aanmerking zal verdienen. Ook zal het, buiten deze algemeene vragen, ter jaarlijkſche beantwoordinge voorſtellen twee vragen; en ieder van dezelve beloonen, met eene gouden medaille, op deszelfs ſtempel geſlagen, of met honderd gekartelde dukatons, ter keuze van den ſchrijver. En zal het daarenboven, ieder lid vrijſtaan, behalve deze vragen, eene bijzondere vraag aan de vergadering voor te ſlaan, en eene buitengewone premie, naar mate van het gewigt der zaken daar opteſtellen.

Zoo twee antwoorden, in deugd bijna gelijk komen te ſtaan, zal aan het naastbeſte, een *accesſit* gegeven worden, van eene kleinere premie, min of meer aanzienelijk, naar deugd van het antwoord, en de zaken, daar in begrepen: houdende het Genootſchap aan zich het regt, om zoodanige antwoorden, die den prijs behaald hebben, te laten drukken, zonder dat het den ſchrijver zal geoorloofd zijn, dezelve, door den druk, afzonderlijk uit te geven.

§. XII.

§. XII.

Op dat de toegezondene antwoorden op de voorgestelde prijsvragen, onpartijdig kunnen beoordeeld worden, dienen dezelve, niet met den naam van den schrijver, maar met eene zinspreuk, onderteekend te zijn, welke zinspreuk dan ook, op een nevens gezonden verzegeld briefje, moet staan, en daar in de naam en woonplaats van den auteur. En moeten alle verhandelingen, in de Nederduitsche taal, met een duidelijken stijl een leesbare letter, opgesteld en afgeschreven zijn.

§. XIII.

Het Genootschap zal de toegewezene belooningen contant uitdeelen, of wel in eene gouden medaille, geslagen op zijnen stempel, zoo als men dit begeert; welke stempel zal bestaan, in een cocosboom op den voorgrond, waar aan het Bataviasche Wapen hangt met het omschrift: *ten Nutte van het Gemeen*, en, daar onder, *Bataviaasch Genootschap, opgerigt den* 24[sten] *april* 1778.

§. XIV.

Het is een ieder, zonder onderscheid, geoorloofd, naar den voorge-

geſtelden prijs te dingen, behalve den Voorzittenden Directeur en de Dirigerende Leden; welker berigten, omtrent de voorgeſtelde vragen, des begeerende, in de Verhandelingen, zullen gedrukt worden.

§. XV.

Elk lid van het Genootſchap zal verpligt zijn, ter onderſteuning van hetzelve, jaarlijks te betalen vier ducaten, of elf rijksdaalders; welk fournisſement, telkens, voor den laatſten van augustus, aan den Secretaris zal moeten bezorgd worden; latende het Genootſchap aan een ieder, wiens ijver of vermogen boven die van anderen gaat, de vrijheid, om deze gift, naar goedvinden, te vergrooten.

§. XVI.

Het Genootſchap zal, uit zijne leden, altoos eenen secretaris verkiezen, die deszelfs verrigtingen, in behoorlijke orde, aanteekent, de behandeling der penningen voert, en daarvan, in de algemeene vergadering, naauwkeurige rekening en verantwoording doet.

Van

Van dit fonds houdt het Genootſchap, voor zich zelven, de grootſte helft, ter uitdeeling der gestelde premien alhier: en van het andere gedeelte, zal het een derde aan ieder der drie Maatſchappijen, in ons Vaderland opgerigt, te Haarlem, Rotterdam en Vlisſingen, overzenden; met verzoek, dat zij die pennigen, of in contanten, of wel in eene medaille, op den ſtempel van dit Genootſchap geſlagen, ter beantwoording van eene of meer nuttige vragen, willen beſteden.

§. XVII.

Het Genootſchap zal het getal van deszelfs leden, met eenige der kundigste ingezetenen, zoo ter dezer Hoofdplaats, als uit de verdere etablisſementen der Edele Compagnie in Oostindie, poogen te vergrooten: ten welken einde men zich aan den voorzittenden Heer Directeur zal kunnen adresſeren. En om deze, zoowel als een iegelijk, zonder ononderſcheid, in ſtaat te ſtellen, het hunne, tot nut dezer ſtichting, toe te brengen zal het van zijn jaarlijks Programma, duizend exemplaren laten

ten drukken, om alhier, aan de Heeren Directeuren en Leden, uit te deelen, en te verzenden naar de Buitenkantoren.

Dat Programma, en de daar achter aangevoegde lijst der Heeren Directeuren en Leden, werd, op den 1ften juni 1778, goedgekeurd, en orders beraamd, om, zoodra het bij hun Hoog-Edelheden, zoude zijn goedgekeurd, hetzelve ter drukpers te beftellen, en gedrukt zijnde, naar de Buitenkantoren, en naar Nederland, af te zenden. Ook werden deze twee vragen voorgefteld, om voor den laatsten van juni 1779, beantwoord te worden.

I.

Welke zijn de bekwaamste plaats, de onkoftbaarste wijze, en de gevoegelijkste middelen, om de lijken, in plaats van in de kerken en op de kerkhoven dezer stad, op eenen genoegzamen afftand van Batavia, ter aarde te beftellen.

II.

Dewijl men meent, dat het herftellen der sluizen het eenigfte middel zou zijn, om de stad Batavia van overvloe-

vloedig water te voorzien: Welk is daartoe het best en voordeeligst ontwerp?

Bij de antwoorden op deze tweede vraag, vordert het Genootschap de noodige teekeningen, ter opheldering, alsmede eene nette uitrekening der onkosten, welke de herstelling, of den aanleg beloopen zou?

Vervolgens werden tot prijsvragen beraamd, om voor den laatsten juni des volgenden jaars 1780, beantwoord te worden.

III.

Welke redenen zijn er, om te mogen vastſtellen, dat de inënting der kinderziekte, in de Oosterſche volkplantingen van onzen staat, met even zoo goeden uitſlag, zoude kunnen worden aangewend, als in de noordelijkke gewesten van Europa; alwaar deze kunst reeds zoo ver gevorderd is, dat men, op duizend ingeënte personen, naauwelijks eenen dooden tellen kan; daar, in tegendeel, volgens de gematigdſte uitrekeningen, de natuurlijke kinderziekte van duizend perſonen, welke zij aantast, honderd en dertig ten grave ſleept? Dan (vermits de schrif-

ten-

ten over de inënting in deze kolonie, weinig voor handen zijn) welke zou, in deze heete gewesten, de beste en eenvoudigste manier van inënting wezen? Welke maatregelen moet de geneesheer, gedurende den loop der ziekte in acht nemen; en welke diëet, of levenswijze moet hij, den ingeënten, voorschrijven?

Het Genootschap belooft, nogmaals, van wegens en met voorkennis van den heer *van Hogendorp*, eene prijsbelooning van honderd gouden ducaten, voor hem, die deze vraag, het best, binnen den bepaalden tijd, zal hebben beantwoord.

Op den eersten februari dezes jaars 1779, werden er nog drie vragen van groot aanbelang vastgesteld, om insgelijks, voor den 30sten juni 1780, daarop antwoorden te ontvangen. De eerste van den Hoog-Edelen heer Gouverneur Generaal REIJNIER DE KLERK, aan het Genootschap voorgedragen, met aanbieding van vijfhonderd rijksdaalders, voor de beste Verhandeling daar over inkomende. En de twee volgende zijn van het Genootschap, beloovende het

het zelve eene premie van honderd gekartelde ducatons, voor de beste beantwoording van elk dier twee vraagſtukken.

IV.

Welke zijn de oorzaken der aanspoeling van den modder, aan de zeestranden van Batavia, daar dezelve voormaals zuiver, zanderig en schoon waren? Zou de uitlegging van het zeehoofd daar ook eenige aanleiding toe geven? Welke zijn de beste middelen, om dien modder weg te krijgen? Zou dit mogelijk kunnen worden te weeg gebragt, door het indijken der uitgezette stranden; of door het maken van doorsnijdingen, in de uitſtekende hoeken van Krawang en Ontong Java; of wel door openingen aan het zeehoofd; of op eenige andere geſchiktere wijze.

Het Genootſchap zou zeer gaarne zien, dat de antwoorden, op dit gewigtig vraagſtuk, door nette teekeningen, waar in de aanwas van het zeehoofd, en de uithoeken van Krawang en Ontong Java zijn afgebeeld, opgehelderd wierden.

V.

Welke zijn de oorzaken der meeste, vooral epidemique, of gewone ziekten van Batavia, inzonderheid van de rotkoors? En welke zijn de geschikste middelen, die tot voorkoming en genezing derzelve, voortaan, moeten worden aangewend?

Het Genootschap verlangt, dat de schrijvers, die, ten opzigte dezer kunstvragen, naar den eereprijs dingen willen, vooral de verschijnselen der *epidemique* ziekten van deze stad en derzelver nabuurschap levendig voorstellen; en er de scheepsziekten der aankomende *baren* mede vergelijken: zonder juist omstandig te herhalen, het geen, ten dezen opzigte, bij andere geleerde Genootschappen in het Vaderland, in die betrekking, reeds is opgegeven.

VI.

Welke zijn de spijswortelen die de inlanders onzer oostersche kolonien, inzonderheid de Javanen, tot hun gewoon voedsel gebruiken? En welke is de beste wijze, om die voort te telen, en tot spijzen te bereiden?

Men zal het Genootschap, bij het antwoorden dezer vraag, ongemeen plai-

plaisier doen, met eenige exemplaren van die spijswortelen, zoo als die uitgegraven worden, ter hand te stellen; en tevens op te geven de manier, op welke de Javanen en andere Inlanders die gewoon zijn te bereiden, alsmede, welken invloed het gebruik derzelve plagt te hebben op gezondheid en ongezondheid van het volk?

Eindelijk is, op den 12. april, door den edelen heer voorzittend Directeur, met algemeene toejuiching der dirigerende Leden, in overweging genomen, en vervolgens bepaald, te worden beantwoord, voor den laatsten junij des jaars 1782, de navolgende zeer gewigtige vraag, die merkelijken invloed heeft, of hebben kan, op de vernuftige voortplanting van het Evangelie onder de Heidenen.

VII.

Welke middelen van vernuft hebben Muhamed, de Imans, en verdere leeraars en zendelingen der Muselmannen ook in lateren tijd met voordeel gebruikt, om de Heidenen alom, vooral in de verschillende gewesten en eilanden van Oost-Indië, bij wijze van eene

ze-

zedelijke overtuiging, tot het geloof van den Koran te bekeeren, en in dat geloof te bevestigen?

Het Genootſchap zal zeer gaarne de antwoorden hierover ook ontvangen, uit de handen der Mooren en Muſelmannen; zonder bij het beoordeelen dezer historiſche vraag eenig aanzien van perſonen te gebruiken: te meer daar de Mohamedanen en derzelver godgeleerden misſchien de beste gelegenheid zullen hebben om, daaromtrent, eenige bijzonderheden te berde te brengen, die in Europa en hier, tot heden toe, onbekend zijn gebleven.

De heer RADERMACHER, onze voorzittende Directeur, zal aan hem, van welken godsdienst of gezindheid hij ook wezen mag, die dit geſchiedkundig vraagſtuk het onpartijdigst, oordeelkundigst en uitvoerigst, zal hebben opgelost, ten geſchenke geven eenen eereprijs van honderd gouden dukaten, of eene medaille van die waarde, met den ſtempel van het Genootſchap, naar verkiezing van den ſchrijver, die de premie zal hebben verdiend.

Het

Het Genootſchap heeft ook zoo veel tijd gegeven, tot de beoordeeling van, en het voldoen aan deze vraag, tot op den laatſten junij 1782; om dus, aan de geleerden van Europa, gelegenheid te geven, om, inzonderheid, naar dezen eereprijs, te kunnen dingen, en hunne geſchriften over te maken. In welke gevallen, het best was, duplicaten van dezelve te laten afſchrijven, om dus de antwoorden, naar de wijze in den koophandel gebruikelijk, op twee schepen af te zenden.

Daarenboven had men reeds op den 1ste junij en 3den augustus 1779, beſloten, uit de kas van het Genootſchap, aan de drie Vadelandſche Maatſchappijen, te Haarlem, te Rotterdam en te Vlisſingen opgerigt, aan ieder, honderd nieuwe ducatons, bij wisſel, over te maken, om daaruit, tot nut van het Vaderland, van de zeevaart en den koophandel, en inzonderheid ook van deze Kolonien, zulke prijsvragen uit te ſchrijven, en te beloonen als aan die maatſchappijen oorbaarst voorkomen: hetzij met overneming der bovengemelde prijsvragen van het Bataviaasch Genoot-

ſchap,

ſchap, of op eenige andere gevoegelijke wijze. Gelijk dan ook die wisſelbrieven aan de heeren Secretarisſen *van der Aa*, *Bikker* en *Tjeenk* zijn overgemaakt.

Op den 5den october beſloot het Genootſchap, uit Amſterdam, tot het doen van de noodige waarnemingen, te ontbieden vier beste thermometers, even zoo vele barometers; twee hygrometers, twee windmeters, naar de verbetering van *Poleni*; twee bakken met de noodige glazen, om het gevallen water te meten: even zoo veel om de uitdampingen na te gaan, twee kompasſen met viſieren tot het waarnemen der declinatie, twee naalden tot het waarnemen der inclinatie; twee artificiele magneeten, en twaalf ſtalen aangezette ringen, om medicinale proeven mede te doen. Daarenboven zou men uit Haarlem doen komen de noodige teekens der ſterreloopkunde, algebra en geneeskunde, om voor de drukpers te dienen, bij het zetten der Verhandelingen.

Bij den heer *Holtzey*, te Amſterdam, zou dan ook beſteld worden de ſtempel der medaille voor het Bataviaasch genootſchap, verbeelden-

dende aan den eenen kant een kokosboom aan welken het wapen van Batavia hangt, en in het verschiet een landschap met dit omschrift: *Bataviaasch Genootschap, opgerigt den 24. april 1778.* En aan de andere zijde Mercurius met de zee in het verschiet, en dit omschrift: *Ten nutte van het Gemeen.*

Voor het overige gaf de heer voorzitter RADERMACHER te verstaan, dat, hij bij bekwame gelegenheid een huis aan het Genootschap vereeren wilde, waarin de bibliotheek en de kabinetten der natuurlijke zeldzaamheden eene aanzienelijke plaats zouden beslaan: zullende Zijn Edele acht wel voorziene kasten met boeken, manuscripten, instrumenten en naturalien ten geschenke verzorgen, met verzoek, dat alle heeren Directeuren en Leden, zoo veel in hun is, dat voorbeeld volgen zouden, en de beste merkwaardigheden inzamelen, ter aanvulling van hetgeen vooral aan het kabinet der naturalia ontbreekt.

Die acht kasten staan nog ten huize van Zijn Edele, en bestaan uit vier boeken kasten, waarin de *Diction-*

nai-

naire Encyclopedique, edit. de Paris, 17 deelen in folio, en 11 deelen platen; eenige Portugeſche, Maleiſche, Tamulſche en Singaleſche boeken, den Christelijken Godsdienst betreffende, en de werken van den heer *Voltaire*, in 68 deelen, uitmunten. De vijfde kast is geſchikt voor, en reeds voorzien met eenige *Simplicia*, wortels, basten, bloemen, vruchten, gommen, dieren, delfſtoffen, *Praæparata* en *Miscellanea*. In de zesde kast zullen de opgezette dieren en gedroogde planten, van welke laatſte een groote voorraad zal worden ingezameld (gelijk reeds begonnen is) worden bewaard. In de zevende kast heeft men reeds een zeer merkwaardig aantal van mineralen en ertzen, en inzonderheid alle de Oost Indiſche, zoo gouden, als zilveren munten; onder welke twaalf stuks zoogezegde gouden *zodiacks-ropijen*, heerlijk uitmunten: behalve nog ettelijke Europiſche munten; welke verzameling wij hopen, dat, uit het Vaderland, zal kunnen worden aangevuld. In de achtſte kast moeten de *phyſiſche* en *mathematiſche inſtrumenten*, welke men reeds heeft, en die men uit het Vaderland nog verwacht,

ge-

geplaatst worden; en vervolgens ook de *manuscripten*, de Oosterſche, van welke er reeds eenige aan het Genootſchap toehehooren, en andere handschriften van aanbelang.

Onder de *inſtrumenten*, welke het Genootſchap reeds bezit, behooren alle de Javaanſche muzijktuigen, welke de heer voorzitter, met groote kosten, heeft ingezameld, en aan den heer secretaris VAN WURMB, ter hand gesteld; die er eene verhandeling over denkt te vervaardigen, om de Javaansche muzijk duidelijker te leeren kennen.

Ook kwam er, op den 27sten februari dezes jaars 1779, berigt in, dat de Wel Edele Groot-Achtbare heer Directeur Generaal, Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, aan het Genootſchap geschonken had een manuſcript, inhoudende eene Perziaanſche grammatica; alsmede een geſchenk van honderd gouden ducaten, ten behoeve van het Genootſchap, van eenen ongenoemden, uit de west van Indië, toegezonden. Daarenboven had de Hooge Regering, reeds op den 28sten october 1778, eenen circulairen brif, naar de buiten-kantoren, laten afgaan, aan

de heeren gouverneurs en gezaghebbers, om elk, ter ondersteuning van het Genootschap, aan te moedigen; en inzonderheid ter opzameling en overmaking van alles, wat, ter opheldering der natuurlijke historie en der oudheden, geschiedenissen en gewoonten der verschillende Indiaansche volken, zal kunnen verstrekken.

Zijne Hoog-Edelheid, de heer Gouverneur Generaal, uit naam van het Genootschap, daarover aangesproken, om eene algemeene vergadering in het kasteel te mogen houden, gaf daartoe gunstig verlof, en bepaalde daartoe den 8 ten maart dezes jaars: zijnde de heugelijke geboortedag van Zijne Doorluchtige Hoogheid, Willem den vijfden, Prins van Oranje, Neêrlands Erf-Stadhouder, en onzen Opper-Bewindhebber.

Op dien dag verzamelden de heeren dirigerende leden, ten huize van den heer voorzittenden directeur, en reden, in plegtigen trein, van voor dat huis, aan de groote rivier, naar het kasteel Batavia, waar zij, welhaast, gelegenheid vonden, om de Edele heeren directeuren, en meest alle de leden, te begroeten;

be-

begevende zich het gansche Genootschap, in eene groote galery, alwaar een prachtig ontbijt was in gereedheid gebragt. Op den uithoek van de groote winkelhoekige tafel, stond het eergestoelte van Zijne Hoog-Edelheid, die, wegens onpasselijkheid, afwezig was, en ter regter hand van dat eergestoelte, zat de Edele Groot Achtbare heer Directeur Generaal, en vervolgens, naar rang, wederzijds, de Edele heeren Raden van Indië. Over het eergestoelte van den heer Generaal, was de plaats van den heer voorzittenden Directeur RADERMACHER, die, aan zijne regter en linker hand, de heeren dirigerende, en wijders alle de overige heeren leden had, welke ook, naar hunnen rang hadden plaats genomen. Niets ontbrak aan de orde en aan de statigheid dezer doorluchtige bijeenkomst.

De heer voorzittende Directeur van het Genootschap opende dezelve, met deze aanspraak:

AAN-

AANSPRAAK

AAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP,

DOOR DEN

VOORZITTENDEN DIRECTEUR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

in de eerste algemeene vergadering, gehouden den 8sten maart 1779.

WEL EDELE GROOT ACHTBARE EN GESTRENGE HEEREN DIRECTEUREN! EN WAARDE MEDELEDEN!

„Indien de menschelijke gezelligheid „het grootste deel van haar geluk „en vergenoegen, aan den bloei der „Wetenschappen en Kunsten, schuldig is, indien ieder lid der bijzondere zamenleving onder eene onverbrekelijke verpligting ligt, van „de welvaart en het geluk zijner „medeburgeren voor te staan, en „uit te bereiden, met welk ge-

„noe-

„ noegen, moeten wij dan dezen dag „ niet vieren, waarop het ons, voor „ de eerste maal, mag gebeuren, de- „ ze plegtige vergadering uit te ma- „ ken, die, met ter zijde stelling aller „ bijzondere inzigten en belangen, „ niets dan de welvaart van het ge- „ meen beoogt!

„ Zekerlijk heeft men, in den uit- „ geſtrekten tijd van meer dan 150 „ jaren, waarin Batavia de Hoofd- „ plaats onzer Oosterſche gewesten „ was, vele lofwaardige ondernemin- „ gen aangevangen; maar geen van „ allen, met dat genoeglijk vooruit- „ zigt, en zulk eene algemeene on- „ derſteuning, dan die, waarop deze „ kunst- en volkbeminnende verga- „ dering roemen mag.

„ Immers, sedert den 24sten april „ van het verloopen jaar, wanneer „ wij de eerste grondbeginſelen tot „ ſtichting lagen, behaagde het U „ Hoog-Edelheden, niet alleen, aan „ onze ſpits voor te gaan: maar „ ook, na dat onze inſtelling, door „ U als onze overheid, den 30sten „ juni daarop, in zeer welmeenende „ uitdrukkingen, was bevestigd, met „ het ſlot van het verſtreken jaar, in

„ al-

„ alle deelen onzer wingewesten, te
„ bevelen, dat een iegelijk, zonder
„ onderscheid, onze ondernemingen
„ mogt begunstigen.

„ Het betaamt mij, U Hoog-Edel-
„ heden, voor zoo vele weldaden,
„ eerbiedig te bedanken: en, daar de
„ toestand dezer landen ons verze-
„ kert, dat wij, zonder Uwe ver-
„ mogende bescherming, in niets
„ zullen slagen, den aanhoudenden
„ voortgang Uwer goedheden, ne-
„ derig te verzoeken. Wij zullen aan
„ de zinspreuk, die het kenmerk van
„ ons Genootschap is altoos met ijver
„ trachten te beantwoorden: en on-
„ getwijfeld, nog dit jaar, toonen, dat
„ de welvaart dezer volkplanting ons,
„ waarlijk ter harte gaat.

„ Wij zien de beantwoording der
„ uitgegeven Prijsvragen, binnen wei-
„ nige maanden te gemoet: en zullen
„ inmiddels, het eerste deel onzer
„ Verhandelingen, uit zulke berigten
„ zamen te stellen, die, zoowel voor
„ onze medeburgers, als voor de ge-
„ nen, welke, van dit wingewest,
„ een onvolkomen denkbeeld heb-
„ ben, ten minste in eenig opzigt,
„ nuttig kunnen zijn.

„ Ee-

„Eene algemeene schets der be-
„zittingen van ons gemeenebest, de
„landbouw, de natuurlijke historie,
„andere waarnemingen en proeven,
„vormen den inhoud onzer eerste
„onderneming; en, ter achtervol-
„ging onzer werkzaamheid, stellen
„dirigerende leden tot prijsvragen,
„voor het toekomende jaar:

„1. Welke zijn de oorzaken der
„meeste ziekten in deze hoofdplaats?
„hoedanig kunnen die worden voor-
„gekomen? en welke zijn de be-
„kwaamste middelen, ter genezing?

„2. Welke wortelen kunnen, tot
„het algemeene en beste voedsel
„van den inlander strekken? en hoe
„worden zij voortgeteeld en toebe-
„reid?

„Doch, behalve deze vragen, die,
„ten genoege van het Genootschap,
„voor den laatsten junij 1780, be-
„antwoord zijnde, met eene premie
„van 100 dukatons of eene gedenk-
„penning van die waarde, zullen be-
„kroond worden, heeft Zijne Edel-
„heid, de heer Gouverneur Gene-
„raal ons, in het bijzonder, nog ge-
„last eene belooning van 500 rijks-
„daalders aantebieden, aan den ge-
„nen,

„nen, die, voor den bovengenoemden tijd, ten genoege van dit Genootschap, aantoont:

„Wat de rede zij van de slijkachtige aanspoeling der Bataviasche stranden, die, voor dezen, zandig waren; benevens de beste middelen, om de schadelijke uitdampingen, daardoor veroorzaakt, weg te nemen? door indijking der stranden, dan wel door vermindering derzelve, hetzij door openingen in het zeehoofd, of ruime doorsnijdingen in de landtongen van Ontong-Java en Krawang.

„Ter bevordering onzer kundigheden, in de natuurlijke historie dezer landen, zoo wel als om aan de proeven, door ons te nemen, eene meerdere volmaaktheid mede te deelen, zijn de dirigerende leden van voornemen, door eene goede spaarzaamheid der inkomende penningen, zich in staat te stellen, om een tuin, nabij deze stad, te koopen, en aldaar alle planten en gewassen, ons, uit andere landen dezer gewesten, toegezonden, voort te kweeken, en alles wat fraai en zeldzaam is, van de drie rijken

„der

„ der natuur in Indië, bij één te vergaderen; maar vooral, onze waarnemingen, over de hoedanigheid van ons luchtgeſtel, onverhinderd en volkomen te kunnen verrigten. „ Hun oogmerk is insgelijks, zoodanige lieden, die zij, tot den dienst van het Genootſchap, zullen noodig achten, en voor hunne moeite beloonen, aldaar een gezond en aangenaam verblijf te geven.

„ En gelijk wij reeds, door een „ aanzienlijk geschenk, uit eene onbekende hand, in eene van de westersche bezittingen der Maatſchappij, onlangs ons medegedeeld, ten klaarſte zien, met welk een groot genoegen het ontwerp onzer inrigtingen wordt aangenomen; zoo twijfelen wij geen oogenblik, of alle de leden dezer aanzienlijke Vergadering zullen ook, met lust en ijver, hetzelve ondersteunen: terwijl wij, door proeven jaarlijks, voor uwer aller oog verrigt, zullen aanwijzen, hoezeer wij trachten, alle nuttige ontdekkingen, op de algemeene welvaart dezer hoofdplaats toetepassen.

„ Met welk een groot genoegen, „ zullen wij dezen dag, tot de pleg-

„tige verzameling van ons Genoot-
„ſchap, vast ingesteld, een volgend
„jaar, niet vieren vooral zoo het
„ons gebeuren mag, onzen gelief-
„den Vorst, het regtmatig voorwerp
„onzer erkentelijke eerbiedigheid;
„wiens heugelijk geboortefeest,
„bij elk weldenkend Vaderlander,
„nog eene lange reeks van jaren, in
„gezegende gedachtenis blijve, als
„onzen beschermer, aan ons hoofd
„te zien! en onze welmeenende ont-
„werpen, door den krachtigen in-
„vloed Uwer Hoog Edelheden, en
„derzelver gelukkige regering, te
„zien ſlagen!

„O! dat het ons gebeuren mogt,
„aan de verſlaauwde krachten dezer
„Volkplanting, een nieuw vermogen
„bij te zetten! en, door den zegen
„eener Goddelijke Voorzienigheid,
„nieuwe rijkdommen, in den ſchoot
„dezer uitgestrekte wingewesten, op
„te ſpooren die tot een onfeilbaar
„teeken ſtrekten, dat wij, naast den
„den luister der edele Maatſchappij,
„voor wiens belang wij moeten wa-
„ken, ook, door eene oprechte
„zucht, *ten nutte van het Gemeen*,
„gedreven worden!"

Bij afwezigheid van den heer Gou-

„ver-

verneur, en in naam van hoogstden-zelven, beantwoordde de edele heer directeur Generaal ALTING die aanſpraak, met deze minzame bewoordingen:

WEL EDELE GESTRENGE HEER EN HEEREN, DIRECTEUR, DIRIGERENDE EN VERDERE HEEREN LEDEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

„Mits de abſentie van Zijne Edel-„heid den heer Gouverneur Gene-„raal, mij de taak opgelegd zijnde, „om de aanſpraak van den heer Di-„recteur van het Bataviaasch Genoot-„ſchap te beantwoorden, voldoe ik „daaraan met eene bereidvaardig-„heid, die evenaart aan mijn genoe-„gen, en met eene zedigheid, die „niet gehengt, om in vele bijzon-„derheden, waartoe gemelde aan-„ſpraak aanleiding zoude geven, uit „te weiden.

„Ik verblijde mij derhalve, op „dezen plegtigen dag, waarop wij het „geluk hebben, de heugelijke verja-„ring van Zijne Doorluchtige Hoog-„heid, onzen Opperbewindhebber en „Opper Gouverneur Generaal, te „vieren, tevens het Bataviaasch Ge-

„noot-

„nootschap, in de aanzienlijke te-
„genwoordigheid der regenten dezer
„landen, alhier vergaderd te mogen
„zien, om een openbaar bewijs te
„geven, van den ijver die hen be-
„zielt, ter bevordering van den aan-
„was en bloei van dit zoo jongst
„gesticht Genootschap.

„Ik bedank, uit naam van Zijne
„Edelheid, het Bataviaasch Genoot-
„schap, voor de sierlijke en deftige
„aanspraak, die de heer Directeur
„hunnentwege, aan de Hooge Re-
„gering heeft gelieven te doen, ten
„betooge der gronden, waarop het-
„zelve tot stand is gebragt, en der
„oogmerken, die door hetzelve be-
„doeld worden: en dat (hoe zwaar
„en moeijelijk de beginselen, voor-
„namelijk in deze gewesten, ook
„mogen zijn) eene edele drift des-
„niet te min, om nuttig te zijn voor
„het Gemeen, eene standvastige vol-
„harding in het voorgenomen plan,
„en eene prikkelende aanmoediging
„van ieder lid der burgerlijke Maat-
„schappij tot eer en deugd, de vas-
„te drijfveren zullen zijn, om zich
„te verheffen boven alle zwarighe-
„den en ongunstige omstandigheden:
„om dus eindelijk een bekroond ein-
„de te mogen bereiken.

„Ik

„Ik verheug mij, dat, fchoon de „edelaardige pogingen van het Ge„nootfchap, als nog niet, zoodanig „zijn bevestigd, om de producten „van geest en vernuft, ter bevorde„ring van kunsten en wetenfchap„pen, en uitbreiding van mensch„lievende inzigten, in het daglicht „te ftellen; de ijver en lust nogtans „om die loffelijke oogmerken te be„reiken en vruchtbaar te maken, niet „alleen meer en meer aanwakkert; „maar de hoop en het vooruitzigt „zich ook vleijende opdoet, om „daarvan, eerlang de aangename „vruchten te mogen verwachten.

„Ik heb derhalve ook vrijmoe„digheid om, uit naam van de Re„gering, eene billijke reflexie op het „billijk verzoek van het Genootfchap „te verzekeren, en aan het Batavi„aasch Genootfchap toe te zeggen, „die verdere protectie en onderfteu„ning, die het Genootfchap, in het „algemeen, en in het bijzonder ie„der lid, kan doen volharden en „meer en meer aanzetten, om zijne „gaven en bekwaamheden uittebrei„den, en werkzaam te doen zijn, „ten nutte en dienfte van het Ge„meen.

„Ik

„ Ik wensch, met hartelijkheid, ten
„ dien einde, aan het Bataviaasch Ge-
„ nootschap toe, een milden invloed
„ van 's Hemels zegeningen, een
„ vruchtbaar gevolg van deszelfs prij-
„ selijke oogmerken, en eene toerei-
„ kende vergelding, in het streelend
„ genot van genoegen en eer, als den
„ waren prijs van deszelfs noestigen
„ arbeid en volstandigen ijver."

En staande die Vergadering, werd met eenparigheid van stemmen vastgesteld, dat elk der heeren Leden, die iets had voortestellen, betrekkelijk tot het Bataviaasch Genootschap, zich, ten allen tijde, zoude mogen vervoegen bij den Edelen Heer RADERMACHER, als voorzittenden Directeur van hetzelve.

Vervolgens ging het Genootschap naar een der vertrekken van het Kasteel, waar de Heer Secretaris VAN WURMB, zeer fraaije proeven deed met de *Electrizeer-Machine*, en onder anderen, een duidelijk bewijs vertoonde van het nut der *Conductors*, om de schepen tegen het blikfemvuur te beveiligen. En, nadat dit alles, tot een algemeen genoegen, was afgeloopen, scheidde de Vergadering, en de dirigerende Leden bragten den

Heer

Heer Prefidenr naar huis, met hunne rijtuigen, in die orde. in welke zij naar het kasteel gereden waren.

In de maandelijksche Vergadering werden er telkens, tot heden toe, aanmerkenswaardige berigten en verhandelingen voorgelezen, en van tijd tot tijd, met rijp overleg, besloten, tot het uitgeven der stukken, welke in dit eerste deel geplaatst zijn.

LIJST DER STUKKEN

VAN HET

EERSTE DEEL

DER

VERHANDELINGEN.

1. *Korte Schets van de Bezittingen der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij; benevens eene Beschrijving van het Koningrijk Jacatra en de stad Batavia, door* Mr. J. G. M. RADERMACHER, en M. W. VAN HOGENDORP.

2. *Be-*

2. *Berigt nopens den aard der Kinderziekte te Batavia, en tot hoe verre men met de Inënting gevorderd, en wat daarbij waargenomen is*, door J. VAN DER STEEGE.
3. *Over de Bereiding van eene ſoort van Katoen uit den Piſangboom*, door J. H. PARINGAUN.
4. *Register der Geſlachten van de drie Rijken der Natuur, in het Maleisch, Hollandsch en Latijn.*
5. *Berigt van de Proefnemingen met den door kunst gemaakten Magneet*, door J. VAN DER STEEGE.
6. *Verſchil der tijdrekening bij de Aziatiſche Volken, en derzelver vergelijking, voor de jaren* 1779 *en* 1780, door Mr. J. C. M. RADERMACHER.
7. *Begin van een Javaansch Boek, met de Aanmerkingen van* JOSUA VAN IPEREN.
8. *Verhandeling over den Landbouw, en over de Suikermolens in het bijzonder*, door J. HOOYMAN.
9. *Verhandeling over de Gebreken onzer Hollandſche Zeekaarten*, door JOSUA VAN IPEREN.
10. *Beſchrijving van het Eiland Timor*, door Mr. W. VAN HOGENDORP.

11. *Ver-*

11. *Verhandeling over de Javaansche Muzyk-instrumenten*, door J. VAN WURMB.
12. *Nader berigt over den staat der Inënting*, door J. VAN DER STEEGE.
13. *Waarnemingen van weer en wind te Batavia*, door J. VAN WURMB.
14. *Beschrijving van eenen witten Neger of Kakkerlak uit het eiland Bali*, door JOSUA VAN IPEREN.

Daarenboven doet men landtogten, verzameld men inlandsche muzijk-instrumenten, planten, dieren, en ontvangt men telkens aanzienelijke geschenken, betrekkelijk tot de natuurlijke historie van de Kaap, van Padang, en van andere gewesten: en men leeft in eene vaste verwachting van eenen rijken overvloed van soortgelijke zeldzaamheden eerlang te zullen ontvangen: van welke het Genootschap de noodige berigten zal mede deelen. En van wegens de aangroeijende gewigtige bezigheden, en wijduitgestrekte onderhandelingen met de buiten-kantoren, heeft het Genootschap, nevens de heer Baron VAN WURMB, die de bibliotheek en het naturalien-kabinet bestieren zal, tot mede-secretaris aangesteld,

 den

den heer JOSUA VAN IPEREN, om de briefwisſelingen, de drukproeven, en andere dingen van dien aard, onder zijn opzicht te nemen.

Daarenboven werd den 10den mey verſlag gedaan, dat ons mede-dirigerend lid, de heer SIRARDUS BARTLO aan het Genootſchap een tuin geſchonken had, aan de Amanusgracht, breed 14 roeden, 6 voeten en lang 40 roeden, in welken de heer ſecretaris VAN WURMB nu zou beginnen eenen kleinen botaniſchen hof aan te leggen.

Insgelijks werd er door den heer voorzittend Directeur kennis gegeven, dat het XV. en XIX. artikel der algemeene Prijsvragen *over den Landbouw*, met zoo veel vlijt en voorſpoed, reeds waren ten uitvoer gebragt, dat, hoewel de twee jaren nog niet verſtreken waren, in het Programma bepaald, men echter ook ter aanmoediging van anderen de ernstige behandeling van die twee artikels, wel met eenen eereprijs zou kunnen beloonen. De dirigerende leden vonden derhalve goed, om, bij voorraad aan den eerw. heer JOHANNES ADRIANUS HASMUTH, oud Predikant, wegens het *voordeelig bezetten van een onbebouwd ſtuk land met peperranken*,

op

op zijn landgoed, liggende op de Grinding; en aan den heer DAVID DU FAU DE LA LONGUE, *wegens het aanplanten van Cacaoboomen, op eenen woesten akker bij zijne Suikermolens, op Salapadjang, aan de rivier Tsidani*, eene zilveren medaille, met den ſtempel van het Genootſchap, toe te zeggen: nogtans af te gaan van eene nadere belooning, ook aan anderen, indien na twee jaren aan dat artikel vollediger zal zijn voldaan geworden.

En alzoo de Buffels, tot den akkerbouw, in deze landen ten eenemaal onontbeerlijk zijn, en de prijs dezer dieren ſedert eenige jaren, niettegenſtaande den ſterken toevoer uit het gebergte, bijna de helft verdubbeld is, wordt door het dirigerend lid, de heer JAN HOOYMAN, met goedkeuring van dit Genootſchap, aangeboden eene eereprijs van twee honderd zilveren ducatons, aan den landheer, die in drie jaren, dat is voor den laatſten junij 1782, op zijn goed, in de ommelanden dezer ſtad, het grootſte aantal buffels, niet minder dan twee honderd ſtuks, zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zoodanig, dat die overwinst tot genoege van dit Genootſchap duidelijk blijke.

We-

Wegens de ingekomen antwoorden en berigten zou dit Genootſchap ter beſtemder tijd oordeelen, en aan het algemeen, bij de uitgave van een tweede deel zijner Verhandelingen, daarvan kennis geven.

Eindelijk, opdat men in Europa en alom in de Oosterſche Volkplantingen, den tegenwoordigen ſtaat van het Bataviaasch Genootſchap beter kennen zou, volgt hier nu de *Naamlijst* der tengewoordige heeren Directeuren en Leden.

NAAM-

NAAMLYST

DER

HEEREN

DIRECTEUREN EN LEDEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

OPPER DIRECTEUR,

Zijne Edelheid, de Hoog-Edel Groot-Achtbare Heer

REYNIER DE KLERK,

GOUVERNEUR GENERAAL OVER NEDERLANDSCH INDIË.

DIRECTEUREN,

De Wel Edel Groot Achtbare Heer

MR. WILLEM ARNOLD ALTING, *eerste Raad en Directeur Generaal over Nederlandsch Indië.*

De

De Wel Edele Geſtrenge Heeren:

HENDRIK BRETON, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië, en Preſident van het Kollegie van Heemraden der Bataviaſche Ommelanden.*

Mr. IMAN WILLEM VALCK, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceylon.*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië.*

Mr. THOMAS SCHIPPERS, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indië.*

JACOBUS JOHANNES CRAAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Kommisſaris Politicus, Buiten Regent van de Hospitalen, Directeur van de Amphioen-ſocieteit en Kommisſaris over de Bovenlanden.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Preſident van het Kollegie van Weesmeesteren, mitsgaders Kommisſaris van de verſtrekkingen der Soldaaten.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Preſident van de Kollegien van Heeren*

Sche-

Schepenen, mitsgaders van Curatoren en Scholarchen over ſtads Scholen, Kolonel der Bataviaſche Burgerij, en Kommisſaris over de Bovenlanden. (Voorzittend Directeur.)

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Gouverneur en Directeur van Banda.*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening, mitsgaders Ontvanger Generaal van 's Compagnies Domeinen.*

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, Preſident van den Achtbaren Raad van Justitie des Kasteels Batavia, en Kommisſaris van het Klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indie, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oost-kust.*

Mr. JOACHIM VAN PLETENBERG, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indië, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van de Kaap de Goede Hoop.*

OR-

ORDINAIRE LEDEN.

De E. Heer Dirk Goetbloed, *eerste Secretaris van de Hooge Indische Regering.*

De E. Heer Adriaan de Bock, *tweede Secretaris van de Hooge Indische Regering.*

De Achtb. Heer Mr. Johannes Gabriel van Gehren, *Ordinair Lid in den Achtbaren Raad van Justitie.*

De Achtb. Heer Mr. Pieter Poelman, *Oud Ordinair Lid van Justitie, en gewezen Water-Fiskaal.*

De Manh. Heer Charles Louis Colmond, *Kolonel titulair en Hoofd over Comp. Militie in Indië; Buiten-Regent van de Hospitalen en Lid van Heemraden.*

De Heer Mr. Pieter Ras, *Prointerim Advokaat en Water-Fiskaal, mitsgaders Scholarch en Curator over ſtads Scholen en Cenſor der Drukkerij.*

De Heer David Julius van Aitsma, *Baljuw, Kerkmeester en Kasſier van de Amphioen-ſocieteit.*

De Heer Mr. Egbert Blomhert; *Drosſaart der Bataviasche Ommelanden, Vice Preſident van Heemraden en Lid van Curatoren en Scholar-*

larchen over ſtads Scholen. (Dirigerend Lid.)

De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVIJN, *Oud Drosſaard.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *eerſte Opperkoopman van het Kasteel te Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *tweede Opperkoopman van het Kasteel te Batavia.*

De Manh. Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Kommandeur en Opper-Equipagiemeester, Buiten-Regent van de Hospitalen, en Postmeester.*

De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal, mitsgaders Preſident van het Kollegie van Boedelmeesteren.*

De Manh. Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infanterie, en Lid van Heemraden.*

De Manh. Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillerie en Buiten-Regent van de Hospitlaen.*

De Manh. FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeester van de Dragonder Lijfwacht van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *vice Preſident van Schepenen.*

De Heer MELCHIOR BLOCKERT, *Majoor van de Bataviaſche Burgerij,*

en administrerend Hoofd - Partici-pant van de Amphioen-ſocieteit.

De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Opperhoofd van het Generale ſoldij Kantoor en Curator ad lites.*

De Eerw. Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Nederduitſche Gemeente te Batavia, mitsgaders lid van Curatoren en Scholarchen over ſtads Scholen.*

De Eerw. Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelijken Woords bij de Nederduitſche Gemeente te Batavia.*

De Eerw. Heer ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Bedienaar des Goddelijken Woords in de Maleiſche en Portugeſche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over ſtads Scholen.*

De Eerw. Heer JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelijken Woords in de Nederduitſche Gemeente te Batavia en op het eiland Onrust.*

De Eerw. Heer JAN NUPOORT, *Bedienaar des Goddelijken Woords in de Nederduitſche Gemeente te Batavia.*

De Eerw. Heer JOSUA VAN IPEREN, A. L. M. Philoſ. Doct. *Bedienaar des Goddelijken Woords in de Neder-*

derduitsche Gemeente te Batavia. (*Dirigerend Lid en Secretaris.*)

De Eerw. Heer JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelijken Woords in de Luthersche Gemeente.* (*Dirigerend Lid.*)

De Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de Zaken van den Inlander, Buiten-Regent van de Hospitalen, en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *Opperkoopman en afgaand Sabandhaar, mitsgaders President van het Kollegie van Huwelijksche en kleine Geregts-Zaken.*

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman en geëligeerd Sabandhaar.*

De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE, *Oud Opperkoopman.*

De Manh. Heer WILLBOORT PEUSENS, *Onder-Equipagiemeester.*

De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT STEENWEG, *Opperkoopman en Geheimschrijver van den Gouverneur Generaal.*

De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd van de Chirurgie, Buiten-Regent van de Hospitalen, en Weesmeester.*

De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS, *Opperkoopman, eerste Practizijn in het*

het Binnen-Hospitaal en Inſpecteur der Leprozen.

De Heer CORNELIS DE KEIZER, *Fabryk- en Keurmeester van kalk en ſteen, Buiten-Regent van de Hospitalen, en Lid van Heemraden.*

De Heer SIRURDUS BARTLO, *Schepen van Batavia, Curator en Scholarch over ſtads Scholen. (Dirigerend Lid.)*

De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koopman en eerste Adminiſtrateur in de Suikerpakhuizen, en Schepen van Batavia.*

De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en eerste Adminiſtrateur in het Yzermagazijn, mitsgaders Schepen van Batavia.*

De Heer GERARDUS MAAS, *M. D. Stads Doctor titulair.*

De Heer JOHANNES THEODORUS VISSCHER VAN GAASBEEK, *Koopman en eerste Adminiſtrateur in het nieuwe Kleeder-Pakhuis, mitsgaders Oud Schepen van Batavia.*

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud Schepen van Batavia, Conſulerend Advocaat en eerste Vendumeester.*

De Manh. CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Kapitein der grenadiers van het eerste Bataillon Infanterie.*

De

De Manh. JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Kapitein in het eerste Bataillon Infanterie.*

De Manh. SWEN JOHAN WIMMERCRANS, *Kapitein - luitenant Ingenieur, eerste Landmeter, Opziener over de Rivieren en den Slokkan, en Taxateur der vaste goederen.*

De E. DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en eerste Gezworen Klerk ter Secretarie van Hunne Hoog Edelheden.*

De E. FREDERIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie - boekhouder.*

De E. WILLEM KRAANE, *Koopman en groot winkelier.*

De E. STEVEN POELMAN, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzijde.*

De E. JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en eerste Administrateur in het graan magazijn.*

De E. Mr. WILLEM VAN HOOGENDORP, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.* (*Dirigerend Lid.*)

De E. HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

De E. FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en eerste Administrateur in den Medicinalen Winkel.*

De

De E. Daniel Adriaan Beekman, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

De E. Hendrik Agust Rossel, *Koopman en eerste confrontist der Bataviasche Administratie-boeken.*

De E. Petrus Albertus van der Parra, *Koopman en Boekouder in het Ambachts kwartier.*

De E. Josephus Gordyn, *Koopman en Translateur in de Javaansche Taal, en Waagmeester.*

De E. Leendert Goosen, *Koopman en Translateur in de Maleische Taal, en Waagmeester.*

De E. Hendrik Nicolaas La Clé, *Koopman en Secretaris van Weesmeesteren. (Dirigerend Lid.)*

De E. George Jacob Meyer, *Schipper.*

De E. Adriaan van Es, *Schipper.*

De E. Pleun van der Kuil, *Schipper.*

De E. Josua de Wolf van Iperen, *Schipper*

De E. Pieter Hammink, *Schipper.*

De E. Jan Smith, *Schipper.*

De E. Ewaldus Rynvaan, *Weesmeester en Opziener van de Rijstmarkt.*

De

De E. DAVID DUVAU DE LALONGUE, *Oud Weesmeester.*

De E. JAN VAN DE POLDER, *Regent van het Wees- en Armenhuis, Heemraad, en Administrerend Hoofd-Participant van de Amphioen-societeit.*

De E. THOMAS VAN SON, *tweede Vendumeester.*

De E. Mr. GYSBERT HEMMY, *Kommissaris van de Bank Courant en Bank van Leening.*

De E. JACOBUS VAN DER STEEGE, *Med. Doctor, Binnen-Regent van het Buiten Hospitaal. (Dirigerend lid.)*

De E. DAVID BYLON, *Stads Chirurgijn.*

De E. JOHANNES PAULUS HOFMAN, *M. D. Stads Apotheker.*

De E. LEENDERT ROLFF, *Notaris.*

De E. JAN BAPTIST PILON, *Ordinair Luitenant der Artillerie en Ingenieur.*

De E. PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct eerste gezworen klerk ter Secreterie van Hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders Kollecteur van het Klein Zegel.*

De E. JACOB ANTHONY DE JONG, *Onderkoopman, Bibliotecaris en Archivaris.*

De

De E. GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Korte Notulist, Realist der Generale Resolutien en Besoignes, en Effensteller der Patriasche Positive Orders.*

De E. GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E. JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoopman, op het kantoor van den Heer Gouverneur Generaal.*

De E. JOHAN WICHERS WICHERSZOON, *Onderkoopman en eerste Suppoost, bij den Heer Directeur Generaal.*

De E. GEORGE CLIFFORD, *Onderkoopman, en tweede Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzijde.*

De E. ARY HUYZERS, *Onderkoopman, en tweede Administrateur in het Graan Magazijn.*

De E. JOHAN FREDERIK BARON VAN RHEDE TOT DE PARKELER, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen bezijden de Waterpoort.*

De E. WILLEM ADRIAAN WILLEMS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het nieuwe Kleeder-Pakhuis en Secretaris van het Kollegie van Curatoren en Scholarchen over stads Scholen, mitsgaders Buiten-Regent van het Wees- en Armenhuis.*

De

De E. Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Suiker-Pakhuizen. (Dirigerend Lid.)*

De E. CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur, idem Boekhouder in den Medicinalen Winkel.*

De E. MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van Heemraden*

De E. WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillerie.*

De E. GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op het Equipagie Kantoor, mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tuchthuis.*

De E. CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kassier op het Kostgeld Kantoor.*

De E. FREDERIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Boekhouder van het Hospitaals Kantoor, mitsgaders Scriba van de Buiten Regenten der Hospitalen. (Dirigerend Lid en Secretaris.)*

De E. HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeter.*

De E. ELBERT ELIAS, *Onderkoopman*

en Secretaris van Kommissarissen van Huwelijksche en kleine Gerigts Zaken.

De E. Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeesteren.*

De E. JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct Gezworen Klerk van Schepenen.*

De E. WILLEM POPKENS, *Procureur.*

De E. JACOBUS HENDRIK PARISGAUW, *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Provisiemagazijn.*

De E. EGBERT HULSEBOS, *Onderkoopman.*

De E. CHRISTIAAN HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, Gezworen klerk en Boekhouder van het Kollegie van Weesmeesteren.*

De E. FRANS HAKKER, *Gezworen Klerk van het Kollegie van Schepenen.*

De E. BOGISLAUS FREDERICUS VON LIEBEHERR, *Gezworen Klerk ter Secretarie van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E. PIETER LEONARDUS VAN EYS, *Adjunct Gezworen Klerk van den Raad van Justitie.*

De Eerzame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperstuurman.*

NAAM.

NAAMLIJST

DER

HEEREN

AAN WELKE DIT

PROGRAMMA

VERZONDEN EN AANGEPREZEN WORDT.

In *Ambon.*

De E. Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, *Gouverneur en Directeur.*
De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VILNEUVE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

In *Banda.*

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDELMAN, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

In *Ternate.*

De E. Heer Mr. JACOB ROELAND THOMASZEN, *Gouverneur en Directeur.*

De

De Heer ALEXANER CORNABE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Op *Makasser.*

De E. Heer PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer BAREND REYKE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Te *Malakka.*

De E. Heer PIETER GERARDUS DE BRUIN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Op *Coromandel.*

De E. Heer REYNIER VAN VLISSINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E. PIETER DUVELAAR VAN CITTERS, *Koopman en Fiskaal.*

Op

Op *Ceylon.*

De Heer Bartholomeus Jacobus Raket, *Kommandeur van Jaffenapatnam.*

De Heer Johan Gerard van Angelbeek, *Opperhoofd te Tutucoryn.*

De Heer Mr. Johan Willem Schorer, *Opperhoofd te Triconomale.*

De E. Adrianus Johannes Franken, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*

Aan *de Kaap de Goede Hoop.*

De Heer Pieter Hacker, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De Heer Mr. Willem Cornelis Boers, *Opperkoopman en Independent Fiskaal.*

Op *Java's Noord-Oost-Kust.*

De E. Heer Johannes Siberg, *Geëligeerd Gouverneur en Directeur, aankomend in* 1780.

De Heer Johan Michiel van Panhuys, *Opperkoopman en Resident te Japara.*

De

De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oosthoek.*

De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd - Administrateur te Samarang.*

De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN, *Opperkoopman in rang en Resident in de Mattarm.*

De Manh. FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Kapitein van de Kavallerie en eerste Resident te Soerakarta.*

De Manh. LEENDERT HENDRIK VERMEHR, *Kapitein van de Infanterie en Kommandant der Militie.*

De E. ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Resident te Tagal.*

De E. Mr. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Koopman, Pakhuismeester en Negotie Boekhouder te Samarang.*

De E. BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Resident te Grissee.*

De E. REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiskaal te Samarang.*

De E. ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, tweede Resident, Scriba en Soldij - boekhouder, te Soerakarta.*

De

De E. JAN FREDERIK AGUST BONNEKEN, *Opperchirurgijn te Samarang.*

De Manh. FREDRIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De E. WILLEM ADRIAAN PALM, *Onderkoopman en Resident te Rembang.*

De E. ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Policie te Samarang.*

De E. AMBROSIUS PIETER TULLEKE VAN HOGENHOEK, *Onderkoopman en Resident te Pekalongang.*

De E. CAREL PHILIP BOLTZE, *Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.*

De Manh. CAREL FREDRIK VON BOOZE, *Cornet van de Kavallerie te Samarang.*

De Manh. PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*

De E. GERARDUS ROGHE, *Boekhouder en eerste Klerk van Policie te Samarang.*

De E. WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.*

In

In *Bengale*.

De Heer Johannes Mattheus Ross, *Directeur*.

De Heer Gregorius Herklots, *Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeester te Cassimbazaar*.

De E. Jan Pieter Humbert, *Koopman en eerste in de Kleederzaal te Hougly*.

De E. Anthony Bogaard Anthonysz, *Koopman en Negotie-boekhouder aldaar*.

De E. Willem Baron van Dankelman, *Koopman, Fiskaal en Dorpmeester te Hougly*.

De E. Samuel Radermacher, *Koopman en Opperhoofd te Pattena*.

De E. Jacob Eilbracht, *Onderkoopman, Secretaris van Policie en Kassier te Hougly*.

De E. Gosewyn Willem Hendrik de Vriese, *Onderkoopman en tweede te Pattena*.

De E. Casparus Leonardus Eilbracht, *Boekhouder en Translateur in de Perziaansche en Moorsche Talen*.

Te

Te *Soeratte.*

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur.*

De E. WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Onderkoopman en Soldijboekhouder.*

Op *Sumatra's Westkust.*

De E. JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Geëligeerd Gezaghebber.*

De E. JOSEPH CHALLIER, *Koopman en eerste Administrateur te Padang.*

De E. JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman, Fiskaal, Kassier en Soldijboekhouder aldaar.*

De E. THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chinco.*

De E. JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Policie te Padang.*

De Manh. JAN MARTIN SCHEFFER, *Vaandrig en Kommandant te Padang.*

De Manh. LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Kommandant te Priamang.*

De

De E. ANTHONY JOHANNES LEUFTINK, *Boekhouder, eerste Klerk van Policie en Secretaris van Justitie te Padang.*

De E. HENDRIK RAZOUX, *Boekhouder, Negotie-overdrager en Dispencier te Padang.*

De E. JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder en Resident te Adjerhadja.*

Op *Mallabaar.*

De Heer REYNIER VAN HARN, *Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Te *Bantam.*

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM, *Opperkoopman en Gezaghebber.*

De E. NICOLAAS WENDELIN BEITS, *Koopman en Administrateur.*

Op *Japan.*

De Heer AREND WILLEM FEITH, *Opperkoopman en afgaand Opperhoofd.*

De Heer Mr. ISAAC TITSING, *Opperkoopman en aankomend Opperhoofd.*

De E. DIRK VINKEMULDER, *Koopman en Pakhuismeester.*

Te *Cheribon.*

De Heer Mr. WILLEM VAN BEEKE, *Opperkoopman en Resident.*

Op *Timor.*

De E. WILLEM ADRIAAN VAN ESTE, *Onderkoopman en Opperhoofd.*

De E. DAVID TEEKENBORGH, *Boekhouder en tweede.*

Op *Banjermasfing.*

De E. PIETER WALBEEK, *Onderkoopman en eerste Resident.*

Op *Palembang.*

De Heer JAN VAN VRIES, *Oud Schepen van Batavia, Koopman en eerste Resident.*

De E. Mr. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENG, *Onderkoopman en tweede Resident.*

ZAMENTREKKING.

1 Opperdirecteur.

15 Directeuren.

103 Leden te Batavia.
2 —— in Amboina.
1 —— in Banda.
2 —— in Ternate.
2 —— op Makasſer.
2 —— te Malakka.
3 —— op Cormandel.
4 —— op Ceylon.
2 —— aan de Kaap de Goede Hoop.
22 —— op Java's Noord-Oost-Kust.
9 —— in Bengale.
2 —— te Souratte.
10 —— op Sumatra's Westkust.
1 —— op Mallabaar.
2 —— te Bantam.
3 —— op Japan.
1 —— te Cheribon.
2 —— op Timor.
1 —— op Banjermasſing.
2 —— op Palembang.

176 Leden.

192 te zamen.

KORTE SCHETS

VAN DE

BEZITTINGEN

DER

NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE

MAATSCHAPPIJ,

Benevens eene Beschrijving van het Koningrijk JACCATRA *en de Stad* BATAVIA;

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER,

EN

MR. W. VAN HOGENDORP.

INLEIDING.

Het einde der vijftiende eeuw is het tijdstip der ontdekkingen van de *Oost-* en *West-Indiën* geweest. *Christoffel Colomb* zeilde den 3den Augustus 1492 uit *Spanje*, en ontwaardde den 11den October daaraan volgende de *West-Indiën*. *Vasco de Gama* zeilde den 9den July 1497 uit *Portugal*, en kwam den 28sten Mei 1498 op *Calicut*. Beleid, met geluk gepaard, maakte de *Portugezen* binnen weinige jaren meester van *Goa* en *Malakka*, bondgenooten met *Ambon*, *Banda*, *Timor* en *Ternate*; de gansche handel van *Indië* viel hun in handen.

Edoch,

Edoch, in latere tijden hebben zij van alle die grootheden niets overgehouden dan de bezitting van *Goa* op *Mallabaar*, en die van *Diil* op *Timor*.

De *Spanjaarden* hebben van den jare 1581 *Indië* bevaren; doch zijn door het traktaat van *Munster* bepaald gebleven aan de *Philippijnsche* Eilanden.

Drake is in 1577 de eerste Engelschman geweest die *Indië* bezeilde; doch sedert 1756 zijn de *Engelschen* eerst regt gezeten in deze gewesten, door hunne overwinningen in het *Hindostansche* rijk.

De *Franschen*, die in 1597 reeds in *Indië* kwamen, en wier hoofdstad *Pondichery*, in 1693 door de Nederlanders genomen werd, hadden zich zoo verre hersteld, dat zij, voor den laatsten oorlog in het *Hindostansche* rijk gevestigd waren; maar na de verwoesting van *Pondichery* door de *Engelschen* in 1760, zijn zij blijven kwijnen, en hielden zich bezig met die stad weder op te bouwen; wanneer andermaal dezelve, in het voorleden jaar, na eene wakkere verdediging, in handen der *Engelschen* viel, zoo dat hun-

hunne voornaamſte verrigtingen in *Indië* thans beſtaan in de inzameling der producten van de eilanden *Mauritius* en *Bourbon*.

De *Deenen* hebben reeds in 1609 *Indië* bevaren: zij bezitten thans *Tranquebar*, en drijven handel op *Bengale* en *China*, in welke laatſte vaart de *Zweden* hunne mededingers zijn.

De *Pruisſiſche* maatſchappij, te *Embden* opgerigt, is in 1760 van zelve vervallen.

De *Oostëndenaars* hebben, onder de vlag van den Keizer, in 1725 ook eene maatſchappij opgerigt; doch deze is door het traktaat van Weenen in 1734 vernietigd. In 1775 is een ſchip, de *Joſeph Thereſia* genaamd, van *Trieste* naar *Indië* geſtevend; maar deszelfs lotgevallen zijn tot nog toe niet volkomen bekend. Nu, in Augustus 1779, is er nog een over deze reede naar *China* geſtevend.

De *Nederlanders* hebben in 1595 hunne eerſte uitrusting naar *Indië* gedaan; doch het eerſte octrooi der tegenwoordige maatſchappij is van 20 Maart 1602; en men kan zonder ophef zeggen, dat zij de eenigſte is, die altoos voor-

voorwaarts is gegaan, die hare rijkdommen haalt uit de producten der landen, welke zij heeft overwonnen, of met welker Vorsten zij uitsluitende verbindtenisſen heeft aangegaan. Namelijk, de ſpecerijen, de peper, koffy, en oneindig vele andere waren zijn de rijkdommen die jaarlijks worden vernieuwd, en onder de beſturing van eene regtmatige en aanmoedigende regering dagelijks vermeerderen.

KOR-

KORTE SCHETS

VAN DE

BEZITTINGEN

DER

NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE

MAATSCHAPPIJ.

Wanneer men eene goede kaart voor zich neemt, vindt men eerst het eiland *Java*, dat men thans kan rekenen geheel onder de Nederlandsche *Oost-Indische* Maatschappij te staan. Doch sommige landen van hetzelve behooren aan haar in eigendom; anderen worden geregeerd door Vorsten, die Bondgenooten of Leenmannen zijn.

Men kan het verdeelen in vier groote landstreken: *Bantam*, *Jaccatra*, *Cheribon* en *Java's Oost-Kust*.

Bantam maakt het westelijk gedeelte uit, en wordt door een Koning geregeerd. Hetzelve is den 19 Januarij 1596 reeds bevaren, en eerst in 1742 een leen geworden van de Maatschappij, die aldaar het fort *Speelwijk*, waarin een kommandeur het gezag voert, heeft opgerigt.

rigt. Dit rijk is weinig bevolkt, en heeft niet meer dan 5000 tjatjars of huisgezinnen, die men op *Java* ieder op twee wapendragende mannen, twee vrouwen, en twee kinderen, rekent, en dus te zamen 30000 zielen. De Koning bezit ook op *Sumatra* de kust van *Lampong*.

Jaccatra, dat hier aan grenst, en waarin *Batavia* ligt, behoort in vollen eigendom aan de Maatschappij, en wordt, met de *Preanger* landen, berekend op 29000 tjatjars of 230388 zielen.

Op *Cheribon*, ten oosten van *Jaccatra*, heeft de Maatschappij het fort de *Bescherming*. Deze landstreek is verdeeld in negen provincien, die 15000 tjatjars of 90000 zielen in zich bevatten.

Java's Oost-Kust bestaat in vele Regentschappen, waarvan sommigen, die aan de stranden zijn, volstrekt onder de Maatschappij staan, en anderen den Keizer of Sultan als Leenmanschappen toebehooren. Onder *Java* wordt gerekend het eiland *Madura*, wiens Vorst ook Leenman van de Maatschappij is.

De Regentschappen, die onder de Maatschappij staan, worden berekend op 46200 tjatjars of 277200 zielen.

Die onder den Keizer op 25200 tjatjars of 151200 zielen.

Die onder den Sultan op 12800 tjatjars of 76800 zielen.

Het eiland *Madura* op 10000 tjatjars of 60000 zielen.

Dus wordt *Java* berekend op 94200 tjatjars of 565200 zielen.

Als

Als men van *Java* oostwaarts opgaat, vindt men op dezelfde breedte van 8 à 10 graden, de eilanden *Baly*, *Lombock*, *Sumbauwa* en meer anderen, wier inwoners den slavenhandel drijven met *Batavia*; van waar zij hunne benoodigdheden wederom derwaarts voeren.

Timor ligt ten zuid-oosten van deze eilanden; de Portugezen bezitten hier de Noord-Oost-kust, en hebben hun hoofd-kantoor van *Lifao* naar *Dilil* overgebragt. De Maatschappij heeft de Zuid-Westkust, alwaar zij den 20 April 1613 het fort *Concordia* bij het dorp *Coupang*, heeft veroverd. Het ligt op 8 gr. 45 min. zuiderbreedte, en 143 gr. 20 min. lengte, en is meest nuttig tot den tegengang der smokkelarijen in specerijen, dewijl dit eiland bijna geen andere producten dan een weinig was geeft.

Van hier noord-oostwaarts opgaande, vindt men eene menigte kleine eilanden, welke allen behooren onder

Banda, hetgeen zeker *Lodewijk de Barthelema* in 1506 het eerst ontdekt heeft; doch de Nederlanders zijn er niet aangeland voor den 15 Maart 1599, en hebben hetzelve veroverd in 1621.

Het Gouvernement van *Banda* bestaat uit verscheiden eilandjes, waarvan het hoofd-kantoor is op het eiland *Neyra*, gelegen op de zuiderbreedte van 4 gr. 35 min. en 147 gr. 20 min. lengte, omtrent 25 mijlen o. z. o. van *Ambon*. Offchoon dit eiland het ongezondste van allen is, door de nabijheid van den *Goenong-api* of vuurberg, die op het naastbij gelegen eilandje ligt, is het echter te regt verkozen, om zijne uitmuntende reede. Van *Banda*

omtrent 22 mijlen w. n. w. opzeilende, vindt men

Ambon, een Gouvernement, dat uit deszelfs kostelijke nagel-gewasſen onnoemelijke ſommen aan de Maatſchappij reeds heeft opgebragt, en nog opbrengt.

Het kasteel *Victoria*, daar het hoofd-kantoor is, ligt op de zuiderbreedte van 3 gr. 30 min. en 145 gr. 55 min. lengte, zijnde den 22 februarij 1605 op de Portugezen veroverd. Van hier, bewesten *Ceram*, noordwaarts opſtekende, vindt men het Gouvernement

Ternate, hetgeen met deszelfs bijgelegen eilanden de eigenlijke *Molukken* zijn.

Hetzelve beſtaat uit het eiland *Ternate*, alwaar het hoofd-kasteel *Oranje* is, liggende op de noorderbreedte van 0 gr. 45 min. en 144 gr. lengte, en op den 1 jauuarij 1681 veroverd; de voornaamſte inlandſche Mogendheden zijn de Koningen van *Ternate* en van *Tidor*, die in 1680 Leenmannen van de Maatſchappij geworden zijn. Bewesten het Gouvernement van *Ternate* ligt

Makasſer, een Gouvernement dat men met regt als den ſleutel der groote *Oost* kan aanmerken, en ook alleen om die reden in bezit gehouden wordt.

Het beſtaat uit den zuidelijken hoek van het groote eiland *Celebes*, waarvan de magtigſte Vorsten de Koning van *Goa* of der *Makasſaren*, en die van *Bony* zijn. Beiden zijn zij bondgenooten van de Maatſchappij, welker hoofd-kasteel *Rotterdam*, gelegen op 5 gr. zuiderbreedte en 136 gr. 50 min. lengte, den 15 Julij 1669 veroverd is. De Maatſchappij heeft hier ook

ook posten op *Boele-Combe*, *Bontain*, *Bima*, *Sateyer* en *Tanette*.

Westwaarts op vindt men het eiland *Borneo*, dat wel 10 gr. of 150 mijlen lang, en ten minste even breed is, doch tot nog toe weinig bekend. De Maatschappij bezit er den post

Banjermassing, gelegen aan den zuidhoek van het eiland, op 2 gr. 40 min. zuiderbreedte en 13 gr. 40 min. lengte; alwaar zij in het fortje *Tatas*, sedert den 1 October 1709, alleenlijk gezeten is ter inzameling van peper; gevende het land nog eenige weinige ruwe diamanten, caret en andere kleinigheden.

In 1778 zijn de rijken van *Landak* en *Sucadana*, gelegen omtrent 200 mijlen bewesten *Banjermassing*, door den Koning van *Bantam* afgestaan aan de Maatschappij, die derhalve eene loge op *Pontiana* heeft doen oprigten.

Van hier westwaarts vindt men

Palembang, gelegen aan den oostkant van het eiland *Sumatra*, welks Koning over een groot gedeelte van hetzelve heerscht. Zijn gebied strekt zich uit ten zuiden tot aan het *Lamponsche*; ook behoort het eiland *Banka* onder hem. De loge van de Maatschappij is vlak over zijne residentie, en in 1685 gesticht. Dezelve ligt op de zuiderbreedte van 2 gr. 40 min. en 120 gr. 3 min lengte. Men verzamelt hier de Palembangsche peper en het Bankasche tin.

De westkust van het eiland *Sumatra* strekt zich uit van den hoek van straat *Sunda*, op 6 gr. 10 min. zuiderbreedte, tot den noordhoek van *Atchin*, op 6 gr. 10 min. noorderbreedte; aan het zuidelijkste gedeelte hebben de Engelschen

schen *Benkoelen*, en in het midden van de kust ligt het kantoor van de Maatschappij.

Padang, op de zuiderbreedte van 0 gr. 45 min. en 116 gr. 5 min. lengte, hetzelve is den 16 Februarij 1668 veroverd. De mindere posten op deze kust zijn *Priamang*, *Poelo Chinco*, en *Adjerhadja*.

Wanneer men door de straat van *Formosa*, bezuiden *China*, vervolgens beoosten *Sumatra*, om den Noord stevent, komt men in het Keizerrijk

Japan, alwaar de Maatschappij sedert den 11 Mey 1641, bij uitzondering van alle Europesche volken, de vrijheid heeft om den handel te drijven op het eiland *Decima*, gelegen bij de stad *Nangasaki*, aan de zuid-west-zijde van de uitgestrekte Japansche eilanden, op de noorderbreedte van 33 gr. en 148 gr. 50 min. lengte.

Zuid-westwaarts opzeilende, tusschen de Chineesche kust en *Formosa*, komt men aan de stad

Canton in *China*, daar de Maatschappij nevens alle andere Europesche volken sedert 1603 ten handel wordt toegelaten; liggende deze stad op 23 gr. 15 min. noorderbreedte, en 128 gr. 15 min. lengte.

Ten zuid-westen van *China* vindt men de rijken van *Cochim-China*, *Tunquin* en *Cambodia*. Voorheen heeft de Maatschappij aldaar den handel gedreven, en nog laatstelijk in 1757, zoo wel als in het rijk van *Siam*, dat aan *Cambodia* grenst, en waar zij nog onlangs in de hoofdstad *Juthia*, en in het zuidelijke gedeelte, op *Ligoor*, kantoren heeft gehad. Doch deze allen zijn om

om de zware onkosten en geringe voordeelen verlaten.

Op de *Malakkasche* kust, ten zuiden van *Siam*, bezit zij in eigendom de hoofdstad *Malakka*, dus genaamd naar de straat, die deze kust van *Sumatra* scheidt, en gelegen op de noorderbreedte van 3 gr. 10 min. en 118 gr. 45 min. lengte; zij is den 14 Januarij 1641 op de Portugezen veroverd.

Langs de westzijde van deze kust, noordwaarts gaande, en het Siamsche voorbij zijnde, vindt men de koningrijken van *Pegu* en *Arakan*, die ten westen aan het Mogolsche rijk grenzen, waarin de provincie van

Bengale, daar de hoofdplaats van de Maatschappij, het fort *Gustavus* in het dorp *Hougly* of *Oeggly* is. Het ligt op 23 gr. 30 min. noorderbreedte, en 105 gr. 20 min. lengte. Zij is er sedert 1655 gezeten, en heeft er posten op *Cassembazaar* en *Patna*.

Deze kust zuidwaarts vervolgende vindt men de provincien van *Orixa*, *Golconda*, *Carnatica*, *Tanjour* en *Madure*, welke drie laatsten den naam voeren van

Kust Coromandel, alwaar de Maatschappij op verscheiden plaatsen gevestigd is, als op *Nagapatnam*, dat de hoofdplaats is, gelegen op 10 gr. 40 min. noorderbreedte, en 95 gr. 40 min. lengte, en veroverd in 1658; en benoorden *Nagapatnam*, op *Portonovo*, *Paleacatta*, *Sadraspatnam* en *Bimilipatnam*. Ten zuiden van deze kust ligt het eiland

Ceylon, waarvan zij de stranden in eigendom bezit, benevens de hoofdplaats *Colombo*, gelegen op 7 gr. noorderbreedte, en 95 gr. 30 min. leng-

lengte, en veroverd den 12 Mey 1655. Langs deze stranden, rondom het eiland, heeft zij forten op *Galé*, *Jaffepatnam*, *Trinconemale*, *Baticaloa* en *Maturé*; en aan den overwal, in het rijk van *Maduré*, den post *Tutecoryn*.

Aan het zuidelijkste gedeelte van het rijk van *Maduré* ligt Kaap *Commoryn*: van waar het land zich wederom noordwaarts strekt, onder den naam van de kust

Mallabaar, alwaar zij de hoofdplaats *Coetsiem* of *Cochim* bezit, gelegen op de noorderbreedte van 9 gr 50 min. en 92 gr. lengte, en veroverd den 15 Januarij 1662. Ook heeft zij posten op *Cranganoor*, *Porca* en *Coilan*.

Benoorden *Mallabaar* heeft men de rijken van *Canara*, *Visapour* en *Gusaratte*, in welk laatste gelegen is de groote koopstad

Souratte, op de noorderbreedte van 21 gr. 10 min. en lengte van 88 gr. alwaar de Maatschappij, benevens meer andere natien, sedert 1616 gezeten is. Ten noord-westen van *Gusaratte* is het Persiaansche rijk, daar zij voor eenige jaren haren handel dreef op het eiland *Kareek*, hetwelk zij naderhand verlaten heeft.

Aan de oost-kust van *Africa* heeft zij geene bezittingen, en drijft zij ook geenen handel, tot dat men gekomen is aan deszelfs zuidhoek, bekend onder den naam van

Kaap de Goede Hoop, waar de Maatschappij zes Nederlandsche volkplantingen heeft; vier derzelven liggen aan het zuiden, en twee aan het noorden van het voorgebergte. De Kaapsche is de voornaamste, en beslaat den zuidhoek van *Africa*; zij is ten westen en zuiden door de zee omringd, ten noorden door het

zwar-

zwarte land, en ten oosten door het land van *Stellenbosch* en *Drakenstein.* De twee baaijen, waarin de schepen veilig liggen, zijn de *Tafel Baai* en de *Baai Fals.* In de eerste is men gedekt voor de zuid-ooste winden, die van Augustus tot Mei waaijen; in de tweede voor de stormen uit het noord-westen, die van Mei tot Augustus woeden. De Maatschappij heeft er zich in den jare 1651 neêrgezet, doch het kasteel de *Goede Hoop*, is in den jare 1672 eerst gebouwd, en ligt op 33 gr. 55 min. zuiderbreedte en 34 gr. 36 min. lengte, aan een open vlek, bestaande uit meer dan vier honderd huizen, en eene menigte van tuinen in het hangen van den berg. Vele Hollandsche huisgezinnen, zoo dienaren der Maatschappij, als burgers, hebben zich daar neêrgezet. In de *Baai Fals* heeft zij een post, alwaar hare pakhuizen en een hospitaal zijn, die door goede batterijen gedekt worden.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

KONINGRIJK

JACCATRA.

Gelegenheid. Het koningrijk *Jaccatra*, dat voor dezen onder zijne eigen vorsten ſtond, wordt aan den noord- en zuidkant door de zee beſpoeld, heeft *Bantam* ten westen, en *Cheribon* ten oosten, en is oost- en westwaarts niet meer dan 16, en noord- en zuidwaarts 30 duitſche mijlen groot.

Verdeeling. Het wordt verdeeld in verſcheiden landſtreken, als: die van *Batavia*, welke zich van het noorder ſtrand tot aan het hooge gebergte uitſtrekt, wordende gerekend met de ſtad op 144026 inwoners.

De Jaccatraſche Bovenlanden, beſtaande in de landſtreken van *Tjanjor*, die zich uitſtrekken tot aan de zuid-zee, *Tangerang* en *Grinding*, die te zamen op 39575 inwoners geſchat worden.

De *Preanger* landen, waarin de landſtreken *Batolaya*, *Bandong*, *Pracamontjang*, *Sumadang*, *Pagadeen*, *Pamanoekan*, *Tjasſem* en *Krawang* zijn, welke men op 46787, en dus gansch *Jaccatra* op 230388 inwoners rekent.

Aan

Aan het noorder zeeſtrand is het land laag, doch landwaarts in vindt men twee hooge bergen, den *Gedé* en den *Salak*, die de ſcheiding der rivieren maken; zoodanig, dat de rivieren *Tjitaron*, *Tjilion* en *Sidani*, noordwaarts door de baai van *Batavia*, en de rivier *Tjimanderie*, zuidwaarts door de baai der wijnkoops-bergen, in zee vallen. Dit hooge gebergte is bijna nooit helder, dan na de ſtorting van zware regens. Beschrijving van het land.

De berg *Gedé* loopt noorden en zuiden: de zuider tak is het *Kendangſche* gebergte, en de noorder tak de *Megmedon*. Dezelve moet onder de vuurbergen gerekend worden; en het gat, werwaarts men opklimt, van *Tjipanas*, dat aan het oosten van den *Megmedon* ligt, is aan de west-zijde, en geeft meest altoos rook, en nu en dan asch op, gelijk in 1761, wanneer het, in éénen nacht, omtrent de hoogte van drie vingers uitſtortte; hier aan zijn de aardbevingen in deze gewesten toeteſchrijven. De zwaarſte, waar door de rivier *Tjilion*, die de ſtad beſpoelt, op sommige plaatſen, eenen gansch anderen loop gekregen heeft, is voorgevallen op den 4den januari 1699, en is dezelfde, die in alle gedeelten van de wereld, gevoeld is geweest, en in *China*, zoo wel als in *Peru*, eene ontzaglijke verwoesting gemaakt heeft. Men vindt er nog eene vroegere aangeteekend, van den 13den feb. 1648, en er gaan weinige jaren voorbij, of men beſpeurt in het voorjaar eene ligte ſchudding. De laatſten, die eenige opmerking verdienen, zijn voorgevallen, op den 25sten januari 1769, op den 10den mei 1772, en op den 4den januari 1775, en nu onlangs op den 28sten juli 1779.

Hoogte der bergen.

Door vergelijking van den barometer, die op *Batavia*, gemeenlijk, op 29 dm. 9½. lijn. staat, en, op den *Megmedon*, 25 dm. 5 lijn., blijkt, dat dit voorgebergte omtrent 3906 voeten hooger dan *Batavia* ligt, en de kruin van den berg *Gedé* is, naar gissing, ruim eens zoo hoog, of bijna 8000 voeten boven het waterpas der zee, en bijgevolg veel hooger dan de *Tafelberg* van de *Kaap*, die niet meer dan 3470 voeten hoog is.

Zij geven zwavel en salpeterig zout.

De Inlander noemt een gat in dien berg *Kawa*, en haalt er twee soorten van zwavel uit, die zij *Tiollok* noemen; de eene is geel, en bijna eene zuivere zwavel, de andere is wit, en wel twee-derden salpeterig zout, met zwavelaarde gemengd.

Warme baden.

Aan den voet van den berg *Gedé* ligt een warm bad, *Tjipanas* genaamd, daar de Maatschappij, voor dezen, een hospitaal heeft gehad. De warme spruit, die geen tien voeten van de koude afligt, loopt over eenen grond van Oker-aarde. Men heeft, door de scheiding, in een bottel, vijftig greinen gevonden van een Vitriool-zout, dat meest met het *Sal-Epsom* overeenkomt. Op *Gadok*, bij *Pondok-Gedé*, is mede eene warme spruit, die in hitte en smaak veel met het *Akensche* water overeenkomt; en nog eene derde op *Tjitrap*, die een weinig ijzer in heeft, doch zij zijn allen, om der zelver ongelegenheid, in onbruik geraakt.

In het *Bandongsche* ligt de *Goenong-Goenteer*, die in 1777 nog gerookt heeft. Deszelfs zuidelijke rug, *Goenong-Pandaia* genaamd, strekt zich uit tot in het *Cheribonsche*, en is in 1774 ingestort.

Men

Men heeft tot nog toe weinig *Mineralen* ontdekt. Aan de zuid-zijde van het gebergte vindt men eene soort van kristal en flecht agaat, en in den jare 1723, heeft men in den berg *Parrang*, in het *Krawangsche* gelegen, goud en zilver gevonden, doch de onkosten uit de waarde niet goed te maken zijnde, is men uitgescheiden met graven. Minera-len.

In 1744 is er, op den *Megmedon*, eene mijn geopend, en tot 120 voeten diep gegraven, alwaar men een goud-ader heeft ontdekt, doch ook niet rijk genoeg, om voordeel te behalen. Yzersteen is er zeer veel, zoo wel in de beneden als boven landen, maar nimmer heeft iemand ondernomen daaruit iets te halen De Inlander noemt denzelven *Bato-Wadas*, en gebruikt hem tot de grondleggingen van zijn huis; men vindt in het gebergte ook kalksteenen, die somtijds tot kalk gebrand worden.

De aarde is, in het algemeen, zeer vruchtbaar, de beste bestaat uit eene vette zwarte klei: doch men heeft er meest roode klei, die zo goed niet is; en eene soort van geele mergel, waarin niets wil groeijen; men vindt ook, zoo wel boven als beneden, steen- en potte- bakkers - aarde.

Het land brengt ook alle kruiden en boomen voort, die aan heete luchtstreken eigen zijn.

De *Cocos* of *Klapperboom*, die echter best aan de stranden voortteelt, is een der nuttigsten voor den Inlander. Als men den boom tijffert, geeft hij een drank, die, versch gedronken, zeer aangenaam is, en *Surie* genaamd wordt; doch eenige dagen gestaan hebbende, wordt dezelve zuur, en goede azijn, bekend Boomen.

on-

onder den naam van *Toeak*. De bladen van dezen boom dienen om huizen te dekken; de boom zelf, om die te bouwen; de bast van de vrucht, om touw te ſlaan; de vrucht, jong zijnde, heeft een lekker water in; wat ouder geworden, is het binnenſte hard, en ſmaakt naar amandelen; geheel oud zijnde, wordt het binnenſte geraspt, tot olie gekookt, en de bast der vrucht tot brandhout gebruikt.

Men heeft er het *Rasſamala*, *Turen*, *Api*, en ander zwaar hout, dat echter meest tot brandhout gebruikt wordt, om dat men, tot timmerhout, het ſchoone *Jati* van *Java* heeft. Voeg hier nog bij dat koſtbaar riet, den *Bamboes* genaamd, dat tot het maken van huizen en allerlei huisraad dient.

In de luſthoven gebruikt men den *Canary*-boom, die welig opſchiet, doch, oud geworden zijnde, eenen lelijken ſtam geeft; de *Kauki* of *Tanjong*, en de *Sulatrie* zijn de beste boomen, voor die geduld heeft, om tien jaren te wachten; de *Gatip* groeit ſpoediger in allerlei gronden, geeft een aangenaam lommer, en zou de beste van allen zijn, indien zijn stam fraaijer was.

Boom-vruchten.

De beste vruchten van *Indië* teelen er voort, als de *Mangostan*, de *Mangos*, de *Pompelmoes*, de zoete en zure *Limoenen* van velerlei ſoort, de *Dourien*, de *Suurſak*, de *Soukon* of broodboom, de *Piſang*, en meer anderen.

Men heeft, op *Tjipanas*, ook ſommige *Europeſche* vruchten, als appels en perſikken, voortgekweekt; doch zij verbasteren allen van ſmaak, en zijn van weinig waarde.

Veld-vruchten.

Onder de veld-vruchten en groenten, heeft men

men alle de *Europesche*, van *Kaap*-zaad geteeld, behalve de bloemkool. Die aan het land eigen zijn, zijn de *Ananas*, de *Trong*, alle soorten van *Cadjang*, en eetbare wortelen, (welke men *obie* noemt) eindelijk de *Sirie*, zijnde een klimöp, dat een bitter kruidachtig blad geeft, en met den *Pinang*-noot, die aan een hoogen Palm-boom groeit, benevens wat kalk, gedurende den ganschen dag, door den Inlander gekaauwd wordt.

De Inlandsche eetwaren zijn er menigvuldig en goed koop; want, om niet te spreken van het Turksche koorn, hier *Jagon*, in de *West-Indiën*, *Mais* en door LINNÆUS *Zéa* genaamd, noch van eene soort van zorg-zaad, *Jury* of *Nelly* om den *West* van *Indiën*, en bij LINNÆUS *Holcus*, zoo wordt er de rijst in grooten overvloed aangekweekt.

Schoon er menigvuldige soorten van rijst zijn, kan men echter dezelve onder drie hoofdsoorten brengen; de *Pady Sawa*, *Gaga* en *Tipar*. Rijst.

De *Pady Sawa* wordt in lage landen, die men onder water kan zetten, in Maart gezaaid, in April verplant, en in Augustus geöogst.

De *Pady Tipar* wordt in November gezaaid, op hooge beploegde landen, en in Maart ingeöogst. Zij wordt *Pady Gaga* genaamd, wanneer zij in afgekapte bosschen, of kloven van het gebergte gezaaid wordt.

Alle drie deze soorten worden, nog in den bolster zijnde, in blokken, meest door vrouwen gestampt, of door molens gemalen, naderhand ter markt gebragt, en bij de gantang van $13\frac{1}{3}$ pond verkocht.

De

De producten, die tot den uitvoer en handel dienen, zijn er ook in groote menigte.

Koffij. De *Koffij*-boom, die in de bovenlanden, onder de ſchaduw van een bladrijken boom, met name *Dabdab*, geplant wordt, begint op zijn vijfde jaar vrucht te geven, en blijft in ſtaat tot zijn twintigſte jaar; men plukt de vrucht, als zij rood wordt, en stampt dezelve tot dat de bast er afvalt.

Peper. De *Peper*-boom is een klim-op, die langs een hoog-opgaanden boom, *Kellor* genaamd, geplant wordt: dezelve geeft reeds vrucht met het derde jaar, en is in zijne grootste kracht van het zevende tot het vijftiende.

De lange en ſtaart-peper worden hier minder dan op *Java*, voortgeteeld.

Kapok. De *Kapok* is een hooge boom, voorzien van armen, als die van kandelaren, waaraan eene vrucht groeit, die, opengaande, een grof katoen uitlevert, dat niet geſponnen kan worden, maar in bedden en kusſens gebruikt wordt.

Kapas. De *Kapas* of regte katoen-boom, is een heester, die zes maanden nadat dezelve gezaaid is, eene vrucht voortbrengt, die het fijn katoen geeft, waarvan men door gansch *Indië* lijnwaten maakt.

Indigo. De *Nila Tom* of *Indigo*, is eene plant, wier bladen drie à vier maanden nadat dezelve gezaaid is tot eene blaauwe verwſtof bereid worden.

Cardamom. De *Cardamom* of *Popol*, is een kruid, dat twee à drie voeten hoog groeit, en welks vrucht in de geneeskunde gebruikt wordt.

Suiker. Het *Suikerriet* is in zoo eene groote menigte in de beneden-landen, dat het zestig ſuikermolens gaande houdt, welke door de ſiroop, die

die er van afvalt, wederom twintig araks-branderijen doen beſtaan.

De Inlander maakt ook ſuiker van het verdikte ſap van den areen-palmboom, en van de *Ketan* of zwarte rijst, waarmede een ſterke drank, met name *Brom*, wordt toebereidt.

Katjang. Behalve de olie, die uit de klappers geperst wordt, is er eene ſoort van *Katjang*, welker vrucht onder den grond groeit, en tot olie geſlagen wordt, gevende 250 gantangs, 110 kannen olie.

Zout. Aan de zuid-zijde maakt de inlander eene ſoort van zout, met asch van boomen, dien zij in een zak doen, eenigen tijd met zeewater beſproeijen, en naderhand droogen. Dit zout wordt veel in de boven-landen gebruikt, en is redelijk goed; doch heeft eenigzins den ſmaak van pot-asch.

Viervoetige dieren. Onder de viervoetige dieren zijn er geene, het land bijzonder eigen: men vindt er Tijgers, Rhenocers, Buffels, Paarden, Koebeesten, Harten, wilde Varkens, Rheebokken, Sivetkatten, Aapen, Inkhorens, Hagedisſen, en meer anderen.

Het nuttigſte voor den landman is de buffel, die weinig anders dan tot den landbouw gebruikt wordt.

De menigte van koebeesten wordt op ruim 30000 ſtuks begroot: drie duizend geven dagelijks, door elkander, niet meer dan 80 kannen melk, waarvan 13 pond boter kan gekarend worden.

Een der inwoners heeft, ſedert eenigen tijd, zich toegelegd om zoete melkſche en gekommijnde kazen te maken. Zij zijn redelijk goed, doch

doch niet te vergelijken bij de Europesche. Het vleesch der beesten is ongezond te eten, en ook slecht, ten zij het langen tijd gemest is. Het wild is zeldzaam goed, en ontbeert dien wild smaak, dien hetzelve in *Europa* heeft.

Kaaimans. Kaaimannen of Krokodillen van allerlei grootte zijn er in menigte aan de monden der rivieren, en zelfs boven in het land; men heeft er ook eene groote menigte van goede zeevisch, als: Visschen. *Kakap*, die het naast aan kabeljaauw komt; Gallioen-visch of Tafelbord, die veel naar Tarboth gelijkt; *Pampus*, zijnde ook een platte visch; Stompneus of *Keeroe*, die veel naar Schelvisch zweemt; voorts Tongen, Rog, Both, Spiering, Steenbraassem, Zee-Snoek, en onder de kleine soort, de Melkvisch en de *Kombong*, die zeer nabij aan onze Voorn komt. De riviervisch bestaat uit Karper, *Goerami*, en Paling; zijnde de *Bagger*, *Betoek*, en andere soorten bijna oneetbaar.

In de boven-landen wordt de visch in de rivieren gevangen op een bamboezen rooster, daar het water overheen moet loopen, en dus ook de visch, die er droog op blijft liggen: dit wordt een *Sapan* genaamd.

In het gebergte worden, in de laagten, in kleine spruitjes, afschutsels gemaakt, die zij *Bandongs* noemen, om de visch te bewaren, en, op andere plaatsen, op staande wateren, vindt men *Setoes*, waarin de *Kabos* in menigte wordt voortgeteeld.

Gevogelte. Er zijn weinig zeldzame vogels. Hoenders, Eenden, Ganzen en Kalkhoenders zijn er in overvloed; verscheidene soorten van Kemphanen, Spechten, Haagaaksters, Vliegen-vangers,

Do-

Dominikussen, Kraaijen, Kwikstaarten, Keepen, Renocer-vogels, kleine en groote Vledermuizen, welke laatsten door den inlander gegeten worden, ook in de boven-landen eenige Patrijzen, Bosch-hoenders, Paauwen, en de vogel, die de bekende vogelnestjes maakt. Dezelve is eene soort van zwaluw, *Walet* genaamd, die in de hollen der klippen huishoudt. De twee plaatsen, daar die klippen zijn, zijn *Klappanongal* en *Sampia;* de 125 pond dier nestjes worden, tot 1000 rijksdaalders opgekocht, en naar *China* vervoerd.

Men vindt er weinig venijnige Insecten, in vergelijking van andere heete landen. Er zijn Slangen, Duizendbeenen, groote Spinnen en Scorpioenen, die pijnelijk, doch niet doodelijk kwetsen. Men ziet er ook vele Torren-kevers, Muggen en Mieren, waaronder eene soort is, die men witte Mieren of Houtluizen noemt, en die alles vernielen. Insecten.

De *Javanen*, die de natuurlijke inwoners van dit eiland zijn, zijn welgemaakt, koper-kleurig, lui en onverschillig van aard, niet onvernuftig, zachtzinnig, doch te gelijk zeer naijverig, en weinig werks makende, om iemand het leven te benemen, wanneer het om eene vrouw, die hun aanstaat, te doen is. Aard der inwoners.

Hunne luiheid en onverschilligheid zijn de oorzaken dat zij altoos arm zijn; en maar even zoo veel *padie* zaaijen, als zij noodig hebben tot onderhoud van hun leven, en den inkoop van hunne kleeding. Armoede.

Zij laten hunne kinderen volkomen aan de natuur over, en op handen en voeten kruipen, tot dat zij van zelf leeren loopen: dus ziet men

zeldzaam verminkten. Doch, door het gedurig kruislings zitten, zijn hunne scheenbeenen meest buitenwaarts gebogen.

Kleeding. De kleeding der mannen bestaat in een kleedje om het lijf; op groote of feest-dagen trekken zij eene soort van *Kabaai* over het bovenlijf, en binden hunne haren in een neusdoek.

Die der vrouwen is eveneens, behalve dat zij het haar op het hoofd knoopen, en met een houten, koperen, of gouden pen, naar mate van hare vermogens, doorsteken, hetwelk een *Kondé* genoemd wordt.

Levenswijs. Hunne levenswijs is zeer matig: de rijst, over den waassem van heet water gekookt, dat zij *Koekoezen* noemen, of eenvoudig in een groenen bamboes gedaan, die op het vuur geworpen wordt, tot dat dezelve knapt, is hun voornaamste voedsel; een risje (Spaansche peper) en een weinig zout, of de bladen van eene plant, die een ziltigen smaak heeft, en *Tjombran* genoemd wordt, daarbij gedaan, is voldoende; en die er wat drooge visch, buffel-vleesch, of gekookte groenten bij heeft, is reeds een lekkerbek.

Het meeste werk in de rijstvelden of tuinen geschiedt des morgens voor negen uren: het overige van den dag wordt met slapen of het eten van een *Pinang* doorgebragt; doch bij nacht zijn zij groote liefhebbers van hunne spelen, die wij straks nader zullen beschrijven.

De gemeene *Javanen* hebben zeldzaam meer dan eene vrouw of bijzit; en schoon het hun geoorloofd is er meer te nemen, de armoede belet het hun.

Bijgeloovigheid. Zij zijn, gelijk alle onkundigen, zeer bijgeloovig. Zij verbeelden zich, dat de vrouwen, die

die in het kraambed sterven, dwalende spooken worden, tot welker weering zij voor hunne kamers en huizen een vischnet hangen, of ook wel een papier, waarop eenige afbeeldsels met roode verf geteekend zijn.

De hoofden. De Regenten in de boven-landen, waaronder de *Depatty* van *Tjanjoer*, en die van *Krawang*, de voornaamsten zijn, hebben groote paleizen van bamboezen, of planken, die men *Dalems* noemt. Zij dragen fluweelen en met goud geboorde kleeden en hoeden, houdende gemeenlijk vele bijwijven, behalve hunne echte vrouwen; doch zij eten weinig beter dan het gemeen.

Landziekten. Onder de landziekten is de afgang de gevaarlijkste; de meesten sterven aan denzelven, en, bij oude lieden, is er weinig hulp voor.

Zij zijn onderhevig aan velerhande soorten van huidziekten, waarvan sommigen aanstekende zijn, en anderen niet; doch die allen zeer veel overeenkomst hebben met de ziekte, die wij het schurft noemen.

Slangebeten. De beten der slangen, gelijk wij reeds gezegd hebben, zijn niet gevaarlijk: ten minste is het ons zelden voorgekomen, dat iemand van dezelven gestorven zij.

De steken van schorpioenen en duizend beenen worden gemeenlijk, met enkele kalk, genezen.

Dolle honden. Dolle honden zijn er nooit gezien, dat te meer te verwonderen is, om de zwaare hitte, en de menigte van rondzwervende honden in de velden.

Soort van pest. In den jare 1750 is er eene soort van pest geweest, die zij *Bobik* noemen, waardoor veel Volk is weggesleept.

De

Gods-dienst. De grooten zijn allen van den Mahumedaanschen godsdienst. Zeker *Sjeik Ebn Molana* heeft deze leer, omtrent den jare 1406 alhier ingevoerd. De meesten van het gemeen, schoon zij den naam van Mahumedanen dragen, weten weinig wat godsdienst zij: en men vindt, in het gansche land, slechts twee gedenkteekens der oude bijgeloovigheid, die hier op uitkomen.

Overblijfsels der oude bijgeloovigheid. Toen *Mauja-Pait*, in de vijftiende Eeuw, op *Java* regeerde, stond het *Jaccatrasche* onder de Koningen van *Pajajarang*, *Prawacali* en *Siliwangi* genaamd. Deze door een *Mahumedaanschen* priester vermaand zijnde om zijn geloof aan te nemen, en daarin niet willende toestemmen, wierden met hun gansche geslacht in steen veranderd. *Siliwangi* is te zien op *Artiidomas*, dat, in de *Sundasche* taal, wil zeggen, *de acht honderd wonderen*; en *Prawacali*, met de kinderen van *Siliwangi*, op *Bato toelies*, of *den geschreven steen*, even boven Buitenzorg. Ook wordt, op een steil bergje, bij *Tjipanas*, een steen vertoond, die het formaat van een bed met zijn kussen heeft, en gediend zou hebben aan zekeren heiligen, naar wien het bergje *Goenong Kisot* genaamd is.

Volgens de geruchten was er een overblijfsel van een oud kasteel in het gebergte *Karrang*, bij *Tjitrap*, door den Inlander *Cotta-Preang* genaamd: doch, bij nader onderzoek in den jare 1778, is gebleken, dat het alleen door de Natuur in eene soort van kalksteen gevormd is; hetgeen de bijna ontoegankelijke klippen, tot hier toe, hadden belet na te gaan. Eveneens is het gelegen, met de overlevering van eene batterij, in het *Tjipaminkische*, met name *Benting-*

ting-

ting-Tagal, waarvan geene overblijffels meer te vinden zijn.

De taal in het gebergte is de *Sundaſche*, die in het *Lampongſche*, op *Sumatra*, en op *Bornéo* ook geſproken wordt, en waarin men de zelfde letter gebruikt, als in de *Javaanſche*; die waarſchijnlijk van dezelve alleen eene verbeterde uitſpraak is. Taal.

In deze taal zijn eenige van hunne oude geſchiedenisſen geſchreven, waarin hunne gansche geleerdheid beſtaat; uit dien hoofde is ook het voornaamste van hunne avondſpelen het *Pantong*, het geen een verhaal van die geſchiedenisſen is, en waarop eenige oude lieden zijn afgerigt. Het is eene ſoort van gezang, vergezeld gaande van eene harp, die zij *Pitjaja* noemen. Spelen.

Het *Toping* is een Blijſpel, waarin door verſcheiden perſonen, die gemaskerd zijn, de oude geſchiedenisſen van hunne Koningen vertoond worden.

Het *Wayang Coeliet* wordt geſpeeld achter een geolied papier: de poppen zijn van buffelsvellen geſneden, en geverwd.

Het *Ronging* of dansen wordt uitgevoerd door vrouwen of zoogenaamde *Ronging*-melden, die er toe opgevoed worden, en met welken ieder eenen dans kan doen.

Het *Barongan* geſchiedt op nieuwejaars-tijden, en is een namaakſel van een Tijger of Leeuw, die door twee mans perſonen, die binnen in ſtaan, op allerlei wijzen, bewogen worden.

Zij zijn groote liefhebbers van Hanen-gevecht, en er is geen Inlander, die niet zijn Gevechten.

Haan

Haan heeft, en, op denzelven, een groot gedeelte van het geen hij bezit, in een gevecht durft wagen.

Sommigen vermaken zich met het vechten van Kemphaantjes, *Poejoe* genaamd, die veel van onze kwartels hebben, en die, schoon met de wijfjes van haar soort strijdende, tot stervens toe, niet loslaten.

Anderen laten eene soort van Krekels vechten, die zij in een open *Bamboes*, tegen elkanderen stellen, en waarop zij groote weddingschappen aangaan.

Doch het Kamp-vecht, of *Memintjah*, met sabels, tusschen twee Inlanders, geschiedt zeldzaam, en alleenlijk op groote feesten.

Spelen der vrouwen.

De spelen der vrouwen zijn het *Papan-jogo*, dat eene soort van dammen is, *Tabla*, dat op een klein tafeltje, met ronde schijven, geschiedt; en *Pontjes*, dat op een fluweel geborduurd kleedje, met houten poppen gespeeld wordt.

BE-

BESCHRIJVING

VAN DE

STAD

BATAVIA.

Batavia is, volgens de naauwkeurigste waarnemingen, gelegen op 6 gr. 10 min. 33 sec. zuider-breedte, en 122 gr. 47 min. 30 sec. lengte beoosten *Teneriffe*. Voor de verovering wierd het land zelf *Jaccatra*, en de Negerij *Sunda Kalappa* genaamd. Gelegenheid.

De Nederlanders hebben hun eerste fort, op den den 21sten October 1618 begonnen. Hetzelve bestond in eene Redoute met twee bolwerken, met name *Maurits* en *Nassau*. Opbouwing.

In den jare 1629 was het Kasteel reeds met vier punten besloten; doch de eerste poort, is in 1631, en de laatste, in 1657 gemaakt: en toen moet de stad omtrent zoo groot geweest zijn, als zij nu is.

Het is echter eerst sedert het jaar 1730, dat de aanzienlijkste huizen en tuinen gebouwd zijn; en dat *Batavia* gelijk kan gesteld worden aan de fraaiste middelmatige steden van Holland.

De stad ligt op een lagen moerassigen grond, waardoor zij, des morgens, meest altoos, met een

een nevel bedekt is, dien de zon wel haast optrekt Zij heeft, door eene haven van een half uur lengte, gemeenschap met de schoonste *Baai* der wereld, daar de schepen, in alle jaargetijden, gerust kunnen liggen, en die vervuld is met eilanden, waarvan de Maatschappij een goed gebruik maakt. Men ziet, van de reede een keten van bergen, die in het oosten met het *Cheribonsche*, begint, en voortgaat, in het zuiden, met den *Gedé* en *Salak*, en ten westen, eindigt met den Peperberg van *Bantam.*

Buitenplaatsen en landerijen. enz.

Tot aan den voet van het gebergte, 13 a 14 uren landwaarts in, heeft men fraaije buitenplaatsen, en schoone landerijen Eén uur gaans rondom de stad, is dezelve omringd, met verscheiden redouten, die tot hare zekerheid, en de gemeenschap der wegen, dienen, zijnde het *Jaccatrasche* versterkt door drie posten, *Tangerang*, *Buitenzorg* en *Tanjongpoura* genaamd.

Hoog en laag water.

Bij volle en nieuwe maan is het hoog-water, om elf uren, en dan staat hetzelve, omtrent vier voeten hoog, op de bank voor de rivier; bij spring. is er niet meer dan vijf voeten; zijnde de val van hetzelve bij gemeen tij, dat zich meest naar de kracht van den wind schikt, niet boven de twee voeten.

Waterleidingen.

De *Bataviasche* rivier is te zwak, voor de benoodigdheden der stad. en daarom heeft men twee afleidingen, uit de rivier *Sidani*, in dezelve moeten maken. Echter heeft men nog gebrek aan water, in den droogen *Mousson*, van Mei tot November, maar, in den natten *Westmousson*, is er overvloedig; en om de zeven jaren geschiedt er, gemeenlijk in Februari, eene overstrooming. De twee laatsten zijn voorgevallen, in 1771 en 1778.

De

De *Barometer* is aan weinige veranderingen onderhevig, en staat meest op 29 dm. en 10 lijn.

De termometer van *Fahrenheit* staat gemeenlijk des nachts op 70 à 74 gr. en op den middag tot op 84 gr. In de boven-landen is dezelve somtijds des morgens op 59 gr., en, des middags, op 92 gr. gezien.

Miswijzing van het Kompas.

Het *Kompas* heeft tegenwoordig 5 gr. noordwestering miswijzing, en 61 gr. *inclinatie* onder de kim.

Proeven.

De electrische proefnemingen hebben hare uitwerking zoo goed, als in Europa; en men is thans bezig, met de kracht van den *Magneet*, in de Geneeskunde te onderzoeken.

Onweder.

De donder is, in de kentering van den *Mousson*, dikwijls zeer zwaar; doch veroorzaakt niet vele ongelukken. Noorder- of zuider- zoo min als *Zodiacaal*-licht is hier, bij ons weten, nooit gezien.

Jaargetijden.

Het jaar wordt verdeeld in twee getijden: den goeden of *Oost-mousson*, die van Mei tot November, den kwaden of *West-mousson*, die van November tot Mei duurt.

Regens.

De regens, die van December tot Maart vallen, brengen, tot de gezondheid der inwoners, veel toe; maar de hitte, van Juli tot October, baart vele ziekten.

Echter is, in dien tijd, de hitte niet ondragelijk, om dat de Noord-oosten zeewind, gemeenlijk des namiddags van 12 tot 5 uren frisch doorwaait; doch dezelve is zoo droog, dat er velen door ziek worden, vooral onder hen, die op dezen tijd niet in huis kunnen blijven.

Winden. De zee- en landwinden, die hier geregeld waaijen, schikken zich naar de *Mousfons:* in den *West-mousfon* waaien de landwinden uit den zuidwesten, en gaan door het westen, makende, tegen den middag, een noord-westen zeewind, maar, in den goeden *Mousfon*, loopen de landwinden zuid-oostwaarts, en gaan door het oosten tot in het noord-oosten en noorden.

De stad met het kasteel is een langwerpig vierkant, bestaande 350 rhijnlandsche roeden noord- en zuidwaarts, en 250 roeden oost- en westwaarts.

Sterkten. Zij is omringd van een hoogen muur en 22 bolwerken, met namen *Amsteldam*, *Middelburg*, *Delft*, *Rotterdam*, *Hoorn*, *Enkhuizen*, *Vianen*, *Gelderland*, *Catzenelboog*, *Oranje*, *Nieuwpoort*, *Hollandia*, *Diest*, *Nassau*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overijssel*, *Groningen*, *Zeeburg*, *Kuilenburg* en de *Middelpunt*, liggende in het midden van de stad.

Poorten. Hare voornaamste poorten zijn de *Angiolsche* of Rotterdammer poort, gebouwd in 1636; de Nieuwpoort in 1631; de Utrechtsche poort in 1651; de Diestpoort in 1657; de Vierkantspoort in 1639.

Straten en Grachten. De straten en grachten zijn allen lijnregt; aan weêrskanten ligt een rollaag van gebakken steenen voor de voetgangers; het midden der straat is voor de rijtuigen en slaven.

Voorsteden. Rondom buiten de poorten zijn voorsteden, en, volgens eene naauwkeurigen opname, vindt men in de stad zelve 1993 huizen, waaronder 678 groote Hollandsche.

In de zuider voorstad, buiten de Nieuwpoort 508 huizen.

Die

Die der Christen Inlanders, buiten de Rotterdammer poort 732 huizen.

Die der Mahumedanen, buiten de Utrechtsche poort 760 huizen.

Die in de Chinesche Kampong, buiten de Diestpoort 1277 huizen. Te zamen 5270 huizen.

Men moet hier nog bijvoegen, de kampongs van alle inlanders, die rondom de stad liggen, en eene menigte van buiten-plaatsen.

Het kasteel ligt aan de noordzijde van de stad, en is versterkt met vier bolwerken, met name: de *Parel*, den *Diamant*, den *Zaphier*, en den *Robijn*. De ingang is over eene valbrug aan de landzijde, door de *Pinang* poort, die in 1641 gebouwd is, nadat de Waterpoort in 1630 reeds voltooid was. Kasteel.

Onder de godsdienstige gebouwen munt de Hollandsche kerk uit; de eerste was eene kruiskerk in 1640 gebouwd, waartoe ieder dienaar der Maatschappij de wedde van eene maand had uitgekeerd; en op den 23 November 1733, is de eerste steen aan deze nieuwe kerk gelegd, die den 8 Mei 1736 is ingewijd. Godsdienstige Gebouwen.

Dit gebouw is achtkantig, met een open koepel, die op acht steenen pylaren rust. Bij de kerkelijke papieren blijkt, dat de onkosten geloopen zijn op 192152 rijksd. Die van het orgel op 13925 rijksd. En die van vijf koperen kroonen op 5000 rijksd. Te zamen 211077 rijksd. of 506584 Hollandsche guld. en 16 stuiv.

Het orgel is een der fraaisten, die er bekend zijn, zoo wel om het uiterlijk beeldwerk, als om den klank en eene menigte van registers.

De Kerk is versierd met een fraaijen predikstoel, de wapens der voornaamste ambtenaren,

en

en grafkelders, waarop vele grafſchriften zijn uitgehouwen.

De kasteels kerk of kapel van den Gouverneur Generaal, is achtkantig, en in 1640 gebouwd.

De Portugeſche binnen-kerk ſtaat aan de *Roea Malakka*, en is in 1670 gebouwd.

De Maleiſche of Hospitaals-kerk in 1682.

De Portugeſche buiten-kerk, op den weg van *Jaccatra*, in 1693.

De Lutherſche kerk is een luchtig en fraai gebouw, ſtaande digt bij het kasteel; derzelver eerſte ſteen is op den 26 July 1747 gelegd, en de eerſte redevoering in dezelve gehouden op den 28 September 1749.

Onder de Godshuizen telt men het binnen-hospitaal in de ſtad, het buiten-hospitaal en het Moorſche hospitaal, het wees- en armhuis, de apotheek, een Chineesch hospitaal en een ſpinhuis.

De vergaderingen van den Magiſtraat ſchijnen, na den jare 1620, in de heerenſtraat in een klein huis, daar ſtads wapen nog voor ſtaat, gehouden te zijn. Vervolgens is in 1652 een gebouw geſticht, daar het tegenwoordige ſtaat; maar van dit laatſte is op den 25 January 1707 de eerſte ſteen gelegd, onder de regering van den Generaal *van Hoorn*, en hetzelve is op den 10 July 1710 voltooid, onder die van den Generaal *van Riebeek*. Dit gebouw is 230 voeten breed, en even zoo diep; tot de onkosten heeft men een half ten honderd gelegd, op de vaste goederen binnen *Batavia*.

In hetzelve vergaderen de Raad van Juſtitie, Schepenen, Kommisſarisſen van huwelijkſche en kleine geregts-zaken, Weesmeesteren en de Burger Krijgsraad.

Bin-

Binnen de ſtad heeft men de rijst - visch - en groente - markten of *Bazaars*, de waag, het heeren logément, en het post - kantoor; de vleesch - hal ſtaat buiten de ſtad.

Voor den jare 1656 is hier eene latijnſche ſchool geweest, in 1720 een *Seminarium*, en in 1743 eene *Academie* der *Marine*, en nog onlangs een *Hortus Medicus*; doch men heeft deze inſtellingen, om verſcheidene redenen, afgeſchaft; en, behalve het arm- en weeshuis, zijn er thans maar vier ſtads- en twaalf particuliere ſcholen, waarin het lezen, ſchrijven, cijferen, en de Godsdienst geleerd worden.

De gebouwen der Maatſchappij toebehoorende zijn in het kasteel, het generale Gouvernement, hetgeen juist niet naar den tegenwoordigen eersten ſmaak gebouwd, doch zeer bewoonbaar is. Aan deszelfs eene zijde is de Secretarie, en aan de andere de dragonder wacht, de Boekdrukkerij, en daar boven de Archivarie, alsmede de Bibliotheek, waarvan de catalogus reeds in 1752 te *Batavia* gedrukt en uitgegeven is.

Aan deze zijde zijn ook de ſchrijf - kantoren, als het Negotie- en Soldij-kantoor, voorts het Kleeden-pakhuis voor lijnwaten en amphioen, de pakhuizen bezijden de waterpoort, voor manufacturen, de geld - kamer, de medicinale winkel, en de wapen-kamer.

Op het voorplein van het kasteel is het proviſie - ijzer- en graan-magazijn, en de artillerie.

Aan de oostzijde, in de ſtad, bij de Rotterdammer poort, ſtaat een kruidhuis en het Ambachts-kwartier, daar alle Timmerlieden, Smeden, Koperſlagers, Metſelaars enz. wonen.

Bij

Bij de Nieuwpoort zijn twee magazijnen voor de veld-artillerie.

Aan de westzijde der ſtad, bij de punt *Groningen*, is een groot en een klein kruidhuis, en de westzijdſche pakhuizen, daar alle ſpecerijen, lijnwaten, katoen, kamſer enz., ter verzending naar Nederland, geborgen worden.

Zoo ook het kantoor van de generale ontvangst, de Sabandharie, en de equipagie-werf; daar men, behalve de zeil- en kaarten-makers winkel, het ſuiker-pakhuis vindt.

De anker-werf, daar de ſcheeps-timmerlieden wonen, alle ankers en touwen geborgen worden, en het groote ſuiker-pakhuis is.

Buiten de ſtad, aan de waterplaats, ſtaan alle de kruid- koorn- en zaagmolens, en de waterbakken, die, met waterleidingen, het water naar de ſtad brengen.

De Kruidmolens beſtaan:

1. Uit een zwavel-pakhuis daar de zwavel (*Tjolok* of *Bliram*) met olie gekookt, gezuiverd wordt.

2. Uit eene houts-kool-branderij, waartoe het melkhout, in ſtede van hazelhout, gebruikt wordt.

3. Uit eene raſinaderij van ſalpeter, *Sandawan* genaamd.

Wordende deze drie ſtoffen, in een molen met metalen leggers, ieder in het bijzonder, fijn gemaakt; vervolgens in zes kruidmolens te zamen gemalen, in een korrelhuis gekorreld, en in drie kruidſtoven gedroogd.

Het *Laboratorium* van de Artillerie, daar alle bomben, handgranaten, en vuurwerken gereed gemaakt worden.

Het

Het *Laboratorium Chymicum*, daar allerlei olieteiten van specerijen gestookt worden.

Naast hetzelve is de *Menagerie* van Zijne Edelheid; daar somtijds zeldzame dieren gevonden worden, als *Orang Outangs*, *Renocers*, *Baby Rousas*, *Elefanten*, en meer anderen.

De Maatschappij heeft nog vele gebouwen, op de naast bij gelegen Eilanden; als op Onrust (in het Maleisch *Poelo Kapal* genaamd) hetwelk drie uren, ten noord-westen van *Batavia* ligt, alwaar zij hare timmerwerf heeft, daar de schepen aan de hoofden, kunnen gekield worden, door behulp van verscheidene kranen. Ook zijn er vele pakhuizen, tot berging der goederen, die, ter verzending naar Nederland, of de binnenlandsche kantoren bestemd zijn; en de twee eenigste windzaagmolens, die hier zijn. Eilanden.

Op de Kuiper (*Poelo Vogel*) een kwartier uurs ten zuiden van Onrust, daar insgelijks vele pakhuizen zijn, en twee hoofden, daar de schepen kunnen losfen en laden.

Op Purmerend (*Poelo Sakiet*) ¼ mijl ten zuidoosten van Onrust, is het Lazarus-huis.

Op Edam, (*Poelo Dammar*) 6 mijlen ten noord-oosten van Onrust, is de lijnbaan en een vlaggestok, ter aanwijzing van de schepen, die uit de oost en noord komen.

De verdere Eilanden, die bewoond zijn, zijn Engelsch Onrust, (*Poelo Kellor*) eene mijl ten noord-oosten van Onrust.

Middelburg, (*Poelo Ramboet*) drie mijlen ten noord-westen van Onrust, daar een vlaggestok staat, ter aanwijzing der schepen, die uit de west komen.

Am-

Amsterdam, (*Poelo Oentong Java*) eene mijl ten oosten van het voornoemde Eiland.

Rotterdam, (*Poelo Oebi Bezaar*) anderhalve mijl ten noord-oosten van Onrust.

Hoorn, (*Poelo Aijer*) twee mijlen ten noord-oosten van Onrust.

De onbewoonde Eilanden zijn Schiedam, (*Poelo Oebi*) eene mijl ten noorden van Onrust.

Haarlem, (*Poelo Loessi*) drie mijlen ten noord-oosten van Onrust.

Monnikendam, (*Poelo Baroe*) eene mijl beoosten het laatſte Eiland.

Alkmaar, (*Poelo Mendjangan*) eene mijl bezuiden Edam.

Enkhuizen, (*Poelo Dammar Ketjiel*) eene mijl ten zuidwesten van Alkmaar.

Leiden, (*Poelo Njamoek*) eene mijl daar van ten zuid-oosten, en Vader Smith *Poelo Poetrie*) eene mijl verder ten zuiden.

De ſtad en Eilanden dus kortelijk beſchreven hebbende, zullen wij nog een woord ſpreken van de tuinen en landgoederen, die buiten *Batavia* liggen.

Men heeft rondom de ſtad de fraaiſte rijwegen, naar alle de kleine redouten, of buitenposten.

Wegen buiten de ſtad.

Aan de oostzijde kan men komen naar *Angiol*, en verder langs het zeeſtrand, naar *Tjilintjing*, *Bacasſie* en *Tanjonpoura*, daar de laatſte post naar het Cheribonſche is.

Aan de zuid-oostzijde, komt men aan de post, *Dwars in den weg*; langs den weg van *Soenthaar* aan *Poelo Gadong*, en verder aan *Pondok Bamboe* en *Pondok Gedé*, die alle landgoederen zijn.

Langs

Langs den zuid-weg oprijdende, komt men aan de posten *Rijswijk*, *Noordwijk*, en het fort *Meester Cornelis*; en verder op, over de landgoederen *Tjililitan*, *Tanjong* en *Tjimangis*, aan *Buitenzorg*, alwaar het fort *Philippine* ligt, dat het laatfte ten zuiden is.

Men kan ook, ten zuid-westen, over *Tanabang*, *Simplicitas*, en *Kanjere* op *Buitenzorg* komen.

Ten westen gaat men over den post *Anké*, langs de Mokervaart, naar de veldfchans *Tangerang*, die de laatfte naar het *Bantamfche* is: want men kan niet rekenen de overblijffels van een oud fort, *Westergo* genaamd, dat men voorbij moet, wanneer men naar *Sampia* gaat.

De weg van *Jaccatra*, en het Molenvliet zijn bebouwd met fraaije en aanzienelijke tuinen, die bewoond worden door de gegoedfte lieden; om dat men ze voor gezonder houdt, dan de huizen in de ftad. Het Molenvliet vooral heeft den naam van de gezondfte ftreek rondöm *Batavia* te zijn.

Van de Landgoederen kan weinig gebruik gemaakt worden, om dat de zaken der Maatfchappij weinig rust verfchaffen; en het is veel, wanneer men, in de maand Augustus, eene uitfpanning van veertien dagen heeft; echter zijn er eenige Burgers, die den *Oost-mousfon* op hunne landen doorbrengen. Landgoederen.

De begraafplaatfen der Christenen zijn in de kerken en op kerkhoven; die der Mahumedanen achter hunne gehuchten of Kampongs: maar de Chinezen hebben sedert lang de beste plaatfen rondöm *Batavia* onbewoonbaar gemaakt, door de veelheid van land, dat zij be- Begraafplaatfen.

 flaan,

ſtaan, om dat ieder zijne eigene grafſtede gemetſeld hebben wil.

Hooge Regering. De regering der Nederlandſche Maatſchappij is, te *Batavia*, in handen van den Raad van Indië, beſtaande uit eenen Gouverneur Generaal, zes ordinaire Raden, waarvan de eerste Directeur Generaal van den handel is, en negen extraordinaire Raden.

Raad van Justitie. De Raad van Justitie vonnist in appel alle Criminele en Civiele zaken in *Indië*.

Stads Regering. De ſtads regering beſtaat uit het Kollegie van Schepenen, waaronder alle ſtads bedienden ſtaan.

Verder uit het Kollegie van Weesmeesteren, Heemraden der *Bataviaſche* Ommelanden, Kommisſarisſen van huwelijkſche en kleine zaken, en Boedelmeesteren der ſterfhuizen van de Onchristenen.

Wapen. Het Wapen van *Batavia* is een ſtaand zwaard, van een laurier-krans omringd, op een wit veld.

De Gereformeerde en Lutherſche Kerkenraad moeten zelf voor het welzijn van hunne kerken zorgen: en het Kollegie van Curatoren en Scholarchen heeft alleen het opzigt over alle de ſcholen.

Pachten. De inkomſten van de *Bataviaſche* pachten, die in 1711 bij kollecte niet meer dan Rds. 13069 bedroegen, maar in 1775 tot Rds. 381180 geſtegen waren, worden door de Maatſchappij getrokken. De wegen, grachten en gebouwen moeten door Schepenen in goede orde onderhouden worden uit eenige kleine fondſen, en eene halve maand huis-huur van alle inwoners.

De

De ingezetenen van gansch *Jaccatra* wierden in het begin van deze eeuw op 30000 zielen gerekend. *Valentyn* ſtelde dezelve in het jaar 1722 op 100000. Thans bedraagt derzelver getal: Getal der Inwoneren.

In de ſtad en zuider voorſtad		12131.
In de ſtads ommelanden	. .	131895.
In de Regentſchappen	. .	39575.
In de Preanger landen	. .	46787.
	Te zamen	230388 zielen.

De Burgerij is onder verſcheidene vaandels verdeeld, waarvan een Lid der Hooge Regering Kolonel is. Verdeeling der Burgerij onder verſcheidene Vaandels.

De Europeſche burgerij beſtaat in twee vaandels infanterie, en één kavallerie.

De inlandſche Christenen of Mixtiſchen in vijf vaandels.

De Papangers of Mardijkers, zijnde vrijgegeven ſlaven, in één vaandel.

De Mooren in één.

De Inlanders, ſtaande onder den gecommitteerden tot en over de zaken van den inlander, zijn verdeeld; de *Javanen* in drie vaandels, de *Baliers*, *Boeginezen*, *Makasſaren*, *Ambonezen*, *Boetonders*, *Mandarezen*, *Maleijers*, *Sumbauwarezen*, en *Parnakan-Chinezen*, ieder in één vaandel.

De Chinezen zijn onder hunnen kapitein en verdere luitenants, in vijf vaandels verdeeld.

De levenswijze en godsdienst-pligten van alle deze verſchillende volken te beſchrijven, zoude deze verhandeling te ver uitbreiden, en mogelijk zal zich daartoe wel eene nadere gelegenheid opdoen.

De meeste Europezen en Christen inlanders win- Nering.

winnen hun bestaan met het een of ander ambacht: sommigen zijn goud- en zilver-smeden, juweliers; andere, bakkers, kleer- en schoenmakers, wagen-verhuurders, glazen-makers, enz. De Chinezen doen den meesten binnenlandschen handel: zij houden zich op met de suiker-molens, arak-branderijen, kalkovens, steen- en pannen-bakkerijen. Velen van hen zijn ook smeden, timmerlieden, schrijnwerkers en schilders; zij zijn de beste, zoo niet de eenigste groente-tuiniers. De inlanders, en voornamelijk de Boeginezen, winnen hunnen kost met visschen; de Javanen en Baliers met vruchten ter markt te brengen; de Mooren met goud en zilver te verkoopen, en vele vrijgegeven slaven, met het overbrengen en dragen van goederen.

Binnenlandsche handel.

Wij verstaan, onder den binnenlandschen handel, den handel van de Chinesche Jonken, en van een aanzienelijk getal zoo groote als kleine vaartuigen, die jaarlijks van *Tonkin*, *Siam*, *Palembang*, *Trangano*, *Cambodia*, *Banjermassing*, *Passier*, *Coety*, *Ambon*, *Banda*, *Makasser*, *Ternate*, *Timor*, *Bima*, *Sumbauwa*, *Malakka*, *Padang*, *Baly*, en de gansche kust van *Java*, voor rekening van particulieren te *Batavia* aankomen, en welker getal in het jongste jaar op 521 stuks geloopen is.

Onder dezen is gerekend de slaven-handel; wordende jaarlijks omtrent vier duizend slaven te *Batavia* aangebragt, waar dezelve wel gevoed en gekleed, en doorgaans beter behandeld worden dan in eenige bezittingen der andere Europesche volken.

Munten.

De munten, maten en gewigten, hier in gebruik,

bruik, zijn de rijksdaalsders en ſtuivers: bij dezen worden de rekeningen opgemaakt, doch de munt er van niet gebruikt: dus moeten zij ſlechts aangezien worden als een rekenpenning.

De Nederlandſche gouden dukaat, van het gehalte van 23 karaat 7 grein, en waarvan er 70 op het mark gaan, is gangbaar, mits gekarteld zijnde, voor 2¾ rijksdaalders of 22 ſchellingen: de ongekartelde voor 2¼ rds. of 18 ſchell.

De gekartelde zilveren dukaton, van gehalte van 1 penningen 7 grein en $7\frac{173}{341}$ per mark, is gangbaar voor 80 ſtuivers; de ongekartelde voor 78 ſtuivers. De dubbeltjes van het gehalte van 6 penn. 23 gr., of 150¾ per mark doen 2½ ſtuiv.

De Spaanſche Mat of *Rëaal* van 60 ſtuivers, doet in den handel 64. Honderd realen komen te ſtaan op 133 en een derde rijksdaalder, en ſomtijds rijzen zij tot op 140.

De gekartelde Bataviaſche Ropij, van het gehalte van 11 penningen 15 greinen, van $21\frac{1}{3}$ per mark, is gangbaar voor 30 ſtuivers. Alle andere ropijen voor 27 ſtuivers.

De ſcheepjes - ſchellingen, van het gehalte van 6 penningen 23 greinen, $49\frac{5}{16}$ per mark, zijn gangbaar voor 7½ ſtuivers.

Tien koperen duiten, met het merk van de Maatſchappij, maken een nieuw dubbeltje uit.

Een last, bij bevrachting, is in het gemeen 4000 pond of twee ton, alhier drie leggers of tien kanasſers. **Maten.**

Een last ballast of ſmeed - koolen van 2000 pond, wordt in *Indië* bij de bak gerekend.

Een last koorn van 27 mudden, wordt op *Batavia* en aan de *Kaap* gerekend op 46 maten van 5 gantangs, of 230 gantangs.

Een

Een last rijst houdt 230 gantangs van 13⅓ pond of 3066⅔ pond.

Een *Kojang* is, onder particulieren, 27 pikols of 3375 pond.

Een last teer is 13 tonnen.

Een *Kojang*, of last zout, is 58 maten van 75 pond of 4350 pond.

Een voeder is 6 amen.

Een aam wijn, een ton bier, 4 ankers, 64 stoopen of 128 mingels van 2 pinten of 8 musjes, worden hier gerekend op 90 kannen.

Een Amsterdamsche legger is 388 kannen van 10 musjes.

Een	Indische	360	kannen van 10 musjes.
—	pijp	130	—
—	oxhoofd	125	—
—	vat bier	100	—
—	aam	90	—

Een *Takkar* of maat van olie houdt 17 kannen.

Een *Tombak* of maat van hout is van 15 voeten lengte, en 6 hoogte.

Een el is van 26½ duimen *Amsterdamsche*, 27 duimen Rijnlandsche maat.

Een *Cobado* is ⅔ el op *Cormandel.*

Een *Caal* is 240 draden, waarnaar de fijnheid der lijnwaten gerekend wordt.

Eene roede is 12 voeten, een voet is 12 duimen. Men gebruikt hier de Rijnlandsche maat.

Een paal is ¼ uur gaans, 300 roeden, of 1700 treden.

Een morgen is 600 roeden in het vierkant; bij voorbeeld 30 roeden lang en 20 breed.

Een *Pantjar Pady* is 100 roeden lang; 20 breed, of 2000 in het vierkant.

Een *Laxa* steenen is 10000 stuks.

Een

Een pond trois, of mark-gewigt houdt 2 marken, 16 oncen, of 32 lood. Gewigten.

Een *Pikol* is 100 *Katjis* of 125 ℔.

Een *Katji* $1\frac{1}{4}$ ℔.

Het brood-gewigt $\frac{11}{16}$ ℔ met het water-lood $\frac{25}{32}$ ℔ trois.

Het ſuiker-gewigt is een *Canasſer* van 3 pikols of 375 ℔.

Het goud-gewigt is een pond, een pond 2 mark, een mark 8 oncen, een once 20 engels, een engels 32 azen; doch hier houdt een mark 9 rëalen.

Het paarlen- en juweelen-gewigt is een pond van 2500 karaat, ieder karaat van 4 greinen.

Het *Pady*-gewigt is een *Tjain* van 200 boſſen, ieder van 20 ℔.

De *Europezen*, zoo wel de dienaars der Maatſchappij als de burgers, hebben meest allen fraaije huizen, die wel geſtofferd zijn: de rijtuigen zijn Charetten, vernist, geſchilderd, of verguld, naar mate van den rang, dien men bekleedt; men telt omtrent drie honderd rijtuigen, waaronder 130 van de wagenverhuurders. Het ſpeelvaren, hetgeen veel bij avond, in den maneſchijn, plagt te geſchieden, met roei-vaartuigen, *Orenbaaien* genaamd, is thans geheel buiten den ſmaak. De gewone wijze van leven der fatſoenelijke lieden, is, des morgens tot twaalf uren, het werk van de Maatſchappij, naar mate van ieders bediening, te verrigten; om twaalf uren een vriendenmaaltijd te houden; van twee tot vier uren te ſlapen; dan te gaan rijden of wandelen; van zes tot negen uren den avond, in een ſpeel- of praat- Huizen en rijtuigen.

praat-partij, door te brengen, daar men gewoonlijk den avondmaaltijd houdt tot elf uren; zijnde de dronkenschap geheel onbekend.

De openbare Godsdienst wordt door de meesten ijverig bijgewoond, en men kan tot lof van deze stad zeggen, dat men er nimmer die ongebondene taal hoort spreken, die, in *Europa*, wel eens gevoelige menschen doet schaamrood worden. Hetgeen men, ons bedunkens, aan den aard der zamenleving moet toeschrijven. Er zijn geene openbare koffij- noch wijn-huizen bekend, en zoo veel te minder andere, die slechter zijn; ieder zoekt gezelschap naar zijnen smaak, en vermaakt zich in zijn huis, of in dat van zijne goede vrienden.

Opvoeding der Jeugd.

De opvoeding der jeugd kan nimmer in die goede orde geschieden, als in *Europa*; weshalve ook vele gegoede lieden hunne kinderen derwaarts zenden. Men vleit zich echter van, in deze zaak, eenige beterschap te bewerken; zijnde het eerste openbare Examen van het Kollegie van Curatoren, op eene plegtige wijze, op den 1sten Augustus 1778, gehouden.

Bataviaasch Genootschap.

Eindelijk hebben zich vele liefhebbers, met goedkeuring der Overheid, zamengevoegd, om een Genootschap op te rigten, onder de zinspreuk, *Ten nutte van het gemeen*, welks Programma, in 1778, is uitgegeven.

BE-

BERIGT,

Nopens den aard der kinderziekte te *Batavia:* in hoe ver men met de Inenting derzelve gevorderd is, en wat daarbij is waargenomen.

DOOR

J. VAN DER STEEGE.

Dewijl dit Genootschap, volgens resolutie van den 1sten juni 1778 goedgevonden heeft, om op verzoek en kosten van den heer *van Hogendorp*, eene vraag, rakende de inenting der kinderpokken voortestellen, dacht het mij niet onvoegzaam een kort berigt te geven, van den aard der kinderziekte alhier, in hoe verre men met de inenting gevorderd is, en wat men daarbij heeft waargenomen.

Van den aard der kinder-ziekte.

De ziekte schijnt hier niet zoo kwaadaardig te zijn, voor de europeaan en derzelver afstammelingen, als in Nederland: weinige worden er door weggerukt, maar de meesten komen er gemakkelijk af, niettegenstaande men bij sommigen, de oude geneeswijze volgt, en gedurende de uitbottings-koorts de natuur met saffraan en andere specerijen tracht te hulp te komen. Zeldzaam evenwel ziet men die hier van eenen rotachtigen aard, hoewel de vochten der Europeanen, in andere ziekten, maar al te dikwerf de teekenen van scherpheid en bederf vertoonen, het tegendeel is waar bij de Inlanders en slaven. Deze menschen, over het al-

gemeen, hetzij door hun eenvoudig voedſel, hetzij dat hun aard, van zulk eene goede geſteldheid is. dat zij on eloofelijke kwetzuren en ziekt n kunnen doorſtaan, bezwijken, voor een veel groot r gedeelte, d n de Europeanen, onder het geweld der k nderpokken. In vele opzigten kan men dit echter aan hunne verkeerde behandeling toeſchrijven, daar zij, veeltijds bij de aankomst der uitbottings-koorts, hete dingen gebruiken, en zich dan, terwijl zij op het hevigſte is, eensklaps, en zelfs bij aanhoudenheid, in koud water dompelen; waardoor ſommigen binnen weinige uren den geest geven, en anderen ter naauwernood het gevaar ontkomen, gedur nde hunnen geheelen leeftijd de ſmertelijke gevolgen van de *Febris ſecundaria* ondervinden, waardoor vele dier ongelukkigen blind of andersins verminkt worden

Evenwel ſchijnt er nog eene andere oorzaak te zijn, in het geſtel der ſlaven zelve, waarom zij meerder ſterven, dan de Europeanen, en de eene natie onder hen veel meer, dan de andere. Immers leert ons de o dervinding, dat de Mallabaren, zwart en dof van huid zijnde, voo een groot gedeelte ſterven, naast hen de Niasſen; terwijl de Boeginezen, en vooral de Baliërs veel minder gevaar loopen; niettegenſtaande dat zij hier allen, even jong en oud, door elkander worden aangebragt, dezelfde levenswijs onderhouden, en even gelijk voedsel genieten.

Voor een groot gedeelte, ſchijnt de oorzaak hiervan in den huid, gelegen te zijn, en dat het gezegde van den beroemden profesſor *Camper*, in zijne aanmerkingen over de inenting pagn. 48, hier vooral zeer veel grond heeft, dat

dat namelijk die genen, welke een ondoorschijnend en dof vel hebben, de meeste pokjes krijgen. Zeer zigtbaar is dit bij de ſlaven, waar onder zeker de Niasſen, ſchoon even zoo wit, als de Mallabaren zwart, in dofheid en ondoorſchijnendheid van huid, naast dezelven uitmunten.

Vordering der inenting.

De inenting, ſchoon uit dit wereld deel afkomstig, en zeer gemeen onder de natuurlijke inboorlingen des lands, in vele bezittingen der E. Compagnie, heeft tot dus verre, zoo veel ik weet, weinig of geen voortgang op dit eiland, gemaakt. Daar de vooroordelen en hardnekkige vasthoudendheid aan oude gewoonten de inboorlingen zoodanig bezielt, dat zij, noch door redenen, ja zelfs naauwelijks door aanhoudende voorbeelden, te leeren zijn, is zulks geenszins te verwonderen.

Men moet hen, derhalven zigtbaar, ja tasbaar overtuigen; en hiertoe met de ſlaven beginnen, welke wezenlijk veel sterker wegſterven dan men gemeenlijk denkt. Mij zijn huizen opgegeven, waaruit, in het voorleden jaar 12, 13, 14 zijn weggerukt: en ik houde mij verzekerd, dat zoo ieder het getal zijner ſlaven, in de laatſte *Epidemie* geſtorven, opgaf, hetzelve zoo groot zoude zijn, dat het bij velen, met regt aandacht zoude verwekken; en naar middelen doen omzien, om die menschen aan de woede dezer ziekte te ontrukken.

Immers niets is eenvoudiger, en tot dit oogmerk beter, dan de inentig; eensdeels om de ſlaven te beveiligen, en ten anderen, om den Inlander te overtuigen. Ik zwijge nog van het bewaren van een gedeelte der bezittingen van de inwoners dezer Kolonie, welke nu, door den dood

dood van die ongelukkigen, met haar ten grave dalen.

Niettegenſtaande dit alles, heb ik geen ſpoor kunnen vinden, dat men hier ooit inenting beoeffend hebbe, als enkel heeft men mij gezegd, dat, eenige jaren geleden, een Praktizijn twee ſlaven had ingeënt, met een gelukkigen uitſlag.

Getroffen door het lot der ongelukkigen, heb ik alle mijne pogingen aangewend, om dat te verzachten, en de inenting, (welke ik, met zulk een uitnemend goed gevolg, te Groningen, door de wijdberoemde heeren *van Doeveren* en *Camper*, mijne geachte leermeesters, had zien beoefenen) ſmakelijk te maken, en ingang te doen vinden.

In mijn gemoed zoo zeker overtuigd van het nut dezer kunstbewerking, als van mijn eigen aanwezen, heb ik mijn eenigst kind, zijnde een zoontje, tusschen vier en vijf jaren oud, ingeënt, met dien uitſlag, welke ik beneden verder zal opgeven. Wanneer dit afgeloopen was, deed de heer *P Hofman*, voornaam Medicus alhier, zijn eenigste kind, zijnde een dochtertje, omtrent vier jaren oud, de kunstbewerking ondergaan, met eenen allergelukkigsten uitſlag Voorts volgden nog eenige ſlaven kinderen, in het geheel twaalf in getal, behalve nog een kind van den heer *B.* waarvan hier onder nader.

Verder heb ik het niet kunnen brengen, en ik vrees, dat er nog verscheiden jaren zullen moeten verloopen, eer de inenting, in deze plaats, regt door zal dringen. De verre afſtand van het Vaderland, bevrijdt ons van veel nieu-

nieuwigheden, maar berooft ons tevens van vele nuttige en wetenswaardige zaken. En mag ik er bijvoegen, eene nieuwigheid, hoe nuttig ook in de geneeskunde, vereischt dikwerf een nieuw geslacht van doktoren, om ingang te vinden.

Wat bij de inenting is waargenomen.

Den aard der kinderziekte, en tot hoeverre men met de inenting alhier gevorderd is, aangetoond hebbende, blijft mij nu nog overig, eenvoudig optegeven, wat ik daarbij heb waargenomen.

Den 1sten augustus entte ik mijn zoontje in, met drie steekjes op den linker arm, zonder hem eenigzins voorbereid te hebben, dewijl hij volkomen gezond was.

Den 2den was niets te zien.

Den 3den waren twee der steekjes eenigzins geel, als oranje kleur.

Den 4den verdween het eene steekje, terwijl de twee anderen een weinig rood en als verheven waren.

Den 5den vermeerderde dit, gelijk ook den 6den.

Den 7den was er een puistje bijgekomen, en eenig vocht in de wondjes, of nu liever blaartjes.

Den 8sten vermeerderde dit, terwijl hij tevens lusteloos was, over pijn onder den oxel klaagde: des avond kreeg hij wat koorts, doch sliep dien nacht, nog redelijk wel.

Den 9den was de pijn onder den oxel sterk, met vermeerdering van koorts en afkeer van eeten: de tong en het water vertoonden op dien dag, het kenmerk der ziekte: hij sliep dien nacht zeer ongerust; maar tegen den morgen begon hij te sluimeren,

met

met vrij ſterke koorts, hetwelk tot den 10den tegen den middag duurde, wanneer hij eene stuip kreeg, die niet lang aanhield; gedurende de ſluimering had ik nem reeds zuurdeeg aan de voeten gelegd, dat evenwel onnoodig ſcheen: want, voort na de ſtuip begon de ſlaperigheid te minderen, en ruim een half uur daarna, zag ik reeds de kleine roode vlekjes, op ſommige plaatſen, met een weinig zweet, te voorſchijn komen. Vele zijn wederom verdwenen, en weinige, ongeveer dertig ſtuks, zijn opgekomen, en hebben behoorlijk geëtterd. Zoodra de pokjes begonnen te droogen, heb ik den buik zachtelijk gezuiverd, en zulks bij tusſchenpoozen, twee of driemalen herhaald; hetwelk ik met opzet aanhaal, om het ſchadelijk vooroordeel, dat hier zoo algemeen is, tegen te gaan, hetgeen namelijk alle buikzuiverende middelen, hoe zacht of hoe genaamd, nadeelig zijn, en eenen doodelijken buikloop zoude verwekken, daar volſtrekt het tegendeel waar is; dewijl er zeker geen beter middel is, om dien loop voortekomen, als de ſtoffen, die hem zullen veroorzaken, eer die nog een grooter trap van ſcherpte bekomen, uit het ligchaam te leiden.

Op even dezelfde wijze zijn alle die genen, welke ik ingeënt heb, behandeld, zonder voorbereiding, of zonder andere geneesmiddelen, als ik gezegd heb, noodig te hebben. Zoo veel mogelijk zijn mijne lijders bij hunne gewone levenswijze gehouden, hun alleenlijk het gebruik van vleesch en melk afgeraden zijnde, en allen hebben zij gelukkig gepokt. De wel eerwaarde heer *Hoyman*, aanzienlijk lid van het Genootſchap

ſchap kan getuigen, met welk een gelukkigen uitſlag ik drie Malabaarſche ſlaven van zijn wel eerwaarde heb ingeënt.

Terwijl ik mijn zoontje ingeënt had, entte ik twee kinderen van eene mijner ſlavinnen in, de oudſte ongeveer 4 à 5 jaren, en de jongſte acht maanden. Gaarne had ik met de laatſte nog wat gewacht; maar ik vreesde, dat hij door het bijzijn der anderen natuurlijk beſmet zoude worden: de oudſte kreeg de uitbotting den 9den dag, maar bij den jongſten begonnen, ſtaande de inenting, de tanden uittekomen met een tamelijk ſterke *diarrhæa*, hij kreeg de uitbotting eerst den 12den dag, in het geheel pas twintig in getal.

Een Niasſe ſlaaf, ongeveer achttien jaren, kreeg op den 9den dag de uitbotting met vrij ſterke koorts, die voort na de uitbotting bijna geheel naliet, waarop de puistjes zonder verettering opdroogden, doch den 13den dag verhefte zich de koorst zeer ſterk, en bragt eene nieuwe uitbotting en zoo menigvuldig te voorſchijn, dat hij naderhand verſcheidene etter - gezwellen gehad heeft.

Een kind van de heer B., zijnde een meisje, ongeveer vijf jaren, entte ik, den 6 ſeptember ll. in, met dien uitſlag, dat de pokjes weinig in getal reeds den 8ſten dag te voorſchijn kwamen, en het kind, zonder eenige ongemakkelijkheid, volgens den gewonen loop genas.

Indien het mij nu geoorloofd is, uit het gering getal van 13 perſonen, welke de kunstbewerking ondergaan hebben, eenig beſluit op te maken, dunkt mij, dat de inenting hier even zoo veilig, als in Europa kan geſchieden, en dat zij, ten minſte ten tijde van eene *Epidemie*, eene menigte ſlaven zoude behouden.

Het

Het ſchijnt mij verder toe, dat het beloop der ziekte hier wat ſpoediger voortgaat, dan in het vaderland; en in dien opzigte eenigzins gemakkelijker is. Bij allen zijn, op den 9den dag de pokjes te voorſchijn gekomen; uitgenomen zoo als boven gezegd is, bij een kind van acht maanden oud, hetwelk die eerst, op den 12den dag, kreeg, en het kind van den heer B. bij wien die reeds op den 8sten dag te voorſchijn kwamen.

Mijn beſtek hier mede geëindigd zijnde, heb ik er niets meer bij te voegen, als enkel dit volgende.

Daar ik, aan den eenen kant, in het Vaderland, door de onfeilbare ondervinding van het nut der inënting overreed ben, en, aan den anderen kant, de Inlanders en ſlaven hier hulpeloos zie ſterven, rekende ik mij door ambt en pligt, verbonden, zoo veel in mijn vermogen is, alles aantewenden, om de oogen dier menſchen te openen, en hen dusdoende, voor een groot gedeelte, te behouden, waarom ik openlijk betuige, dat ik het geenszins beneden mij reken, om, voornamelijk ten tijde van eene algemeene beſmetting, ſlaven in te enten, of door hunne gewone practizijns te doen inënten, (om dat de armſte ſlaaf even veel regt op mijn hart heeft, als de rijkſte man, die er leeft,) dat ik nooit iets voor de inënting genoten heb, of meen te genieten, en dat er mij zelfs niemand hoe genaamd eenige verpligting voor heeft, dewijl ik genoeg door de zaak zelve beloond worde, en het mij tot een bijzonder genoegen ſtrekt, lid te zijn van een Genootſchap *ten nutte van het gemeen.*

Batavia, den 2den november 1778.

OVER

OVER DE BEREIDING

VAN EENE

SOORT VAN KATOEN

UIT DEN

PISANG BOOM,

DOOR

J. H. PARINGAUW.

Hoe dikwijls ziet men niet, dat er vele zaken zijn, die door eene zonderlinge uitvinding, of toevallige ontdekking, hare geboorte hebben, en tevens door vlijtig onderzoek meer en meer zijn toegenomen, tot nut van het algemeen?

In dit geval komt mij de pisangboom, bij *Linnaeus*, *Musa* genoemd, in het oog, die uiterlijk op het aanschouwen, van geen den minsten dienst schijnt, en in der daad bij den Inlander, ook dus wordt aangemerkt, zoo dra de vrucht daarvan wordt afgesneden. En wie zal echter gelooven, dat er inwendig eene soort van rag of spin in groeit, het katoen gelijkende?

Deze boom, digt aan den grond omver gehakt zijnde, wordt de kruin daarvan afgehou-

 wen,

wen, de ſtam geſchild van onder opwaarts, tot dat er geen afschillen meer gadaan kan worden, en men tot aan de vaste deelen genaderd is. Dit gedaan zijnde, krijgt men een langwerpig rond, dat zeer wit en zuiver is; vervolgens snijdt men van boven, met een mes, in dezen afgeſchilverden ſtronk, even eens, als of men denzelven, aan ſchijven van 1 tot 1½ duim dik, wilde verdeelen, zonder nogtans dieper te ſnijden, als tot eene gemakkelijke afbreking, op die plaats noodig is. Deze ſchijf dan afgebroken hebbende, moet men die zachtjes aftrekken, om de draden niet te breken, die tusschen de ſchijf en den ſtronk zitten: en deze uittrekking moet zoo lang geſchieden, tot dat er geene ſpin, tusſchen het afgebroken end, meer te voorſchijn komt, die dus afgetrokken zijnde, op een ſtuk blaauw papier gelegd wordt; wanneer men dan weder op dezelfde wijze voortgaat, als hier even gezegd is. Dit rag of ſpin wordt vervolgens in de zon gedroogd, en dan uit elkander gepluist zijnde, krijgt het eene gedaante als het katoen.

Hoe het nu verder, om er draden van te ſpinnen, moet bewerkt worden, vereischt een nader onderzoek. De bereiding zal naar mijn oordeel niet moeijelijk vallen, als het rag of ſpin, eens of verſcheiden malen, met warm water wordt afgewasſen, om het lijmſel, dat daar aan kleeft, beter te kunnen afſpoelen, en, even als het katoen, tot het ſpinnen, ligt en gemakkelijk te maken. Ook is het onderſcheid, tusſchen den eenen en anderen *piſangboom*, zoodanig, dat de *piſang bato*, boven alle anderen, moet gepreſereerd worden: deels door zijne witheid, en deels door het meerdere rag of ſpin, dat

dat hij van zich afgeeft: en de boom moet bereids vrucht gedragen hebben, wil er wat goeds van komen. Andere pisangbomen van onderscheidene namen, zijn in zoo ver, wel alle goed; maar de draden daarvan zijn zoo wit niet: dit denk ik, dat door dezelven in de zon te bleken, kan verholpen worden. Zoo men van dit gespin een koord draait, ter lengte en dikte van een penneschagt, en die aan het vuur ontsteekt, zal dezelve branden als een lont, tot dat er niets van overblijft: terwijl het afgesponnen garen alle kleuren van verwen aanneemt.

Wijders zijn de jonge bladeren van den pisangboom, die binnenwaarts zitten, en nog niet uitgebot zijn, zeer fraai om daar op met het penceel te schilderen; doch om hier in te slagen, moet men die in de zon droogen, of anders tusschen twee vellen wit papier, op een uitgestrekt stuk lijnwaat leggen, en dan, met een warm strijkijzer, daarover strijken; verdacht zijnde, dat er bevorens zeer fijn gestoten harpuis over gewreven wordt, eer men daarop kan schilderen, of teekenen, en de Chinesche inkt is hier het best voor.

Batavia den 8sten december 1778.

RE-

REGISTER
DER
GESLACHTEN
VAN DE DRIE RIJKEN DER NATUUR,

(naar den twaalfden druk)

Van het Systema Natura van CAROLUS LINNÆUS tot no. 1238, van de Vegetabilia, vervolgens naar den *Herbarius Ambonensis.*

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER.

A. Animalia.
V. Vegetabilia.
M. Mineralia.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATIJN.	NO.
Anjing lauot	*Rob*	Phoca	A 11.
Anjing	*Hond*	Canis	12.
Anjing aijeer	*Wezel*	Mustela	15.
Aijam aijeer	*Waterhoen*	Fulica	91.
Aijam hollanda	*Kalkoen*	Meleaggris	99.
Aijam	*Hoen*	Phasianus	101.
Aijam goenong	*Berghoen*	Tetrao	103.
Alipan	*Millioenpoot*	Jules	274.
Alinta	*Bloedzuiger*	Hirudo	280.
Alipan laut	*Zeeduizendbeen*	Nereis	286.
Asfam	*Tamarinde*	Tamarindus	V 46.
Akar binassi	*Tandekens kruid*	Plumbago	213.
Assa fetide	*Assa foetida*	Ferula	343.
Adas	*Dille*	Anethum	364.
Adasmanis	*Anijs*	Pimpenella	366.
Ara capada	*Zonnedauw*	Drosera	390.

Am-

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATIJN.	No.
Ampulat	*Ampulat*	Triumfetta	599.
Aijam bacucu	*Framboze*	Rubus	632.
Arouda	*Wijnruit*	Ruta	523.
Anona	*Anona*	Annona	693.
Angrec	*Banilles*	Epidemdrum	1016.
Agar - Agar	*Agar - Agar*	Tremella	1204.
Aij Alla	*Veelvervige boom*	Arbor versicolor	1297.
Atun	*Atunus*	Atunus	1299.
Assa	*Ay Assa*	Aij Assa	1300.
Aijtu wolan	*Visdodder*	Ichtotones	1347.
Aij tumel	*Ay tumel*	Lignum urinum	1356.
Aiessa	*Zouthout*	Lignum salis	1362.
Amber coening	*Barnsteen*	Succinum	M 37.
Amber	*Amber*	Ambra	38.
Aijer perak	*Quik*	Mercurius	40.

B.

Berourong	*Beer*	Ursus	A 16.
Babi	*Zwyn*	Sus	35.
Badak	*Rinocheros*	Rinoceros	36.
Babi landak	*Steekel varken*	Hijstrix	21.
Boerong ticus	*Noctilio*	Noctilio	26.
Bourong toun	*Rhenocer vogel*	Buseros	47.
Bourong boaja	*Tsvogel*	Alcedo	62.
Bebek	*Eendvogel*	Anas	67.
Blatok	*Blauw specht*	Sitta	60.
Blibus	*Duiker*	Colombus	75.
Boerong merac	*Paauw*	Pavo	98.
Boerong darah	*Duif*	Columba	104.
Bourong sasapi	*Zwaluw*	Hirundo	117.
Boental carang	*Beenvis*	Ostracion	136.
Boental landac	*Egelvis*	Diodon	138.
Blodok	*Smelt*	Amodijtus	147.
Brouan	*Spreyvis*	Stromatus	149.
Boenga wara	*Omber Vis*	Sciæna	167.
Blanac	*Harder*	Mergel	184.
Blan boelan	*Haring*	Clupea	188.
Balan sumba	*Spookjes*	Mantes	220.
Bintang laut	*Zee-ster*	Asteria	298.
Boelo babi	*Zee-Egel*	Echinus	299.
Bia passir	*Tellinen*	Tellina	305.
Bia-atie	*Herten*	Carduum	306.
Bia joepoe	*Lasarus klap*	Spondijlus	307.
Bia garu	*Kam doublet*	Chama	308.
Bia anadara	*Ark*	Arca	312.
Bia matsjado	*Hamdoublet*	Pinna	316.
Bia Papeda	*Nautilus*	Nautilus	318.
Bia belado	*Porcelyne*	Cijprea	319.
Bia tjintjing	*Voluten*	Voluta	322.

Ba-

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATIJN.	No.
Batoe aijeer	*Steen verharding door water*	Por' aquei	53.
Binatang djadi bato	*Versteende dieren*	Petrificata ammalia	56.
Bato tinta	*Geschilderde steen*	Lithomorphi	58.
Bato figura	*Gebeelde steenen*	Litho glijphi	59.
Bato potong	*Gehouwe steenen*	Litho tomi	60.
Bato di dalam pohon	*Steenen in planten*	Calcule vegetabilum	61.
Bato di dalam binatang	*Steenen in Dieren*	Calcule animale	62.

C.

Coetjing hollanda	*Haas*	Lepus	A. 22.
Casstouri	*Muscus dier*	Moschus	28.
Cambing	*Geyt*	Capra	30.
Couda	*Paard*	Equus	33.
Couda aijeer	*Rivier Paard*	Hippopotamus	34.
Codok	*Kikvors*	Rana	120.
Cakatoca	*Snot vis*	Blennus	155.
Cabos-blonkoer	*Grondel*	Gobius	159.
Catjeuan	*Aard tor*	Carabus	214.
Coutou tanah	*Aard-vloo*	Mordella	216.
Coutou aijer	*Water-want*	Notonecta	224.
Coutou boesoek	*Want*	Cimex	226.
Coutou poom	*Plantluis*	Aphis	227.
Coupou pagi	*Vlinder*	Papilio	201.
Coupou Sore	*Pylstaart*	Sphinx	232.
Coupou mallam	*Nacht Capel*	Phalena	233.
Calisa souang	*Wesp*	Vespa	247.
Coutou	*Luis*	Pediculus	264.
Coutou anjing	*Vloo*	Pulex	265.
Catan	*Krab*	Cancer	270.
Chaban	*Duizendbeen*	Sholopendra	273.
Cappan	*Scheede*	Solen	304.
Culat laut	*Zeenetel*	Acti nia	288.
Cumiju of Jintan outan	*Rumphia*	Rumphia	V. 47.
Cochilette	*Xyris*	Xijris	64.
Chantal	*Haver*	Avena	91.
Coffi	*Coffy*	Coffea	230.
Cambang fore	*Jalappa*	Mirabilis	242.
Cussubon	*Doornappel*	Datura	246.
Cajo oular	*Slangen hout*	Strijchnos	253.
Caro molli	*Sidero Xylon*	Sideroxijlon	264.
Cendor	*Yzerkruid' rood*	Achijranthus	288.
Catji piring	*Catji piring*	Gardenia	296.
Carandas	*Carandas*	Echites	299.
Cambang canting	*Fluweel-bloem (bol)*	Gomphrena	314.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATYN.	No.
Cofassu	*Cofassus*	Cofassus	1312.
Cusambi	*Cusambi*	Cussambium	1323.
Cajo loba	*Lobæ*	Folium loba	1333.
Cajo jati	*Kiate boom*	Jatus	1346.
Cambang sutoe	*Spykerhout*	Lignum clavorum	1354.
Cajo lassi	*Waterhout*	Lignum aquatile	1353.
Cajo Castoerie	*Muscelʃaathout*	Lignum moschatum	1359.
Cajo lapia	*Slymhout*	Lignum mucosum	1360.
Cajo Rassa mala	*Papoehout*	Lignum papua	1361.
Calaparium	*Nanium*	Nanium	1369.
Cossu	*Paarlʃtruik*	Perlarius	1379.
Cusci	*Cusci*	Scrotium cusci	1389.
Cajo lassi	*Ulassi*	Ulassium	1405.
Carang	*Koralen*	Corallia	M. 55.

D.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATYN.	No.
Domba	*Schaap*	Ovis	A. 31.
Daun Tassibeb	*Riet (Indiaansch)*	Canna	V. 1.
Daun prada	*Adhatoda*	Justicia	27.
Djarong	*Vlam der bossen*	Ixora	131.
Daun Cancong	*Winde*	Convolvulus	215.
Daun Poetri	*Vorstinne blad.*	Mussaenda	241.
Daun Candal	*Sebesten*	Cordia	256.
Daun Capialon	*Wyngaard*	Vitis	284.
Daun Countoud	*Hondendood*	Apocijnum	305.
Daun Manco	*Schotelstruik*	Crassula	392.
Dringoe	*Calmus*	Acorus	434.
Daun Capo	*Blaas Erten*	Cardiospermum	493.
Daun lida	*Tongblad*	Bauhinia	511.
Daun idop	*Zuurklaver*	Oxalis	582.
Dalima	*Granaat Appel*	Punica	618.
Daun thee	*Thee*	Thea	668.
Daun ati	*Katte kruid*	Nepeta	710.
Daun heran	*Hertsgespan*	Leonorus	722.
Daun cucurang	*Koortskruid*	Scutellaria	734.
Dierudju	*Beereklaauw*	Acanthus	793.
Daun baroe	*Ketmia*	Hibiscus	846.
Daun sambong	*Boelkens kruid*	Eupatorium	935.
Daun lada	*Peperblad*	Verbesina	975.
Daun gindi	*Kannekruid*	Nepenthes	1019.
Daun tjinta	*Mirobolana*	Philanthes	1050.
Daun maas	*Tournesol*	Croton	1083.
Djarak	*Wonderboom*	Ricinus	1085.
Daun inat	*Glaskruid*	Parietaria	1152.
Daun asam	*Daun assam*	Be onia	1156.
Daun rambu	*Adders tong*	Ophioglossum	1171.
Doerioen	*Doerioen*	Doeriana	12[illegible].
Daun salawa	*Overspelblad*	Adulterina	1278.
Dammer	*Dammerboom*	Damaria	1325.

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATIJN.	NO.
Daun assam	*Zuurblad*	Folium acidum	1326.
Daun capoer	*Kalkblad*	Folium calcosum	1329.
Daun Salam	*Indoopblad*	Folium intinctus	1330.
Daun Petola	*Petola*	Folium petola	1331.
Daun Gorito	*Veelvoetig blad*	Folium polipi	1332.
Daun subran	*Aard - Aker*	Glans	1341.
Daun bongons	*Gerold blad*	Involucrum	1348.
Daun sanceer	*Mamanira*	Mamanira	1365.
Daun bebu	*Puist der boomen*	Mirabilis planta	1384.
Djenang	*Drakenbloed-boom*	Draco arbor	1388.
Daun babali	*Wendend blad*	Vertifolium	1408.

E.

Ekor Koetjing	*Kattesteert*	Acalijpha	V. 1082.
Essoie	*Essoie*	Lignum emanun	1355.

F.

Foela malega	*Maagdepalm*	Vinca	V. 295.
Foela moergatti	*Azedarach*	Melia	527.

G.

Gadjah	*Elephant*	Elephas	A. 5.
Gagau	*Kave*	Corvus	50.
Gomiri	*Zuigervis*	Echineus	157.
Gassir	*Doodgraver*	Silphia	196.
Gegindon	*Oliphantje*	Curculio	202.
Garan gatti	*Bok*	Cerambix	204.
Garan kitjil	*Bokje*	Leptura	205.
Gindi laut	*Zeepokken*	Lepas	301.
Galing	*Bostouw*	Cissus	V. 147.
Gandola	*Gandolo*	Basella	382.
Gelan	*Porcelyn*	Portulaca	602.
Gujave	*Guajavos*	Psidium	615.
Ganitri	*Ganitri*	Eleocorpus	663.
Ganja	*Jodenmoes*	Corchorus	675.
Galedupa	*Boomboom*	Connarus	830.
Gelaga	*Coraalboom*	Erijthrina	855.
Gambas	*Brionie*	Brijonia	1093.
Ginji	*Hennip*	Cannabis	1115.
Gandarousa besaar	*Gandarousa (gr.*	Ampacus	1279.
Gancon utan	*Gancon utang*	Tinitali	1313.
Gajang	*Gajang*	Guajanus	1338.
Ganda sali	*Ganda sali*	Ganda salum	1339.
Globba	*Globba*	Globba	1342.
Garam	*Zout*	Muria	M. 30.
Garam alcali	*Alcalisch zout*	Sal alkali	31.
Garam asam	*Zuur zout*	Sal acidum	32.
Garam tenga	*Middelzout*	Sal neutrum	33.

H.

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.

H.

Hurong	*Mirte*	Myrtus	V. 619

I.

Ikan pare	*Rog*	Raija	A. 130.
Ikan tjoetjoet	*Haai*	Squalis	131.
Ikan aijam	*Hoornvisch*	Balistes	133.
Ikan boental	*Stekelbuik*	Tetraodon	137.
Ikan pisae	*Schildvisch*	Centriscus	140.
Ikan couda	*Naaldvisch*	Sijngnatus	141.
Ikan moa	*Aal*	Muræna	143.
Ikan cajo	*Cabeljauw*	Gadus	154.
Ikan gaja	*Vijfoog*	Cepola	156.
Ikan ſwangi	*Zee scorpioen*	Scorpæna	161.
Ikan kwee rambi	*Spiegelvisch*	Zeus	162.
Ikan ſabla	*Platvisch*	Pleuronectus	163.
Ikan carang	*Klipvisch*	Chotodon	164.
Ikan gigi	*Lipvisch*	Labrus	166.
Ikan piſang	*Stekelbaarsch*	Gasteroleus	169.
Ikan kwee	*Makreel*	Somber	170.
Ikan lele	*Meirval*	Silurus	175.
Ikan ketan	*Leervisch*	Teuthis	176.
Ikan aloe	*Snoek*	Esox	180.
Ikan terbang	*Vliegende visch*	Exocetus	185.
Janpes	*Mestkever*	Hister	193.
Jankriek poom	*Krekel*	Cicada	223.
Ikan gorita	*Zeekat*	Sepia	296.
Jaij	*Cardamom*	Amomum	V. 2.
Ilat	*Cipirus valsche*	Schoenus	65.
Jamboel	*Jamblan*	Jambolisera	479.
Jamboe ang	*Jamboes*	Eugenia	616.
Jourook	*Citroenboom*	Citrus	901.
Jagon	*Turks koorn*	Zea	1042.
Jan raja	*Jan raja*	Rajania	1121.
Jamboe monjet	*Jamboe monjet*	Avicennia	1237.
Ipo	*Giftboom*	Arbor Toxicaria	1294.
Jaspe	*Jaspis*	Petrosilex	M. 14.
Intan	*Kristallen*	Gemmae	16.

K.

Kalowan	*Vledermuis*	Vespertilio	A. 4.
Kamalasan	*Luiaard*	Bradijpus	7.
Koetjing	*Kat*	Felis	13.
Koukeblock	*Uil*	Strix	43.

Kou-

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.
Koutoul	*Reiger*	Ardea	84.
Kandidi	*Snep*	Scolopax	86.
Koura koura	*Schildpad*	Testudo	119.
Kokok	*Snottolf*	Ciclopterus	139.
Kalankouw	*Zeewolf*	Anarchias.	146.
Krapo	*Jacob-Evers*	Perca.	168.
Kuren	*Zeehoen*	Trigla	172.
Koeroe	*Vingervisch*	Polijmneus	186.
Kakoangan	*Torretie*	Dermestes	191.
Kakoangan boeboe	*Pruimtor*	Ptitius	192.
Kakoangan aijer	*Drager*	Gijrinus	194.
Koenang	*Glimworm*	Lamijrus	207.
Kakkerlag	*Kakerlak*	Blatta	219.
Kalasjinkin ajer	*Water schorpioen*	Nepa	225.
Kakauwa	*Kreeftspin*	Phalangium	267.
Kalasjinking	*Schorpioen*	Scorpio	269.
Koetoe etan	*Watervloo*	Monoculus	271.
Krimi	*Darmworm*	Asceres	276.
Koupang	*Mossel*	Mijtilus	315.
Koenjit	*Saffraan (Ind.)*	Curcuma	V. 6.
Karak nassi	*Karak nassi*	Oldenlandia	154.
Karak nassi	*Rijstbloem*	Rondeletia	224.
Katombar	*Coriander*	Coriandrum	356.
Karsout	*Biesen*	Juncus	437.
Kitti	*Balstruik*	Gullandina	517.
Kadjoe	*Cadjoe boom*	Anacardrium	520.
Kimkit	*Limonia*	Limonia	534.
Krak nassi	*Rijstblom*	Ruellia	784.
Kaku tali	*Pedalium*	Pedalium	794.
Kering keringan	*Klapperboom*	Crotalaria	862.
Kakajan laki	*Kikvorschegroen*	Acrostichum	1173.
Klinting birou	*Klinting birou*	Usubis	1250.
Krang goenoeng	*Krang goenoeng*	Dracæna	1340.
Kapor hollanda	*Kriit*	Creta	M. 2.
Karsik	*Zand*	Arena	6.

L.

Landac	*Egel*	Erinaceus	A. 20.
Lang	*Valk*	Falco	42.
Laijoor	*Scherpstaart*	Trichiurus	145.
Lemadang	*Oranjevisch*	Coriphæna	158.
Limpok	*Meirslang*	Cobitus	173.
Lalaron	*Haft*	Ephemera	235.
Lalar ketongan	*Schorpioenvlieg*	Panorpha	239.
Lalar garmajoe	*Bladwesp*	Tentredo	242.
Lalar corbou	*Horsel*	Oestreus	251.
Lalar	*Vlieg*	Musca	253.
Lalar couda	*Tabaan*	Tanabus	254.
Lawa	*Spin*	Aranea	268.
Lankwas	*Lankwas*	Maranta	V. 5.

La-

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATIJN.	No.
Lada	*Peper*	Piper	43.
Liat saare	*Narcis, Lelie (Zee)*	Pancratium	404.
Lida boaja	*Aloë*	Aloë	430.
Lepo	*Knorhaan*	Cothis	100.
Loo utan	*Acer scandens*	Banisteria	573.
Lian	*Bijltjeskruid*	Securidaca	852.
Lingoum	*Drakeboom*	Pterocarpus	854.
Lakeda	*Rupsenkruid*	Scorpiurus	886.
Lacca kidjil	*Balsamina*	Impatiens	1008.
Laboe	*Water-limon*	Cucurbita	1090.
Lontor	*Saguweerboom*	Borassus	1220.
Loprei	*Kaarstruik*	Frutex ferasi	1336.
Leha	*Aluinboom*	Arbor aluminosa	1282.
Langodi itam	*Langleven kruid*	Lignum longevitas	1357.
Lussa radja	*Lussa radja*	Lussa radja	1363.
Lambac	*Kleij*	Argilla	M. 3.
Loh bato	*Leij*	Tessilis	11.

M.

Monjet	*Aap*	Simia	A. 2.
Monjet toupas	*Spookdier*	Lemur	3.
Menjangan	*Hert*	Cervus	29.
Menjangan terban	*Vliegend hert*	Lucanus	190.
Moering	*Drilmug*	Empis	256.
Matti koetoe	*Zeepissebed*	Chiton	300.
Matti trada ratta	*Anomien*	Anomina	314.
Matta boulan	*Maanhorens*	Turbo	327.
Malati	*Jasmijn (Indisch)*	Nijctanthes	V. 16.
Moral babulu	*Tournefortia*	Tournefortia	192.
Mustela	*Ophiorhiza*	Ophiorhiza	210.
Mangos	*Mangos*	Mangifera	278.
Manga quini	*Manga Quini*	Cerbera	294.
Mi[illegible]a miga	*Lavas*	Ligusticum	346.
Man[illegible]i	*Mangles*	Rhizophora	593.
Mangostan	*Mangostang*	Garcinia	594.
Mad[illegible]t	*Maankoop*	Papaver	648.
Majena	*Kruis en munt*	Mentha	713.
Moegri	*Moegri*	Volkameria	788.
Modirakani	*Braaknoot kl.*	Hugonia	831.
Mosselina	*Sigesbechia*	Sigesbeckia	973.
Manicella	*Hippomana*	Hippomana	1088.
Matta boeta	*Blinde oogen*	Excoecaria	1102.
Mamina	*Vetboom*	Arbor pingius	1289.
Massoi	*Massoi*	Massoij	1320.
Matta boeta	*Blindmakende struik*	Frutex excoecans	1337.
Meninjo	*Meninjo*	Gnetum gnemon	1343.
Malapari	*Malaparius*	Malaparius	1364.
Morfalla	*Morfalla*	Morfalla	1397.
Mignac Tanah	*Bergriet*	Bitumen	M. 36.

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.
Maas	*Goud*	Aurum	51.
Mati djadi batoe	*Versteende schulpen*	Petrificata testacea	57.

N.

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.
Noursour	*Gier*	Vultur	A. 41.
Nouri	*Papegaai*	Psittacus	45.
Nhamon	*Struijs*	Struthius	96.
Njamoc	*Mug*	Culex	255.
Nat nat	*Mijt*	Acarus	266.
Nanas	*Ananas*	Bromelia	V. 395.
Nam Nam	*Nam-nam*	Cijnometra	519.
Nila	*Indigo*	Indigo fera	889.
Nanca	*Soorsak*	Saccus	1275.
Nanarium	*Nanarium*	Nanarium	1368.
Nessat	*Nessatus*	Nessatus	1370.
Nipa	*Nipa*	Nipa	1371.

O.

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.
Oran	*Mensch*	Homo	A. 1.
Onta	*Kemel*	Camelus	27.
Oular	*Slang*	Anguis	126.
Oular biloudak	*Adder*	Coluber	125.
Omoet	*Zeebrassem*	Sparus	165.
Otin	*Lieveheers beesje*	Coccinella	198.
Otin maas	*Goud haantje*	Crisomela	199.
Oular couping	*Oorwurm*	Forficula	217.
Oundour	*Mieren leeuw*	Mirmileo	238.
Oubour	*Zeekwal*	Medusa	297.

P.

Maleisch.	Hollandsch.	Latijn.	No.
Pangoeling rambu	*Miereeter*	Mijrmecophaga	A. 8.
Pangoeling	*Schubdier*	Manis	9.
Pawous	*Walvisch*	Balæna	38.
Pong	*Kauuw*	Gracula	53.
Paperouang	*Wielewaal*	Oriolus	52.
Papeda laut	*Zeelong*	Laplijxia	383.
Pevetti	*Joodenkersen*	Phijsalis	V. 250.
Panone	*Paronijchia*	Illecebrum	290.
Pule	*Tabernæmontana*	Tabernæ Montanæ	301.
Pape sajor	*Hondendood*	Periploca	303.
Pingir outan	*Zwaluw wortel*	Asclepias	306.
Patjar tjalong	*Blanket wortel*	Lawsonia	482.
Pete	*Boneboom (stinkende)*	Anagijris	509.
Patjar aijer	*Patjar water*	Jufsiæa	538.
Pitja piring	*Clerodendrum*	Clerodendrum	789.
Penawar jambi	*Kuischboom*	Vitex	790.
Populoan	*Heemst (Ind.)*	Urena	844.

Maleisch.	Hollandsch.	Latyn.	No.
Pata camoedi	*Hazekool (Amb.)*	Cacalia	933.
Patala moedi	*Sphærantus*	Sphærantus	988.
Papare	*Balzem appel*	Momordica	1089.
Papaja	*Papaja*	Carica	1127.
Pisang	*Pisang*	Musa	1141.
Parang	*Acacia*	Mimoza	1158.
Pinang	*Pinang*	Areca	1225.
Plisse dagan	*Luifelbloem*	Vallaris	1243.
Palla	*Muscaa noot*	Mijristica	1264.
Paga matti	*Oogenblikkruid*	Lignum momentaneum	1358.
Pandang	*Pandang*	Pandanus	1375.
Pangi	*Pangium*	Pangium	1376.
Pulassi	*Pulassium*	Pulussium	1382.
Pulassari	*Pulassarius*	Pulassarius	1383.
Pazir	*Stofzand*	Glarea	M. 5.
Pateri	*Borax*	Borax	35.
Perak	*Zilver*	Argentum	50.
Pohon jabi bato	*Versteende planten*	Petrificata vegetabilia	54.

R.

Radja wali	*Schaarlaas*	Corravus	A. 51.
Rajap	*Ongevleugelde mot*	Lepisina	261.
Roema goerita	*Papier nautilus*	Arganauta	317.
Rozemarijn	*Rozemarijn*	Rosmarinus	V. 38.
Rompot pallias	*Panikkoorn*	Panicum	76.
Rompot	*Gras*	Poa	83.
Rompot corbouw	*Gekamd gras*	Cijnosurus	87.
Rompot laut	*Veergras*	Stipa	90.
Rabassa	*Rabassa*	Evolvulus	385.
Rammi	*Vlas*	Linum	389.
Rotang	*Rotting*	Calamus	536.
Rotang outang	*Rotting (wilde)*	Flagellaria	450.
Rarax	*Zeepboom*	Sapindus	499.
Randon	*Laurier*	Laurus	503.
Rompot poetri	*Princessegras*	Cassijta	505.
Rautjatja	*Boelkensk. (wild)*	Bidens	932.
Rami	*Netel*	Urtica	1054.
Roffu	*Netelboom*	Celtis	1143.
Ratta papœa	*Mos (Aard)*	Lijcopodium	1185.
Rompout saribo	*Mos (Coraal)*	Ulva	1206.
Rien	*Kreekelboom*	Ambulans	1310.
Ruid	*Trompetblad*	Folium bucinatum	1328.
Rompot subat	*Gras (liggend)*	Gramen	1344.
Ramak daging	*Ramak daging*	Radix carneola	1385.

S.

Sampi	*Stier*	Bos	A. 32.
Sampi lauot	*Zeekoe*	Trichechus	6.

Sou-

Malèisch.	Hollandsch.	Latyn.	No.
Sondjab	*Inkhoorn*	Scirus	25.
Soupan	*Paradys-vogel*	Paradisea	54.
Soumoet	*Mier*	Formica	249.
Soumoet poeti	*Houtluis*	Termes	263.
Sipot	*Vleugelhoorns*	Strombus	324.
Saffraan, oekema	*Saffraan*	Crocus	V. 55.
Sajor bulla	*Comelina*	Comelina	62.
Santal mirre	*Sandelhout*	Pavetta	123.
Seroni aijer	*Seroni-water*	Ludwigia	153.
Salie	*Salie*	Salvia	39.
S'kridi	*Meeuw*	Larus	76.
Serupaddi	*Coldenia*	Coldenia	173.
Sidawaja	*Oleander*	Nerium	297.
Sambodja	*Samengerolde blom*	Plumeria	298.
Sefoot	*Sesoot*	Pharnaceum	379.
Sondal malam	*Tuberoos*	Polianthes	426.
Sajor kambing	*Bokke blad*	Tinus	504.
Saifab of Aroda	*Wynruit*	Ruta	523.
Sajor bebek	*Venusnavel*	Cotijledon	579.
Sudu sudu	*Springkruid*	Euphorbia	609.
Songium	*Roos appel*	Dillenia	688.
Sulassi	*Basilicum*	Ocijmum	732.
Sesuri	*Kers-water*	Sisijmbrium	813.
Sasawi	*Mosterd (Vreemde)*	Cleome	826.
Silagouri panjang	*Maluwe (Ind.)*	Sida	873.
Sajor bali	*Donderkruid*	Conijza	950.
Seroni	*Madelieve, (gr.)*	Chrijsanthemum	966.
Sambong	*Sambong*	Pothos	1031.
Sajor bebek	*Eendegroen*	Lemna	1038.
Sajor troeboe	*Jobs tranen*	Coix	1043.
Sajor bajang	*Fluweel bloem*	Amaranthus	1060.
Sajor	*Plukenetia*	Plukenetiae	1080.
Seree	*Kemelshoy*	Andropogon	1145.
Son	*Ginsing*	Panax	1166.
Sajor manis	*Maankruid*	Osmunda	1172.
Simbor	*Varenboom*	Polipodium	1179.
Sajor lampa	*Vrouwenhair*	Adiantum	1180.
Setan poenge roti	*Morilje*	Phallus	1212.
Saribo	*Sariboboom*	Corijpha	1221.
Sagoe	*Sagoeboom*	Cijcas	1222.
Sagoe pohon	*Sagoepohon*	Corolaria	1314.
Salai	*Houtskoolvrucht*	Frutex carbonarius	1335.
Saior	*Moes*	Olus	1374.
Sajor radja	*Koningsmoes*	Phijllitis	1380.
Sattul	*Sattulboom*	Sandoricum	1387.
Sicci	*Sicchus*	Sicchus	1391.
Soukon	*Broodboom*	Soccus	1393.
Suren	*Surenus*	Surenus	1397.
Saolij	*Titius*	Titius	1410.
Sandawa	*Salpeter*	Niteum	M. 29.

Tan-

MALEISCH.	HOLLANDSCH.	LATYN.	No.
	T.		
Tangalong	*Fret*	Viverra	A. 14.
Ticus mondoc	*Mol*	Talpa	18.
Ticus boesoek	*Slaaprot*	Sorex	19.
Timpaus	*Philander*	Didelphus	17.
Ticus	*Muis*	Sorex	21.
Tandoc lauot	*Zee-Eenhoorn*	Monodon	37.
Toucan cajo	*Specht*	Picus	59.
Tjitjak terbang	*Haagdis (vliegende)*	Draco	121.
Tjitjak	*Haagdis*	Lacerta	122.
Tjannak	*Bloetrug*	Gijmnotus	144.
Tjoetjoet pan-diom	*Zwaardvisch*	Xijphias	150.
Tambra	*Karper*	Cijprinis	189.
Tjetowetan	*Tor*	Scarabaeus	189½.
Tjinkaret	*Krekel*	Grijllus	221.
Tjapon aijer	*Juffer*	Libella	224.
Tjapon tanna	*Gaasvlieg*	Hemerobius	236.
Toun	*Bye*	Apis	248.
Tjaconjaron	*Langpoot*	Tipula	252.
Tjatjing kaki	*Draadworm*	Gordius	275.
Tjatjing	*Aardworm*	Lumbricus	277.
Tjatjing cambing	*Bandworm*	Faciola	278.
Tjatjing lipat	*Spuitworm*	Sipunculus	279.
Tankoer	*Tabaks-pyp*	Fistularia	179.
Tjatjing inous	*Ringhek*	Mijxine	281.
Tripan	*Zeeblas*	Holoturion	289.
Tiram	*Oesters*	Ostrea	313.
Tomo	*Kostwortel*	Costus	V. 3.
Tjorkor kontjor	*Galanga*	Kempheria	7.
Taludama	*Boerhavia*	Boerhavia	9.
Teeke	*Cyperus*	Cijpijrus	66.
Tjieie	*Cyperus (ronde)*	Scirpus	67.
Toeboe	*Suikerriet*	Saccharum	73.
Tjatjarbebec	*Veldsla (ceilons)*	Hedijotis	118.
Tjinke laut	*Nagelboom (Wilde)*	Ptelea	152.
Taratte kidjil	*Plompe (kl.)*	Mnijanthes	202.
Tobacco	*Tabak*	Nicotiana	248.
Trong	*Nagtschade*	Solanum	251.
Tjabe	*Peper (Spaansche)*	Capsicum	252.
Tinda parvi	*Ceanothus*	Ceanothus	267.
Tanjong	*Tanjong*	Mimusops	478.
Tjindana	*Sandelhout*	Santalum	480.
Taratti	*Plompe*	Nijmphaea	652.
Tjinkee	*Kruidnagel-boom*	Carijophijllum	669.
Tjampaka goe-noeng	*Tulp-boom*	Liriodendron	689.
Tjampaka	*Tjampaka*	Michelia	691.

U.

V.

W.

Z.

BE-

BERIGT

VAN DE

PROEFNEMINGEN,

MET DEN DOOR KUNST

GEMAAKTEN MAGNEET,

DOOR

JACOBUS VAN DER STEEGE.

Het Genootschap deed, bij resolutie van den 1sten juni 1778, mij de eer van te verzoeken, en, *pro interim*, aan deze vergadering maandelijks op te geven de grasserende ziekten, en, des mogelijk, derzelver oorzaken, en de proeven, die met den magneet, van tijd tot tijd gedaan wierden.

Te dier tijd verbandmeester in het binnen hospitaal zijnde, en veel practijk hebbende, viel het mij zeer gemakkelijk, om deze taak op mij te nemen: doch niet lang daarna, werd, door het gunstig welbehagen van de Hooge Regering, het opzigt van de zieken, in het buiten hospitaal, aan mijne zorgen toevertrouwd: een ambt, dat, door de veelvuldige bezigheden en afgelegenheid van woonplaats, mij belet, om

om de praktijk, in de ſtad, met eenige vrucht, waartenemen. Waarom ik ook mij genoodzaakt vinde, het Genootſchap, op het nederigſte, te verzoeken, mij van de maandelijkſche opgaaf der ziekten te willen ontſlaan; om redenen, dat, in het buiten hospitaal, vele kwijnende lijders ingebragt worden, die, na het doorſtaan van andere ziekten, in eenen buikloop geſtort worden; die, in dit huis, zoo menigvuldig is, dat er zekerlijk drie vierde gedeelten der zieken aan vast zijn; waardoor deze opgaaf bijna altoos gelijk zoude zijn, en zeer weinig afdoen, om de heerſchende ziekten van *Batavia* te leeren kennen. Waar bij nog komt, dat de meest gevaarlijke ziekten in de hospitalen, gemeenlijk regeren, in de maanden juni, juli, augustus en ſeptember; wanneer de vaderlandſche ſchepen alhier aangekomen zijn: welke maanden anders, voor lieden, aan dezen dampkring gewoon, geenszins de ongezondſte bevonden zijn.

De wonderlijke genezingen, door de proeven van den heer *Mesmer*, in de nieuwspapieren bekend gemaakt, gaven gelegenheid tot het tweede gedeelte van het verzoek; waar aan ik, zoo veel mogelijk, met voorzigtigheid en oplettendheid heb getracht te voldoen, aangemoedigd zijnde door de naauwe verbindtenis, die er, tusſchen de magnetiſche en electriſche kracht, ſchijnt te zijn.

Vooraf moet ik zeggen, dat ik mij geen klaar denkbeeld van de magneten des heeren *Mesmer* heb kunnen maken; doordien ik geene andere berigten van deze zaak heb kunnen krijgen, dan

uit

uit een tractaatje van den heer *J. C. Unzer*, door *Deiman*, te *Amsterdam*, uitgegeven; waar in gesproken wordt van magneten van allerlei gedaanten, zelfs van hartvormige. Aan de zulken heb ik geen kracht van eenig belang kunnen geven: mogelijk hangt het daar, voor een gedeelte, van af, dat sommige proefnemingen mij niet beter gelukt zijn. Maar laat ik ter zake komen.

Ik heb van het zuiverste staal, eenige halve ringen laten maken (van eene verschillende grootte, geschikt na de verschillende dikte van armen en beenen) breed vier of vijf linien en ruim één dik. Aan dezen, zoo ste k mogelijk gehard, en vrij van scheuren of barsten zijnde, heb ik eene magneetkracht kunnen geven, welke ruim hare eigen zwaarte droeg: en deze heeft mij, bij vele lijders, genoegzaam geschenen.

Aangestreken zijnde, heb ik die, met zeer dunne Chinesche zijde laten omtrekken, uitgezonderd de polen, welke ik onbekleed gelaten heb; op dat zij onmiddelijk het vel zouden kunnen aanraken.

Aan de buitenzijde der einden of polen, zijn lintjes vastgehecht, waarmede deze ringen, aangelegd zijnde, voor verschuiven bewaard worden.

De noordpool is met een kruisje gemerkt: omdat, wanneer men de ringen, en vooral aan de beenen, aanlegt, men zorg kan dragen, dat aan het eene been, de noordpool binnenbeens, en aan het andere, buitenbeens komt; dewijl in den slaap of anderzins, twee gelijke polen, elkanderen rakende, zekerlijk zeer veel van hare kracht zouden verliezen.

Wan-

Wanneer ik haar aanlegge, neem ik die, welke het best is (vooral aan de einden) om het deel te sluiten: omdat het mij toeschijnt, dat men, zonder deze voorzorg, weinig uitwerking te wachten heeft.

Als de ringen vier of vijf dagen aangelegen hebben (voornamelijk wanneer er eene sterke uitwaseming op volgt) dan vermindert hare prikkeling, doordien zij, in dit klimaat, zeer ligt roesten: en ik neem haar af, om die sterk, maar tevens langzaam, weder te polijsten en aan te strijken: langzaam zegge ik, opdat de hitte van het polijsten het staal niet zoude ontlaten, of week maken.

De heer *Unzer* zegt, dat *Mesmer* hem voorgeschreven heeft, van de Magneten nimmer alleen aan de bovenste deelen te leggen, maar tevens aan de benedenste. Meest altoos heb ik dat in acht genomen, maar als ik het eene enkele maal naliet, er evenwel geene kwade gevolgen van gezien.

Gemeenlijk plaats ik mijne ringen, daar die het best voor verschuiven bewaard zijn, en het naauwkeurigste sluiten: zoo bijvoorbeeld aan het been, leg ik die aan het achterste gedeelte, even boven de kuit; aan den bovenarm leg ik die veeltijds aan de binnen zijde, even onder den oxel, of wel een weinig boven den elleboog. Aan den onderarm sluit hij zeldzaam wel, en ik verkies die plaats des te minder, omdat, hetzij ik de Magneten boven of beneden aanleg, de gloeijing evenwel aan het uiteinde van het deel, waaraan zij gelegd zijn, gevoeld wordt.

Op drie en dertig personen, zoo in, als bui-

buiten het Hospitaal, heb ik deze proefneming in het werk gesteld. Elf daarvan hebben noch pijn noch smert, noch eenige uitwerking ondervonden: integendeel acht anderen heb ik de Magneten, om de onuitstaanbare gloeijing en pijn, moeten losmaken en wegnemen: vijf anderen hebben de gloeijing kunnen weerstaan, maar zonder eenig merkelijk voordeel; zeven hebben die met een gelukkig gevolg, gebruikt: en de twee overige gebruiken die nog werkelijk, en geven vele hoop van herstelling.

Zij, bij wien noch smert, noch gloeijing volgden, heb ik de Magneten verdubbeld, maar niets heeft willen helpen. Gaarne had ik, in dit geval derzelver kracht willen vermeerderen; doch zulks heeft niet willen gelukken.

Onder de acht personen, bij welke ik de proefneming, om de al te sterke gloeijing en tinteling, heb moeten staken, bevonden zich drie personen, welke, terwijl zij dagelijks Mercurius gebruikten, zich in koud water gebaad hadden, en voort daarop, waren lam geworden. Voor deze menschen was de zwakste Magneet onverdragelijk, en even zoodanig, als of zij met gloeijende naalden geprikt werden.

Dit deed mij in de gedachten vallen, of mogelijk de Mercurius, dan wel, of het Venerisch vergif, een meerdere vatbaarheid voor de werking van den Magneet, aan ons ligchaam, mededeelde? Om zulks te beproeven, leide ik iemand, die door nachtpijnen, als verteerd werd, twee ringen aan de beenen, en naderhand nog twee aan de armen, maar zonder eenige vrucht. Een

Een ander, van wien ik verzekerd was; dat hij, weinige weken geleden, zelfs in al te ruime hoeveelheid, de Mercurius gebruikt had; leidde ik insgelijks eenige ringen aan. Bij dezen volgde een zacht zweet; zonder meer.

Onder de vijf, welke de werking der Magneten, maar zonder eenig aanmerkelijk voordeel, beproefd hebben, was een zeker heer, welke aan den regter arm en het been, sedert een geruimen tijd, eene droogheid van de huid met eene doofheid en zwakheid in die deelen bespeurd had. Het vel was zigtbaar dor en droog, en verscheidene smeeringen waren reeds vruchteloos aangewend; ik leidde hem, aan ieder been, een magneet; en een aan den arm. De laatste bleef altoos schoon, zonder te roesten, en gaf weinig of geen gevoel: maar het regter been zweette sterk, met eene hevige gloeijing tot aan de teenen van den voet. Op het linker, of gezonde been, oefende die magneet geene werking. Ik verwisselde derhalve de ringen, om te zien of het daar ook aan haperde; maar het was weder even als te voren; die welke op het regter been sterk geprikkeld had, deed niets op het linker, en die op dat been niets gedaan had, werkte nu vrij wel op het regter, evenwel zonder merkelijk voordeel.

Eene slavin bevond zich zwanger: zij trachtte dit tegen te gaan, en gebruikte ten dien einde, inlandsche medicijnen, na welker gebruik zij haar oogmerk bereikte. Ik zal niet bepalen, of het door de natuur of door de kunst veroorzaakt werd. Dit is, volgens het getuigenis, zeker, dat zij hevige smerten, ja zelfs

zelfs ſtuiptrekkingen leed, en door de bloedſtorting, op den rand van het graf gebragt werd. Zij herstelde zeer langzaam, met een lammen arm en een verzwakt been: het laatſte verbeterde van tijd tot tijd, maar de arm bleef, twee jaren lang hetzelfde; waarna ik gelegenheid had haar te zien, en de magneten aan te leggen. Zij gevoelde gloeijing en ſmart, en was acht dagen na het aanleggen der ringen, in ſtaat om haar werk te verrigten, ja zelfs den arm boven het hoofd te brengen. Zij geloofde volkomen genezen te zijn, maar veertien dagen da rna, werd haar arm eensklaps wederom lam, en niettegenſtaande ik haar dezelfde ringen wederom aanlegde, had zij er geen even gelijke dienst van. Eenigen tijd hierna, is zij naar een buiten kantoor vertrokken, en de uitſlag mij onbekend gebleven.

Met meerder geluk heb ik, aan zeven andere lijders, de Magneten gegeven, en die, tot mijn groot genoegen, zien genezen. Het zij mij geoorloofd, hier insgelijks een geval van bij te brengen.

De heer *M. Blokkert* (majoor van de Bataviaſche burgerij, adminiſtrateur hoofd-participant van de amphioen ſocieteit, en lid van dit Genootſchap) gevoelde, ruim een half jaar, eer ik hem de Magneten aanlegde, eene doofheid en koude, in den rechter arm en de beide beenen. Trapswijze vermeerderde en verergerde dit zoodanig, met bijkoming van eene zuchtige zwelling, dat hij eindelijk, willende voortwandelen, uit gevoelloosheid en zwakheid in de beenen, op de kniën nederviel.

Ik legde hem de Magneten aan, die eene

ſterke tinteling en overvloedig zweet verwekten: maar vornamelijk, zoo hij opgemerkt heeft, wanneer hij zich wat luchtig kleedde en niet broeidde, hetgeen hij sedert eenigen tijd, om de koude en doofheid te verminderen gewoon was te doen. Binnen veertien dagen (ſchoon hij ten overvloede nog eenigen tijd de Magneten droeg), had hij zijn arm en beenen volkomen tot zijn wil: de zwelling, koude en doofheid waren verdwenen, en komen nog niet weder, daar het ruim zes maanden geleden is.

Een oud matroos, die reeds eenigen tijd in het hospitaal gelegen had, wegens zware pijn en gevoelloosheid in de beenen, lag ik een Magneet aan het eene been, met dien uitſlag dat hij 's anderen daags, mij met blijdſchap het been toonde en bewoog. Ik lag hem nog een ring aan het andere, dat bijna even ſpoedig genas, en binnen weinige dagen, ging hij gezond uit het hospitaal.

De heer *W. C. Engert*, onderkoopman, boekhouder der Artillerie en lid van dit Genootſchap, gevoelde, reeds een jaar voor het toeval, eene koude en magteloosheid in de regter-zijde des ligchaams: de arm vooral werd hierdoor aangedaan. Dit verbeterde niet, tot dat eindelijk 's nachts in den ſlaap, de regter zijde geheel lam werd, met eene merkelijke belemmering in de ſpraak. Bijna eene maand lang gebruikte hij vlijtig in- en uitwendige geneesmiddelen: de Kamfer vooral ſcheen hem door het vermeerderen der uitwaſeming, voordeel te doen. In het kort hij kwam wederom zoo ver, dat hij met behulp

van

van een ſtok, voortwandelen konde, wanneer eensklaps op eenen nacht de linker-zijde aangedaan werd, of laat ik liever zeggen, het geheele ligchaam, want beide de armen en beenen waren onbewegelijk, en de ſpraak bijna onverſtaanbaar. Den tweeden dag hierna lag ik hem aan ieder been en aan den linker arm, welke de gevoellooste was, de Magneeten aan. Hij gevoelde weinig prikkeling, maar zweette ſterk, ſliep dien nacht tien uren achter elkander en bewoog des morgens den linker arm naar zijn wil. Inderdaad deze ſpoedige verandering verbaasde mij. Aanstonds lag ik hem ook eenen ring aan den regter arm, die na twee dagen, insgelijks beweegbaar was. De beenen verbeterden ook zoodanig, dat hij thans zonder ſtok kan wandelen, werwaarts het hem behaagt, en wij zeer veel hoop op eene volkomene genezing hebben.

Tot dus verre ben ik met deze proefnemingen gevorderd; ik heb dezelve naar waarheid opgegeven, en daarom die twee heeren, wier geval ik voorgeſteld heb, verzocht, hunne namen te mogen noemen. Men ziet, uit dit berigt, dat het gansch geen onfeilbaar hulpmiddel is, maar evenwel ligtelijk te beproeven.

Ik twijfel niet, of men heeft het in Nederland verder gebragt, ſchoon wij er hier, tot nog toe, onkundig van zijn. Wat er van zij, mijne proefnemingen hebben mij nog niet geleerd, welke de kenteekenen der ligchamen zijn, waarop de Magneet het gevoeligſte zijn vermogen oefent, en waarom een zelfde ring, bij verwisſeling van het gezonde been aan het zieke gelegd zijnde, eene ſterke gloeijing en-

prik-

prikkeling maakte, daar die op het gezonde been, ten dien einde, vruchteloos gelegd was.

Veilig kunnen deze waarnemingen voortgezet worden: want zoodra de ring afgenomen is, houdt de gloeijing op: en tot nog heb ik bij niemand die ſterke toevallen en ſchrikken beſpeurd, welke de heer UNZER heeft waargenomen. Indien iemand, vooral op de buitenkantoren, deze proefnemingen geliefde te vervolgen, en de Magneeten niet konde bekomen, zal ik hem dezelve, op mijne kosten, bezorgen: mits dat men aan het Genootschap, naar waarheid opgeve hoedanig de uitſlag zij.

Mogelijk zal het der moeite waardig zijn, te onderzoeken of het enkele ſtaal, zonder de Magneetkracht, dan wel eenig ander metaal, ook eenige uitwerking van dien aard, op het ligchaam voortbrenge? Gaarne wil ik het mijne hier toe doen; en zal niet aflaten, indien ik iets ontdek, dat nuttig kan zijn, hier van kennis te geven.

VER-

VERSCHIL
DER
TYDREKENING
BY DE
AZIATISCHE VOLKEN;
EN
derzelver Vergelijking, voor de Jaren 1779 en 1780.

DOOR
J. C. M. RADERMACHER.

De Mahumedaansche wet is, over geheel Arabie, Perzie, het Mogolsche rijk en vele Oosterfche eilanden, als Sumatra, Java, Makasser, onder de grooten, algemeen aangenomen; en is dus ook de tijdrekening van den Koran. De Turken zijn van de secte der *Sinnis*, en zij volgen *Omar*: doch de Perzianen en anderen zijn van de secte der *Chias*, en volgen *Alie*. Zij rekenen hun jaar van de vlugt van *Mahomet*, *Hegira* genaamd. Hetzelve heeft twaalf Maanmaanden, en begint den 16 Julij 62, na Christus. Dus is het jaar 1779, 1157 zonne jaren. of 1193 Maanjaren, na de Hegira beginnende. In

Den 18. Februarij 1779 komt overeen met de maand *Moharam*, hebbende 30 dag:

—	17. Februarij	*Safar*	29	—
—	18. Maart	*Rabioel Awal*	30	—
—	17. April	*Rabioel Achir*	29	—
—	16. Meij	*Djoemadil Awal*	30	—
—	15. Junij	*Djoemadil Achir*	29	—
—	14. Julij	*Radjab*	30	—
—	13. Augustus	*Sjaban*	29	—
—	11. September	*Ramadan*, maand der Vasten	30	—
—	11. October	*Sjawal*	29	—
—	9. November	*Dhoelkaida*	30	—
—	9. December	*Dhoelhadja*	29	—
—	7. Januarij 1780.	*Moharam*, of het begin van het jaar 1194	30	—
—	6. Februarij	*Safar*	29	—
—	6. Maart	*Rabioel Awal*	30	—
—	5. April	*Rabioe Achir*	29	—
—	4. Meij	*Djoemadil Awal*	30	—
—	3. Junij 1780.	*Djoemadil Achir*	29	—
—	2. Julij	*Redjap*	30	—
—	1. Augustus	*Sjaban*	29	—
—	30.—	*Ramadan* maand der Vasten	30	—
—	29. September	*Sjawal*	29	—
—	28. October	*Dhoelkaida*	30	—
—	27. November	*Dhoelhadja*	29	—
—	30. December	*Moharam*	30	—

1195 jaar.

In

In de *Connoisſance des Temps*, voor 1780, wordt het 1195ſte jaar der Mahomedanen bepaald, op den 28ſten december: maar dit is, op de nieuwe maan berekend, hoewel de maanden eerst beginnen, als de maan zigtbaar wordt.

II.

De *Parſis* of *Gauren* zijn de oude bewoners van het Perſiaanſche rijk; welker godsdienſtig boek *Zend avesta*, *van Zoroaster* of *Zer dust*, geſchreven in 1771, door den heer *Anquetil du Perron*, overgezet is, in 3 deelen in folio, tot den jare 636, na Christus geboorte. Toen hebben de Califen hunnen laatſten Koning *Hormidas* verſlagen, en hen, die het Mahomedaansch geloof niet wilden aannemen, verjaagd. Van dat geheel volk zijn thans niet meer over dan omtrent 2000 huisgezinnen, in het *Kirmanſche* en 8000, in of omtrent *Souratte*, die zich, met den landbouw generen, en het vuur blijven aanbidden; het geen zij ſtaande houden, dat in hunnen tempel, bij *Deman*, ſedert dien tijd, tot heden toe, brandende blijft.

Den	14 October 1779 begint het 1143ſte jaar na de vlugt van den Profeet; met de maand	*Fermandier*	30	dag.
—	13 November . .	*Ezdibeez*	30	—
—	13 December . .	*Horda*	30	—
—	12 Januari 1780 .	*Tier*	30	—
—	11 Februari 1780 begint met de maand	*Amerdaad*	30	—
—	13 Maart	*Cherever*	30	—
—	12 April	*Mehur*	30	—
—	12 Mei	*Awa*	30	—

den

den 11 Juni	*Ader*	30	—
— 11 Juli	*Deed*	30	—
— 10 Augustus . . .	*Bauwman*	30	—
— 9 September . .	*Spinda*	35	—
— 14 October . . .	het 1144 jaar.		

Men moet hier in het algemeen aanmerken, dat de Parsis in geene kasten verdeeld zijn.

III.

De inwoners van het Mogolsche rijk zijn *Hindoes* of *Jentiven*. Hunne heilige boeken zijn de *Vidam* en *Schaster*; en hunne voornaamste tempel is te *Jagernat*. Zij noemen *Calpugon* den geheelen tijd, gedurende welken de wereld zal staan, zijnde 4898 jaar derzelve, het 1779 na Christus geboorte.

Doch hunne *Cyclus* is van zestig jaren, welke zij na elkander tellen. Het 33ste jaar van dezen *Cyclus*, *Wigadi* genaamd, begint met den 9den April 1779 en

	met de maand	*Sitri*	31 dag.
----	10. Meij	*Bajasi*	31 - -
----	10. Junij	*Ani*	31 - -
----	11. Julij	*Adi*	32 - -
----	12. Augustus	*Aweni*	31 - -
----	12. September	*Fertassy*	30 - -
----	12. October	*Apisi*	30 - -
----	11. November	*Kategi*	30 - -
----	11. December	*Mazli*	30 - -
----	10. Januarij 1780	*Tai*	29 - -
----	8. Februarij	*Massi*	30 - -
----	10. Maart	*Pangodie*	30 - -

---- 9. April begint het 34 jaar van den Cijclus, *Soroary* genaamd.

De

De Hindoes zijn in vier voorname kasten verdeeld, welke ieder 16 onderdeelen hebben.

IV.

De *Siammers*, zo wel als de *Singalesen* (zijnde de natuurlijke inwoners van Ceilon) volgen de leer van *Boedoe*, die ook *Somono-Codon*, en *Saxa* genaamd wordt. Hunne tijdrekening begint met zijnen dood; zijnde hun 809 jaar het 266 van Christus. Dus is het jaar 1779 hun 2322 jaar.

Zij hebben mede eenen Cijclus van 60 jaren; hebbende ieder jaar zijn eigen naam, die vijfmaal herhaald wordt.

Als 1. *Pyesoelat* het Muise-jaar.
2. *Salti* -- Koe-jaar.
3. *Koen* -- Tijger-jaar.
4. *To* -- Hazen-jaar.
5. *Marori* -- Groote Slangen-jaar.
6 *Maming* -- Kleine Slangen-jaar.
7. *Mamira* -- Paarden-jaar.
8. *Manie* -- Rammen-jaar.
9. *Wook* -- Apen-jaar.
10. *Pye Erka* -- Kieken-jaar.
11. *So* -- Honden-jaar.
12. *Ro* -- Zwijnen-jaar.

De namen der maanden zijn als volgt:

1. *Desun Ay*
2. - - *Day*
3. - - *Sie*
4. - - *Ha*
5. - - *Hook*
6. - - *Tset.*
7. - - *Bet.*
8. - - *Cuau.*

9. *Desun Sib.*
10. - - *Schihit.*
11. - - *Sibiet.*
12. - - *Siebſon.*

V.

De Chinezen, welker almanak jaarlijks door een Collegie wordt opgemaakt, rekenen naar de regering van hunnen keizer. Doch zij hebben mede eenen Cijclus van 60 jaren, uit de 12 volgende teekens zamengeſteld.

Tjoe	Muis.
Tjioun	Buffel.
I-in	Tijger.
Bauw	Haas.
Zin	Draak.
Tji	Slang.
Ngouw	Paard.
Bie	Schaap.
Sien	Aap.
Jol	Hoen.
Soet	Hond.
en *Jlay*	Varken.

Volgens de tijdrekening der Chinezen, zijn in het jaar 1779, verloopen 75 Cijclen en 36 jaren, of 4536, van het begin hunner jaartelling.

Dit jaar is het 36ſte van de 75 *Acul*, genaamd *Khi-hay*, of het 44 van den Keizer KIENLION en is begonnen,

Den 16 Februarij 1779

met de maand	*Tjiagoie*	30	dag.
---- 18. Maart - -	*Jie-joie*	29	- -
---- 16. April - -	*Sa goie*	30	- -
---- 16. Meij - -	*Si-goie*	29	- -

Den

---- 14. Jnnij - -	*Gouw-goie*	29 - -	
---- 13. Julij - -	*Lak-goie*	30 - -	
---- 12. Augustus -	*Tjit-goie*	29 - -	
---- 10. September -	*Phe-goie*	30 - -	
---- 10. October -	*Kau-goie*	30 - -	
---- 8. November -	*Tjap-goie*	30 - -	
---- 8. December -	*Tjapit-goie*	30 - -	
---- 7. Januarij 1780	*Tjaplie goie*	29 - -	
---- 5. Februarij	begint het 37 jaar van den Cijclus *Khe-tjoe*.		

VI.

De Japanners hebben wederom eene andere rekening: deze begint met het 660ste jaar, voor Christus: zijnde het 58ste jaar van den 35sten Chinezen Cijclus; of van den eersten geestelijken Keizer, *O Daij Sin Ou*. Dus is het jaar 1779 hun 2439ste jaar.

De Japansche Cijclus bestaat uit 60 jaren, achter een geteld, doch zamengesteld uit hunne twaalf Hemelsteekenen, aldus:

1.	*Ne*	Muis.
2.	*Us*	Koe.
3.	*Torra*	Tijger.
4.	*Ou*	Haas.
5.	*Tats*	Draak.
6.	*Nu*	Slang.
7.	*Uma*	Paard.
8.	*Tsifust*	Schaap.
9.	*Sar*	Aap.
10.	*Torri*	Haan.
11.	*In*	Hond.
12.	*I*	Beer.

Het 25ste jaar *Tsusno Ie In* of Hondejaar, is begonnen, op den

den 28. Januarij 1778,

met de maand	*Sjoejuats*	30	dag.
—— 27. Februarij	*Neguats*	30	- -
—— 29. Maart	*Sanguats*	29	- -
—— 27. April	*Seguats*	29	- -
—— 26. Meij	*Goguats*	30	- -
—— 25 Junij	*Rokguats*	29	- -
—— 24. Julij	*Sietguats*	29	- -
—— 22. Augustus schrikkel	*Sietguats*	30	- -
—— 21. September	*Tatguats*	29	- -
—— 20. October	*Koeguats*	30	- -
—— 20 November	*Siuguats*	30	- -
—— 20. December	*Sjuetguats*	30	- -
—— 19. Januarij 1779	*Sienuguats*	29	- -

—— 16. Februarij het 26ste jaar van den Cijclus.

De tegenwoordige wereldlijke Keizer *Kubosama* is, in 1779, 46 jaren oud, en genaamd Jeval Koo.

VII.

Eindelijk volgen de Javanen den Koran wel, doch zij rekenen hunne jaren van den eersten Koning van *Pajaran:* zijnde dit jaar 1779, bij hen, het 1705 jaar.

Dus is het 1779ste jaar na Christus geboorte bij de *Mahumedanen*, het 1193 na de *Hegira.*

—— *Persen*	—— 1143 na hunne vlugt.
—— *Jentiven*	—— 4898 van den *Caljougon.*
—— *Siammers*	—— 2323 na *Boedoe.*
—— *Chinezen*	—— 4536 na *Fohi.*
—— *Japanners*	—— 2439 na den Isten *Dairo.*
—— *Javanen*	—— 1705 na den Isten Koning.

Dan, als men in aanmerking neemt hoe onvol-

volmaakt die rekening is, bij voorbeeld van de Chinezen en Jentiven; daar er dan eens eene maand, dan weder twee schrikkelmaanden, bijgevoegd moeten worden; daar het jaar nu eens 354, en dan eens 384 dagen heeft, en dus op geene astronomische wetten gegrond is, dan zal men zich niet behoeven te verwonderen, dat die der Jentieven en die der Chinezen, zelfs tot boven den zondvloed rekenen. Ja men mag zeer gerust die dolingen, op rekening der onvolmaaktheid van hunne tijdrekening stellen.

BE-

BEGIN

VAN EENE

JAVAANSCHE HISTORIE,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

Toen ik het geluk had, om met onzen heer voorzitter en directeur *Radermacher*, eene gemeenzame kennis te krijgen, nam ik de vrijheid zijn wel edele, om eenige oosterſche handschriften en gedenkſtukken, te verzoeken; gelijk mij die ook aanſtonds, zeer gaarne werden ter hand geſteld. Ik vond er, onder anderen merkwaardigheden, deze Javaanſche historie, zoo als die, uit het oorſpronkelijk Javaansch door den heer *Gordyn*, gezworen translateur, in onze taal was overgebragt: en ik ſprak met den heer preſident, over de aangelegendheid van dat werk. Maar weinig wist ik toen, dat dit boek, als een gewijd historieboek, bij de Javanen geëerbiedigd wordt; en dat niemand onder hen, hetzelve zal openen, eer hij het op zijn hoofd gelegd heeft: gelijk wij naderhand vernomen hebben. De heer *Gordyn* had het boek van zijnen gewezenen Javaanſchen leermees-

ter

ter *Soetrapana*, een oud man, die om geld verlegen was, ten jare 1750, te *Soerakarta* gekocht. Het is, in eene duidelijke en fraaije Javaansche letter, geschreven, op een zeer duurzaam papier, het geen men *Dalantjang* noemt; om dat het uit de binnenbast van den Dalantjangboom, die zeer nabij komt aan den Waroeboom, is toegesteld. Na dat die binnebast hard gedroogd is, moet men hem sterk klanderen, om hem glad en beschrijfbaar te doen worden.

Voor het overige zullen mijne aanmerkingen doen zien, welk belang men, vooral in den aanvang dezer historie, stellen mag, en welke ophelderingen dezelve over de vroegste oostersche aloudheden verspreiden kan: iets, voorwaar daar men alom in deze verlichte eeuw, vooral onder de Godgeleerden, naar snakt: ten minste, indien men er iets merkwaardigs in aantreft, ter toelichting van eenige nog donkere plaatsen der Heilige Schriften.

Nopens het Javaansch alphabet en de letter, met welke dit historieboek beschreven is, kan men te regt geraken bij den heer *Valentyn* IV deel bladz. 62 en 63.

Dit Javaansch historieboek loopt tot op de regering van *Kiay Gedee Sesela*, die de vader was van *Kiay Gedee Nis*, met wien de heer *Valentyn* zijne historie van de Javaansche Koningen begint, IV deel, bladz. 71. Dus moet dit boek, van tijd tot tijd, vervolgd, zoo als wij het hebben, laatstelijk geschreven zijn, omtrent het jaar 1400, en dus, voor het grootste gedeelte ten minste gecopieerd uit oudere handschriften, welke, onder de Koninklijke familie bewaard werden; en zoo lang, met na-

schrif-

ſchriften der koninklijke opvolgingen aangevuld, tot dat de verandering, of verſlijting, het overſchrijven, op nieuw papier, noodzakelijk maakte. De duurzaamheid van het Dalantjang papier vordert die vernieuwing misſchien niet eens; alle zes honderd jaren.

In de *Maleiſche boekzaal* van den heer *Werndly* vind ik eenige Javaanſche historieboeken, bladz. 348 -- 354 achter de *Spraakkunst* als no, 28. *Hhikajat Radja Kuripan*, de historie des Konings van Koeripan. no. 30 *Hhikajat Radja Nila Dati Kawatja.* De historie van den Koning *Nila Datij Kawatja*, no. 32. *Hhikajat Segala Suſuhunan*, de historie van de Soeſoehoenans. no. 44. *Hhikajat Tjarangkolina:* de historie van Tjarangkolina en no. 60 *Kuda Parunguw:* zijnde dit eene historie der Koningen van Java. Ook vindt men er eenige van dien aard in de bibliotheek van het kasteel. Wenſchelijk ware het, dat het Genootſchap, en de bijzondere kommittés, op de overige kantoren, afſchriften van alle de historiſche boeken, die voorhanden zijn, aanſchaften; op dat wij, in het vervolg, zoo tot opheldering dezer Javaanſche Historie, als van andere gedenkſchriften der oosterſche aloudheid, verſchillende geſchiedſchrijvers met elkander vergelijken mogen.

BE-

BEGIN

VAN EENE

JAVAANSCHE HISTORIE

GENAAMD

SADJARA RADJA DJAWA.

Adam gewan *Hisſis*. *Hisſis* gewan *Voertjaja*: deze gewan *Noeraſa*, en *Noeraſa* gewan *Sangiang Winnang*, *Sangiang Winnang* gewan *Sangiang Toengal*, en *Sangiang Toengal* gewan *Sangiang Goeroe*. (*a*)

Deze

(*a*) De *Genealogiſche Hiſtorie der Tartaren* van *Abul-Gasi Bagader Chan*, begint insgelijks met *Adam*: maar hij doet hem duizend jaren leven, eer hij zijnen zoon *Schist*, welke dezelde wel mag zijn met onzen *Hisſis*, hem als koning laat opvolgen p. 15

Adam en *Job* zijn bekende namen onder de Inlanders. De ſmaak, in welke het begin dezer geslachtlijst is opgeſteld, komt zeer nabij, niet alleen aan gemelde *Genealogiſche Hiſtorie*, maar ook aan het *Boek van Adams Geſlacht*. Geneſ. V. Dan van *Hisſis*, *Voertjaja*, *Noeraſa* en de drie *Sangiangs*, rept *Mozes* geene enkele lettergreep: en hij had ook niet noodig daarvan te reppen; om dat hij zijne geslachtlijst alleen in eene volgreeks, tot op *Noach*, wilde voortzetten, hetgeen buiten het beſtek viel des Schrijvers van *Sadjara Radja Djawa*. De *Geboorten van Noachs Zoonen*, Gen X wijken eenigzins van den ſtijl der gemelde geslachtlijst af: en wij vin-

Deze *Goeroe* had vijf kinderen, vier zoons en eene dochter, zijnde de zoons genaamd geweest *Sangiang Sambo*, *Brama*, *Malhadewa* en *Wisnoe*; welke laatste de eerste Koning over alle de *Dewas*, of heiligen (*b*) was; en gelijk aan den Islamschen Koning van Arabie. (*c*.) Be-

vinden ook aldaar geene melding van die vorsten gemaakt, welke in deze Javaansche Historie voorkomen Nader komt de schrijftrant van den aanvang der *Chroniken* bij de woordenschikking onzer Javaansche geslachtlijst: en vooral daarin, dat het eerste Boek der Chroniken aanstonds op de kinderen van *Japhet* valt, gelijk dit boek op de zoonen van *Goeroe* Eveneens is het met het Boek der Geslachten van *Jezus Christus* gelegen, Matth. I. beginnende hetzelve met de afstamming uit *Abraham*; terwijl er het zonderling geval van *Juda* en *Thamar*. vs. 3. wordt ingelascht; omtrent gelijk hier de minnehandel van *Wisnoe* met *Poetri Middang*

(*b*) Door de *Dewas* en Heiligen, die in het vervolg *Goden* genoemd worden, moet men de Javanen verstaan, welke boven de gemeene afgodendienaars, in de kennis en den dienst der ware Godheid hebben uitgemunt. Doctor *Warburton* heeft onlangs, tot overtuiging der Geleerden, ontegenzeggelijk bewezen, dat er, onder alle de Heidenen en Volken tweederlei godsdiensten plaats hadden; die van onkundig en onverzettelijk gemeen, en die der ingewijden in de verborgenheden: welke laatste alleen de eenheid van het Opperwezen staande hielden, en van wegens die inwijding, met eenen welverdienden titel *Geheiligden* genoemd worden. God Zending van Mozes I. D. bl 212. enz. Reeds voor den Zondvloed had dit plaats, volgens het anders zeer onverstaanbaar berigt van het boek *Genesis*. Wie zou het gelooven, dat dit ons Javaansch Boek eene bijzondere opheldering van de Historie der eerste Wereld opleveren zou? Men begrijpt ligtelijk dat ik bedoel de *Zoonen van God* en de *Dochteren der Menschen*, en de onderlinge vermenging derzelven, Gen. VI. vs 1, 2; of misschien ook de overtollige veelwijverij en verwarring, daaruit geboren. Doctor *Wels* was eenigzins van dat gevoelen; en het komt mij veel aannemelijker voor, dan dat van andere godgeleerden, die, hier, op de nakomelingen van *Seth* en van *Kain* denken. Zie hierover, in het kort, Mons. *Chais*. *Sainte Bible* Tom. I. page. 68, 69.

(*c*) Een *Koning der heiligen* was een Hoogenpriester, ge-

Behalve dien *Radja Wisnoe*, was er nog een Koning der menschen, op het land Java, met name *Set*, anders *Waibeg lenong*, en hij hield zijn hof te Giening Wissie.

Terwijl *Goeroe* daar zijn hof hield, verliefde hij op een vrouwspersoon, genaamd *Poetrie Midaang*, het fraaiste van de geheele wereld. Deze schoone vrouw wilde hij mede naar den he-

gelijk de Groote *Lama* der Tartaren; en een *Koning der Menschen* was een Opperhoofd, of Soesoehonan der ongewijden. Dit had plaats, op het Eiland Java, lange eer de zendelingen van Mekka hier aankwamen; gelijk uit het vervolg blijken zal. *Melchizedek* vereenigde die beide ambten, in één persoon, ten tijde van *Abraham*. Bij Israël waren *Moses* en *Aron* onderscheiden, en de *Leviten* waren de *Dewas*, of Heiligen, over welke *Aron Eleazer*, *Pinehas*, en derzelver opvolgers geboden. *Jupiter* was de *Pater Hominumque Deûmque*; om dat hij beide die ambten vereenigde. In Arabie was sedert onheugelijke tijden, niets dergelijks bekend geweest. *Mahomet* werd, om zoo te spreken, de eerste Koning der Arabische *Dewas*; en de *Kalifs* volgden hem. *Mahomet* was buiten twijfel de *Islamsche Koning* van Arabie, op welke de Javaansche Historieschrijver doelt. *Mustaffa Ebn Kasfai*, bij den heer *Pocock* aangehaald, *Specim. Hist. Arab.* pagn 52 leert ons, dat iemand uit de secte van *Islam*, en dus een Islamiter, zoo veel zegt, als een leerling van *Mahomet*, in tegenoverstelling der ongeloovigen en afgodendienaars. *Mahomet* derhalve kon, met een vingerwijs, de *Islamsche Koning van Arabie geheten worden.* En met dien grooten hervormer der Heidensche Arabiers, wordt de oude Javaansche Koning, *Wisnoe*, de zoon van *Goeroe*, gelijk gesteld. Zie ook, over den oorsprong der Saraceensche Philosphie, *J. Brucker Hist. Christ. Philos.* Tom. III pagn. 8. 9, en de schrijvers aldaar aangevoerd. In Japan heeft ook nog eene soort gelijke onderscheiding plaats, tusschen den Koning der Heiligen en den Koning der Menschen. Ik bedoel den *Dairo* en den *Cubo* den Opperpriester en den Keizer: van welken wij, in het vervolg, misschien gelegenheid zullen vinden, meer bijzonderheden, ter opheldering dezer historie, bijtebrengen. Zie ondertusschen *Heidend. Algem. Hist.* IX. Dl. bladz. 40 — 43.

hemel nemen, (*d*) maar het mislukte hem: want, na verloop van eenigen tijd, ging *Radja Wisnoe* eens uit wandelen, en ontmoette, bij die gelegenheid, de Prinses *Middang*, vond dezelve uittermate schoon, als hebbende hij hare weerga nimmer gezien: waarom hij haar ter vrouwe nam.

Maar *Sangiang Goeroe*, in den hemel, vernemende, dat zijn zoon *Wisnoe*, *Poetrie Middang* tot zijne vrouw genomen had, werd daar over ten uitterste gramstorig; en zond daarop, eenen van de *Dewas* of goden, met name *Narada*; hem in last gevende, om naar *Wisnoe* te gaan, en hem het Koningrijk aftenemen. *Narada* gehoorzaamde; en bij *Wisnoe* aankomende, sprak hem aldus aan: o *Wisnoe!* uw vader *Ki Promiste*, of *Goeroe*, heeft mij herwaarts afgevaardigd, om uw aan te zeggen, dat gij niet meer als Koning regeeren moogt: aangezien gij met *Poetrie Middang*, gehuwd zijt; daar gij wist hoe uw vader op haar verliefd was.

Over die bedroefde boodschap ontzette zich de Koning uittermate zeer: hij kon geen enkel woord

(*d*) Door den *Hemel* moet men hier de rijkstad van den Opperpriester verstaan. Zoo is Meaco in Japan met grootsche eertitels vereerd, om dat er de *Dairo* zijn verblijf houdt: Zion en Jerusalem, om dat er niet alleen de Hoogenpriester, maar ook het zinnebeeld der Hooge Godheid, oudtijds woonden. En dat denkbeeld is vervolgens naar Mekka overgebragt; welke stad men, onder de Mahomedanen, als een hemel op aarde, blijft beschouwen. Zelfs weet ik niet, of dat denkbeeld niet een merkelijk licht zal verspreiden, over de letterlijke toespeling dier plaatsen, in de Openbaringen van *Joannes*, in welke, van den *Hemel*, van den *Troon* en van het *Nieuw Jerusalem*, wordt gewag gemaakt.

woord spreken, of iets antwoorden: maar ging onder de zeven Waringenboomen nederzitten: houdende de handen kruislings over elkanderen op zijne borst, en de beenen kruiswijs onder zijn ligchaam, en de oogen, neus en ooren digt gesloten (*e*). Te weten hij was zeer bevreesd voor de grampschap van zijnen vader, en zat denzelven dus om vergiffenis te bidden. *Narada*, dit bemerkende, keerde weder naar *Goeroe*, en vertelde hem zijn wedervaren.

Te dier tijd sprak men met veel ophef van den *Radja Watoe Goenong*, die de eerste Koning van het land Java, en een magtig vorst was. Ook leefde hij in goed verstand met *Wisnoe*, den Koning der goden. Thans werd hem door eenige teekenen, als voorspeld, dat het *Karadja An*, of koningrijk *Gieling Wissie* (*f*) zou te gronde gaan. Menigvuldige staart-

(*e*) Ik zou denken, dat *Job* en zijne drie vrienden ook, omtrent in die houding, zullen gezeten hebben, zeven dagen en zeven nachten Job II vs 13 Zie ook Neh. II, 4, en *A Schultens*, over deze plaats van het boek der lijdzaamheid. De zeven waringa boomen moeten een groot somber woud hebben uitgemaakt; om dat de breedbladige *Varinga*, die volgens *Rumphius*, van Java oostwaarts over Baly en Celebes, tot in alle Moluksche eilanden welig opwast, zijne neerhangende takken wederom tot stammen maakt. Zie *Houttuin*, *Nat Hist.* van *Linnæus*. II. D. III. St. bl 679. Van het geheimzinnige dier *zeven Waringe boomen* zullen wij in het vervolg, iets merkwaardigs bijbrengen.

(*f*) Op de Kaart van *Valentijn* vind ik, ten Zuiden van Batavia den Berg *Pandang Wessi* en wat verder Oostelijker, *Loewassing*; welke beide benamingen iets gemeens schijnen te hebben, met die van *Gieling Wissie*. De Koning van dat gewest schijnt de aanzienelijkste der wereldlijke Koningen geweest te zijn; en stamde teffens af van de *Dewas*, of Geestelijken, die, om zoo te spreken, onder de magt van den Javaanschen Paus, of Opperpriester, gesteld waren; gelijk wij verder zullen ontdekken.

staartsterren vertoonden zich, en er waren vervaarlijke eklipsen, zoo aan de zon, als aan de maan. Het regende op ongewone tijden, de bergen sprongen, en het hagelde asch en kleine steentjes, want het was zevenmaal daags aardbevinge. Alle deze dingen nam de Koning *Watoe Goenoeng* zeer ter harte.

Terwijl dat gebeurde, lag *Watoe Goenoeng* eens op zijne bedstede en werd door zijne vrouw *Dewie Zinta* geluisd. Zij vond bij die gelegenheid, een lidteeken op het hoofd van haren man, en vroeg hem, waar hij er aangekomen was.

Hij antwoordde, dat terwijl hij nog klein was, zijne moeder op hem toornig werd, en met een *Intong* of rijs lepel, dermate op zijn hoofd sloeg, dat er veel bloeds uitkwam. en dat hij daar dit teeken van had overgehouden: en vervolgens als een wild mensch, door de woestenijen was gaan omzwerven De vrouw, dat hoorende, ontzette zich grootelijks. en dacht bij zich zelve, zoo dat waar is dan is mijn man inderdaad mijn zoon, en die gedachte bragt haar in verwarring (*g*). Zij verzon er echter iets op, om van hem ontslagen te worden: zeggende, dat alzoo hij van het geslacht der *Dewas* was, hij dan ook wel zou doen, om eenige godinnen uit den hemel magtig te worden, ten einde zich met dezelve te verlustigen. *Watoe Goenong* keurde dit zeer goed, maar wel wetende, dat dit zonder groote moeite, niet geschieden kon, vergaderde hij alle zijne legerbenden, en toog daar-

(*g*) Men ziet hier uit, dat de bloedschande, bij de alleroudste Javanen, veroordeeld en verfoeid werd.

daarmede hemelwaarts, om zijn oogmerk te bereiken (*h*). Zoodra de godinnen dat vernamen, verschrikten zij grootelijks, als of zij reeds gevangen waren, en *Narada* gaf het aan *Goeroe* te kennen, als eene zeldzame en ongehoorde zaak, dat de Koning *Watoe Goenong* van *Giling Wisfie* voorgenomen had, met zijn leger de *Dewas* in den hemel te beoorlogen, de godinnen alle in zegeftaatsie weg te voeren, en haar gezamenlijk tot zijne vrouwen te nemen, en de *Dewas* onbehoorlijk te behandelen (*i*).

En wat zal men daar tegen beginnen, voegde hij er bij, hier in den hemel, daar er geen een bekwaam is, om tegen *Watoe Goenong* te ftrijden (*k*), omdat hij een zeer groot en magtig vorst is? *Goe-*

(*h*) Hier begint de aanval van *Watoe Goenong* tegen de heilige Stad der Opperpriefteren. En die Stad schijnt vrij fterk geweeft te zijn; om dat hij alle zijne legerbenden daartoe noodig had.

(*i*) Van zoodanigen oorlog der Menschen tegen de Goden, vindt men, in de aloude Fabelen en de Hiftorien van den eerften tijd, ettelijke voetftappen. De torenbouw te Babel, de Reuzen, ook die, welke, volgens *Homerus*, *Ovidius* en *Horatius* den Hemel, dat is den Olijmpus, op welken Berg de ingewijden haar Hof zullen gehouden hebben, beftormden, verbieden ons, een oogenblik, aan dat algemeen begrip der aloudheid, te twijffelen. In dit Javaansch Boek wordt het beoorlogen der Goden gefteld, voor den Zondvloed; omtrent gelijk bij *Mofes* en *Ovidius*; zoo als hierna blijken zal. Die overeenstemming is zoo verbazend, dat men, al waare het alleen uit dien hoofde, dit geschrift voor een onwaardeerbaar gedenkftuk der Oosterfche Alhoudheid groeten moge.

(*k*) In Japan was het ook zoo gefteld. De vadzigheid en verwijfdheid van den *Dairo* maakte, dat hij niet bestand was tegen den *Cubo*, en andere Vorften, die, de onbekwaamheid der Priesters verachtende, zich de Regering aantrokken.

Goeroe verzocht daarop aan *Narada*, dat hij iemand van de wereld mogt zoeken in zijne belangen krijgen, die in ſtaat was, om tegen *Watoe Goenong* te ſtrijden. *Narada* antwoordde daarop, dat het ongehoord was, de *Dewas* door eenen mensch uit de wereld te laten aanvoeren, en dat hij *Narada*, zich ſchamen zou, eenen mensch om hulp te verzoeken (*l*). *Kee Goeroe* liet echter niet af, om bij *Narada* aan te houden, dat hij toch alle zijne pogingen mogt inſpannen, om het koningrijk te behouden; en dat hij daartoe eenen held zou zien overtehalen, die den *Radja Watoe Goenong* overmeesteren kon.

Narada gaf daarop dan het volgende beſcheid: „ Mijns bednnkens is er niemand in „ſtaat, om tegen *Watoe Goenong* te ſtrijden, „dan alleen uw zoon *Batara Wisnoe.* En „uit dien hoofde, bid ik u, dit ontwerp te „willen goedkeuren, en tot dien einde hem „vooraf zijne begane fout en verdere misda-„den te vergeven."

Goeroe antwoordde: welaan ik zal hem dan alles vergeven! Haast u dan en gaat naar *Wisnoe*. *Narada* gehoorzaamde ten eerſte;

en

(*l*) Uit alle deze bijzonderheden blijkt het, dat *Narada* de Groot Vizier, of eerste Staatsdienaar van *Sangiang Goeroe* was; en tevens een der priesters, die het meest gezag had. Zijne staatkunde was ook zeer doordringende. Hij duldde niet, dat de Godsdienst in verachting kwam; hij verkoos den zoon van den Opperpriester, op dat deze zich niet bij den vijand vervoegde, om zich op zijnen vader te wreken; en hij dwong hem, om alle de ongemakken der inwijding, vooraf, te ondergaan; en dus niet alleen Koning der menschen, maar ook der *Dewas*, te kunnen zijn.

en bij *Wisnoe* komende, vond hij hem nog in hetzelfde postuur, waarin hij hem verlaten had. *Wisnoe*, zeide hij, ik ben hier van uwen vader gezonden, om u in den hemel te roepen. Alles is daar in de grootste verlegenheid: want men nadert den hemel om dien te beoorloogen, en alle de godinnen, als vrouwen en bijwijven weg te sleepen. Uw vader *Goeroe* wil u thans gebruiken, om *Watoe Goenong* te bevechten: en ik kom u, uit naam van uwen vader, vastelijk verzekeren, dat zoo gij *Watoe* overwint, ook uwe voorgaande misdrijven u zullen vergeven worden en gij wederom als Koning, boven andere vorsten (*m*) zult verheven worden.

Batara Wisnoe dit vernemende, gaf ten antwoord, dat, alzoo hem *Narada*, uit naam van *Kee Goeroe* kwam verzekeren, dat hem zijne misdaden zouden vergeven worden, dit genoeg was, om hem aanstonds het verzoek van zijnen vader te doen in het werk stellen, al ware het, dat hij al kruipende, naar den hemel moest komen. (*n*) Wij-

(*m*) Er waren derhalve toen, op Java, eene menigte van Vorsten, die wederom onder eenen Koning stonden. *Batara Wisno* was, onder het opzigt van zijnen vader *Kee Goeroe* zoodanig een Koning geweest Maar *Kee Goeroe* had zijnen zoon van den troon gebonsd; en beloofde hem nu weder in zijne eer te herstellen; mits hij zich liet inwijden, en den koning van *Gieling Wissie*, *Watoe Goenong*, ten onder bragt: om dus eene algemeene alleenheersching op *Java* in te voeren, en de opperpriesterlijke waardigheid alom te doen gelden.

(*n*) Dit historieboek zal ons welhaast leeren, welke moeite *Wisnoe* moest doorstaan om eindelijk in den hemel te komen *Æneas* en *Telemachus* hadden het zoo benaauwd niet, toen zij naar de hel gingen, om *Anchises* en *Ulysses* te zoeken. Zoo veel moest men oudtijds doorstaan om tot de groote verborgenheden en de inwijding toegelaten te worden.

Wijders fprak *Wisnoe* tot *Narada:* blijft dan hier, tot dat ik mijne vrouw *Poetrie Middang* eerst onderrigt heb van mijn voornemen. *Narada* ftond hem dit toe, maar zeide tevens: als gij *Watoe Goenong* zult overmeesterd en om het leven gebragt hebben, kunt gij u immers daarna, nacht en dag met uw wijf verlustigen. Maar *Wisnoe* antwoordde weder aan *Narada:* als een man ten ftrijde zal gaan, moet hij dat niet eerst aan zijne vrouw te kennen geven; alzoo hij dan met meer genoegen van huis gaat, als anders. Gaat dan maar fchielijk henen, zeide *Narada*, en maakt het niet lang. Toen ging *Wisnoe* ten fpoedigfte weg en bij zijne vrouw, welke hij, onlangs bezwangerd zijnde, vervolgens verliet. Bij zijn vertrek gelastte hij haar, dat, indien zij gedurende zijn afwezen, eenen zoon ter wereld bragt, zij hem *Srigatty* noemen zou (*o*); doch zoo het eene dochter ware, hij zulks aan haar goeddunken zou overlaten. Het gebeurde ook, dat zij eenen zoon baarde en hem *Srigatty* noemen liet. Deze *Srigatty* groot geworden zijnde, vroeg eens aan zijne moeder, wie zijn vader was? Eerst maakte zij hem diets, dat hij geenen vader had. Dan dit geloofde *Srigatty* niet,

(*o*) Wat *Srigatty* in het oud Javaansch beteekent is mij onbekend; en ondertusfchen moet er in dien naam de eene of andere verborgenheid liggen opgefloten: gelijk in de benaming der Stamvaderen van de eerste Wereld, volgens de berigten van *Mozes*. Wanneer zal men er zich eens, hier te *Batavia*, op toeleggen om een Javaansch en Maleisch Woordenboek, ten behoeve der Europeanen, te verzorgen? Dit zou van meer gemak en van eene uitgeftrektere nuttigheid zijn dan men zich verbeelden kan.

niet: en ook liet hij zijne moeder niet met rust, tot zoo lang, dat zij het hem te kennen gaf. Zij verklaarde hem toen, dat zijn vader geen mensch maar een *Dewa* was, en *Wisnoe* genaamd werd; en voegde zij er bij, zoo gij verder iets van hem vernemen wilt, houdt u dan maar stil, en ik zal hem bij u laten komen.

Poetrie Middang, het verlangen van haren zoon *Srigatty* bemerkende, om zijnen vader weder te zien, en dat *Wisnoe* dien dag al op weg was, om bij haar te komen, gelaste haren zoon, om een stuk Benjoin (*p*) ter groote van een olifantshoofd, te branden: en dit deed hij (*q*). Toen verfcheen welhaast, tot groote onfteltenis van *Poetrie Middang*, haar gemaal *Wisnoe*: hoewel *Srigatty* zijnen vader nog niet kon zien. *Wisnoe* zulk een fraai jongeling bij zijne vrouw vindende, verwonderde zich daarover zeer, en vroeg haar wie die jongeling was? zeggende tevens: ik geloof nu *Middang*, dat deze perfoon een vrijer of pol van

(*p*) De *Benjoin* is de Harst van eenen zekeren Lauwrierboom, van welke het Bataviaasch Genootschap schijnt verpligt te zijn, te eeniger tijd, eene nadere beschrijving te geven; om dat de Heer *Houttuijn* klaagt, en 'er zich over verwondert, dat zulks nog niet geschied zij. *Nat Hist* van *Linnæus*, II D II St bl 358; echter komt het mij voor, dat de beschrijving van den Heer *Weinman* vrij omstandig is, hoewel een weinig Apothekerachtig Talrijk Register I D bl 214 tot 220. *Valentijn*, handelende over de Boomen en Gewassen van Amboina, geeft duidelijk te verstaan, dat 'er eene menigte van boomen, op Ambon, en elders in deze Gewesten, voortkomende, nog ten eenemaal onbekend zijn; III D. I. St bl 225

(*q*) Misschien moest *Srigattij* dien Benjoin roken, om *Wisno*, als een Dewa of Heiligen, eere aan te doen; of, op dat hij hem, door den dikken rook, niet zien mogte.

van u is. Want ziet, daar zijn nu al eenige jaren geleden, dat ik u verliet; en zekerlijk zult gij wel eenige genegenheid voor een ander mansperſoon gehad hebben (*r*).

Potrie Middang, haren man op dien toon hoorende ſpreken, was daarover zeer aangedaan; en gaf hem dit antwoord: *Batara Wisnoe*, zoo lang gij van mij zijt afgeweest, heb ik nimmer om een ander gedacht, veel min met iemand anders te doen gehad. En deze perſoon, welken gij hier bij mij ziet, is uw zoon, genaamd *Radeen Srigatty*, waarvan ik pas bezwangerd was, eer ik van u verlaten werd. Op die woorden verschrikte *Wisnoe* eenigzins; maar zich te binnen brengende, dat zulks waar konde zijn, bad hij haar om vergiffenis; en gelastte haar vooral zorg te dragen voor dezen haren zoon. Want, zeide *Wisnoe*, deze jongeling zal nog de beste en grootste oorlogsheld van de wereld worden, en niemand zal tegen hem kunnen strijden (*s*). Ook ben ik hier maar gekomen, om u bekend te maken, dat ik boven naar den hemel geroepen ben, om tegen den vijand *Watoe Goenong* van *Gilling Wisſie* te vechten. Want deze is van voornemen, om tegen de *Dewas* te

(*r*) De minnenijd der Goden en Godinnen is, bij de Griekſche en Latijnſche Poëten, zeer bekend. Het moet zijn, dat de aloude Javaanſche Priesters ook wat jaloersch vielen. En het is te denken dat de lange afwezigheid van zijne huisvrouw, ook, tot de plegtigheden der Inwijding behoorde.

(*s*) Die voorzegging is naderhand zeer wel uitgekomen; en men mag daaruit beſluiten, dat ook de Dewas der Javanen eene ſoort van waarzeggers en profeten geweest zijn.

te komen oorlogen, en alle de godinnen weg te voeren.

Radeen Srigatty, tot dus verre zijnen vader nog niet gezien hebbende, en hem nogthans hoorende fpreken, vroeg aan zijne moeder, met wien zij daar praatte? wie die onzigtbare fpreker ware? Het antwoord der moeder luidde, dat het zijn vader was; waarop *Srigatty*, ten fterkfte verzocht, om dezen zijnen vader te mogen zien. *Wisnoe*, zijnen zoon dit hoorende vragen, zeide toen, indien gij waarlijk mijn zoon zijt: zoo aanfchouwt mij dan. En toen begon hij zijnen vader ook te zien, die zoo klaar fcheen als de maan, eene fchittering van zich gaf, als weerlicht en blikfemftralen (*t*). Hierop viel *Srigatty* zijnen vader aan de voeten, en begon hem in dezervoege te fmeeken: Vader! laat mij toch met u gaan; waar gij ook henen gaat, al is het ook, dat gij ten oorloge vertrekt, ja in leven en dood, zal ik u nooit verlaten. *Wisnoe* antwoordde hem: kind volg mij niet, want het is nog geen tijd voor u: en ten anderen, kunt gij mij onmogelijk naar den hemel volgen, aangezien gij een werelds mensch zijt. Hij beval dan zijnen zoon aan zijne vrouw, waarop hij haar verliet en wegtrok.

Ba-

(*t*) Zulk eene glansrijke verfchijning ftaat eenigzins gelijk met de uitwendige vertooning, welke volgens de H. Schrift nu en dan de Engelen maakten. Evenwel zou ik er voor zijn om hier op de priesterlijke gewaden te denken, die hagelwit en vol diamanten en edele gefteenten zullen geweest zijn. De vergelijking bij de Maan, Zon, Sterren en Blikfem, is volmaakt Oostersch. In mijne *Brieven over het Hooglied*, heb ik er eenige voorbeelden van bijgebragt, II. D. bl. 15, 16.

Batara Wisnoe weder op zijne oude plaats, bij de zeven waringeboomen, (*u*) genaderd zijnde, waar hij *Narada* gelaten had, vond hem daar nog. Toen vroeg *Narada* aan *Wisnoe*, waar hij zoo lang gebleven was? en zeide, gij weet immers, wat u te doen ſtaat? maar gij hebt anders geen gedachte, als maar, om uw vrouw te omhelzen, beginnende daarover ſterk te lagchen, en zijne hand aan zijnen mond houdende. Maar *Wisnoe* hernam: ik heb wel andere gedachten, als mij daar alleen mede op te houden

Radeen Srigatty, zich van zijnen vader verlaten ziende, was er zeer over bedroefd, en verzocht de Goden om hulp, op dat zij hem toch naar zijnen vader begeleiden zouden; gelijk dan ook geſchiedde. Want, kort daarna, was hij bij zijnen vader: achter wiens rug hij ging zitten. Zoodra *Narada* dit zag, vroeg hij aan *Wisnoe*, wie daar achter hem zat? *Wisnoe*, aanſtonds omziende, zag er, met de grootſte

(*u*) Die zeven Waringeboomen hebben buiten twijffel een heilig bosch uitgemaakt; en het zevental was geheimzinnig, met toespeling op de planeten, vooral op de dagen der Schepping, en de zeven dagen der Week. *Æneas* moest ook, volgens den raad der *Sibylle*, vooraf, in een groot en donker bosch komen, om den gulden tak te zoeken, en met behulp van denzelven verder naar de Elizesche gewesten te geraken.

Accipe, quae peragenda prius· latet arbore opaca
Aureus et foliis, et lento vimine ramus,
Junoni infernae dictus sacer! hunc tegit omnis.
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbrae.
Virg. Lib. 17. vs 136.

En een weinig verder, vs 187.

Aspectans silvam immensam, sic ore precatur;
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto.

ſte bewondering, zijnen zoon; en antwoordde *Narada:* voorwaar deze is mijn zoon, die mijne vrouw *Poetrie Middang*, *Radeen Srigatty* heeft laten noemen. Maar *Narada* merkte daarop aan: zoo uw vader *Kee Goeroe* dezen jongeling ziet, zal hij immers nog meer op u vertoornd, en uwe ſtraffen zullen dan nog meer verzwaard worden. Want, voor dat gij met *Poetri Middang* getrouwd zijt heeft uw vader gedachten gehad, om daar mede te trouwen: en dit is immers de reden, om dat uw vader gedacht had, om daar mede te trouwen: daarom heeft hij u ook verſtoten, en het u naderhand vergeven: (*v*) en nu brengt gij uwen zoon nog mede; hetgeen hem ten uiterſte weder zal vergrammen. *Wisnoe* zeide daarop: het is mijne ſchuld niet: want ik heb het hem wel twee of driemalen verboden. Dat is de waarheid, ſprak *Narada:* kom, voegde hij er bij laten wij hem maar hier achter laten; want het mag immers niet geſchieden, dat een menſchen kind bij de *Dewas* verſchijne! dan zoude er langer geen onderſcheid zijn, tusſchen de *Dewas* en menſchen. Zij ſtreefden nu beide hemel-

(*v*) Zoodanige uitgebreide vervelende herhalingen van vorige gezegden, vindt men in de Arabische en Perzische nachtvertellingen, menigvuldig: en zij komen zeer wel te pas, om bij het verhalen derzelve in de Arabische koffijhuizen en andere openbare plaatsen, den tijd te rekken. Dit gebrek treft men in onze Hebreeuwsche gewijdde historie boeken niet aan. Alle herhalingen en uitbreidingen aldaar zijn trekken eener mannelijke welsprekendheid. Gemelde langdradigheid zal ook, naar gewoonte, plaats hebben in het *Pantong*, een avondspel der Javanen; van hetwelk hierboven in de *Beschrijving van het Koningrijk Jaccatra*, bl. 29, melding gemaakt werd.

melwaarts, en kwamen binnen weinige dagen, aan eenen gevaarlijken modderkuil, (*w*) over welken zeer smalle en kleine, heen en weder waggelende, bruggetjes lagen. (*x*)

Na dat zij deze bruggetjes over waren, sprak *Narada* dus *Wisnoe* aan: kom, laat ons hier nu wat toeven; want hier kunnen alleen *Dewas* door: en, zoo er iemand in den hemel komt, geen *Dewa* zijnde, die wordt verpletterd.

Eenigen tijd aldaar vertoefd hebbende, vervorderde zij hunne reize naar den hemel, alwaar zij ook, binnen korten tijd aankwamen.

Radeen Srigatty, zich weder, bij de zeven waringebomen, alleen bevindende, werd bedroefd; en begon bitter te schrijen, monpelende

(*w*) Die *vervaarlijke modderpoel met de waggelende bruggetjes* was de tweede zwarigheid, welke *Wisnoe* moest te boven komen, en zeer gemakkelijk te boven kwam. onder het geleide van *Narada*. Iets dergelijks vond *Æneas* aan den ingang van het onderaardsche rijk.

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu
Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumque tenebris;
Quam super haud ullae poterant inpune volantes
Tendere iter pennis; talis sese halitus, atris
Faucibus effundens, supera ad convexa ferebat.
Virg Lib II. 17. 237.

(*x*) Deze waggelende bruggetjes komen zeer wel overeen met de brug *Pulchinavad* of *Chinarar*, van de Oostersche Wijzen of *Magi*; en met de brug *Al Sirat*, smaller dan een hoofdhaar, en scherper dan een zwaard, waar over de *Muselmannen* henen moeten om in het paradijs te komen. Zie *Du Ryer*, *Alcoran de Mahomet*, Tom I. p 184 — 188. De lederen boot van *Charon*, om over den *Styx* te geraken, was van eene gemakkelijke uitvinding. Evenwel dan kwamen de zevenhoofdige helhond en andere schrikspooken vervolgens in aanmerking.

Multaque praeterea variarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant; Scyllaeque biformes
Et centumgeminus Briareus, et bellua Lernae
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyjaeque et forma tricorporis umbrae.

Over

lende binnens monds, deze woorden: „indien ik waarlijk een zoon van *Wisnoe* ben, zoo helpen mij de *Dewas*, dat ik mijn vader moge volgen!" korten tijd daarna bevond hij zich aan den modderpoel, over welken hij niet konde komen. Daarop ſprak hij weder bij zich zelven: „indien ik waarlijk een zoon van *Wisnoe* ben, zoo gelukke het mij, over deze brug te komen," en het geſchiedde; want weldra was hij voor de poort, door welke hij niet henen mogt; dan hij zeide, ten derde male: „indien ik waarlijk een zoon van *Batara Wisnoe* ben, zoo gelukke het mij, ook onbeschadigd door deze poort te geraken, maar zoo ik geen zoon van *Wisnoe* ben, zoo verplettere mij dezelve."(*y*)

En

* Over dit alles moet men den heer *Warburton*, Bisschop van *Gloccster* nazien, om uit *Apulejus* en andere Schrijvers te leeren, dat de inwijdingen tot de hooge verborgenheden altijd met de zwaarste moeijelijkheden vergezeld gingen. God. Zending van *Mozes* I D bl. 352 en vervolgens. *Diodorus Siculus* zoekt den Acheron, bij *Memphis* in *Egypte*; en verſtaat er door de vlakten der Mummien. Zie *Shaws* Reizen, II. D. bl. 49 Gewis nergens in de wereld was het moeijelijker, om in de godsdienstige verborgenheden te worden ingelijfd, dan in *Egypte*. *Griekenland* en *Asia* hebben hare gebruiken daarvan ontleend; in *China* heeft men de letterkunde tot eene verborgenheid gemaakt, om de Mandarijns boven het volk te verheffen: maar de priesters zijn er in weinig aanzien. Waaruit genoegzaam blijkt dat de Chinezen en Egyptenaren, in den godsdienst, niets ter wereld gemeen hebben; ten minste, dat de Chinezen van de Egyptenaren niet afſtammen, gelijk *De Pauw*, Kanunnik te *Xanten*, in zijne Bespiegelingen over de Chinezen en Egyptenaren, met grond heeft begonnen te bewijzen.

(*y*) Van zoodanig eene vervaarlijke poort, vinden wij ook gewag gemaakt bij *Virgilius*, Lib. II. vs. 562.

Porta adversa ingens, solidoque adamante columnae:
Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro
Coelicolae valeant, ſtat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta;
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.

En weinig tijds daarna bevond hij zich reeds in den hemel; waar hij zijnen vader voor *Kee Goeroe* zag ftaan. Hij plaatfte zich weder achter zijnen vader gelijk de eerfte reize. *Kee Goeroe*, de komst van *Srigatty* gewaar wordende, vroeg aan *Wisnoe*, wie hij was, die achter hem ftond? daarop antwoordde *Narada*. deze is de zoon van *Poetrie Middang*, genaamd *Srigatty*. *Kee Goeroe*, dit vernemende, werd daarover ten uitterfte verftoord, en wendde zijn aangezigt, met eene verfchrikkelijke verontwaardiging, van *Wisnoe* af: daarenboven ftond hij van zijne plaats op, en ging henen, gevolgd alleen van *Narada*, dien hij gelaste, aanftonds aan *Wisnoo* aan te zeggen, dat hij ijlings *Watoe Goenong* zou hebben te keer te gaan; en wijders dat *Narada* zelf *Srigatty* voor hem brengen zou, op dat hij hem tot ftof vermalen mogt. (z) Toen begaf zich *Narada* naar *Wisnoe*, en fprak hem aldus aan: ik heb het u immers wel gezegd, dat *Kee Goeroe*, door toedoen van uwen zoon, nog meer vertoornd op u zou worden. En zie, nu wordt u, uit naam van uwen vader gelast, aanftonds *Radja Watoe Goenong* te gaan bevechten. Ook wil hij hebben, dat ik uwen zoon van u afneme, om hem te vernielen.

Nadat *Wisnoe* die harde boodfchap rijpelijk overwogen had, antwoordde hij *Narada*, in dezer ver-

(z) Die uitdrukkingen van *vernielen* en *tot ftof vermalen*, zijn Oosterfch, en fchilderen de verbolgenheid en hoogmoedige wreedheid van *Kee Goeroe*. Die Hoogepriester der oude Javanen werkte dus uit dat zachtmoedig en liefderijk beginfel niet, waaruit de leeraars alle hunne verrigtingen moeten afleiden.

voege: „ik verzoek u, ten allervriendelijkſte, dat gij mijnen vader van mijnentwegê begroet en om vergiffenis bidt, voor mijnen zoon. Want als ik misſchien *Watoe Goenong* mogt overmeesteren, en dus de geheele wereld overwinnen: (*a*) wat zal mij dat baten, indien ik de troost, hulp en het bijzijn van mijnen zoon misſen moet, want zoo lang als men leeft, zoo betracht men vooral dat gene, hetwelk ten beste en tot voordeel van vrouw en kinderen verſtrekken kan. Dus, zoo mijn zoon moet ſterven, wil ik ook niet langer leven. Daarenboven wil ik liever in een bosch, van de menſchen afgezonderd, mij begeven, dan dat ik mijnen zoon zou moeten verliezen, om een geheel koningrijk te winnen. (*b*) Het is waar! voerde hem *Narada* te gemoet, gij hebt gelijk; en *Goeroe* zou dus niet regtvaardig handelen. Maar *Wisnoe* hernam hierop: nu komt gij met mij overeen, en toont eenig medelijden te hebben; het geen te

(*a*) Gansch Java was derhalve in twee Koningrijken verdeeld; dat van den Koning der Dewas *Kee Goeroe*, en dat van den Koning der menſchen, *Radja Watoe Goenong*. Want de *geheele wereld* beduidt hier het eiland Java, gelijk voormaals bij de Romeinen, volgens den ſtijl van *Lucas*, de *geheele wereld*, het Romeinsch gebied. *Kee* en *Radja* ſchijnen ook onderſcheidene eertietels dier Vorſten geweest te zijn; omdat de Koning der *Dewas* telkens *Kee Goeroe*, en die der menſcheu dikwijls *Radja Watoe Goenong* genaamd wordt.

(*b*) Men ziet hier, hoe de ouderliefde en de huwelijkstrouw, voormaals in de Javaanſche zedekunde, te pas kwam, en hoe ernſtig men die pligten waarnam. Zelfs meen ik, in dit gezegde van *Wisnoe*, iets heldhaftigs aantetreffen, zoo iets, dat men in de helden van oud Griekenland en Rome, gewoon is te bewonderen. En waarom zouden die natuurwetten minder werken, onder de Javaansche natie, dan bij andere volkeren?

te voren zich niet openbaarde. Het is wel, zeide *Narada*, ik zal aanstonds naar hem toegaan en daar zal niets van komen.

Inderdaad *Narada* ging *Kee Goeroe* opwachten, en zeide hem, uw zoon *Wisnoe* wil *Watoe Goenong* van *Gieling Wislie* niet te keer gaan, zoo gij hem alvorens zijne vrouw en zijn kind niet alles vergeeft, wat zij tevoren gedaan hebben.

Kee Premisti of *Goeroe* had daar nog niet op geantwoord, of hij hoorde reeds een verschrikkelijk geschreeuw, van hetwelk de hemel weergalmde. Toen vroeg hij aan *Narada:* wat dit voor een getier ware? gevende hem zonder uitstel order, om daar onderzoek naar te doen (*c*). Doch *Narada*, terug komende, deed berigt, dat er eene verbazende groote legermagt van den vijand *Watoe Goenong* voor de poorten des hemels gelegerd stond, en dat zij door de poorten wilden indringen: en zeide hij, zij maken een ijsselijk geschreeuw, zij schieten, zij slaan op de trommels, gomgoms, bendees en dergelijke speeltuigen meer (*d*). En wat zult gij nu beginnen?

(*c*) Men wordt uit deze bijzonderheid gewaar, dat *Kee Goeroe* een luiaard was, die zich opsloot, gelijk de groote *Lama* der Tartaren, en de *Dairo* der Japonezen; alsmede dat *Narada*, als een Dewa, al het bewind van zaken moest ten uitvoer brengen.

(*d*) Ik ben niet genoeg verlicht in de bijzonderheden van het Javaansch Muzijk, of in de gedaante en aard hunner speeltuigen. De Trommels en Gomgoms zijn meer bekend, dan de Bendees welke misschien met de Dombeks der Persianen overeenkomen. Het Bataviaasch Genootschap moest zich exemplaren van alle de Oostersche Muzijk-Instrumenten zoeken aanteschaffen, en met de beschrijvingen derzelve, hare Verhandelingen van tot tijd verrijken. Men zie ondertusschen *E. Kaempferi* Amoenit. Exot. p. 140, en *T. Shaws* Reizen, I. Dl. bl. 296. verv.

nen? voegde er *Narada* bij, want hoe wij ons ook verdedigen, wij zullen het gewisselijk verliezen.

Kee Goeroe dit vernemende, schriktte zoodanig, dat hij niet in staat was, om *Narada* behoorlijk te antwoorden, en te verzinnen, wat hij aanvangen of uitdenken zou. Zijn ligchaam beefde, zijne tanden klapperden, zijne lippen trilden en zijne billen vloegen tegen elkander van benaauwdheid. Maar eindelijk evenwel begon hij al hakkelende, te stamelen en te zeggen: ach broeder *Narada*, doe toch maar wat immer mogelijk is: ik zal in alles toestemmen: gaat toch maar uwen gang!

Het antwoord van *Narada* kwam hier op uit: „Daar is immers niemand, die tegen „*Watoe Goenong* kan strijden, dan uw zoon „*Wisnoe*. Derhalve moet gij hem eerst alles „vergeven, wat hij, benevens vrouw en kind, „misdaan heeft En zoo het al mogt wezen, „dat gij nog toornig op hem bleeft, laat het „ten minste voor het tegenwoordige niet „blijken: en als deze beroeringen over zijn, „kunt gij het altijd vinden (*e*). Zoo gij dien „weg niet inslaat, zullen wij gewisselijk on„gelukkig worden: want wij weten nog niet, „hoe wij het maken zullen." Het is zeer wel

(*e*) In deze aanspraak van *Narada* vindt men eenen trek der aloude Javaansche Staatkunde. Die Staatsdienaar, het welzijn van zijnen Vorst ter harte nemende, en hem niet wetende tot bedaren te brengen, neemt zijne toevlugt tot eene ontveinzing en temporizering. Maar *Kee Goeroe* verkoos die ontveinzing niet te laten blijken aan *Narada*, op dat er zijn zoon niet door afgeschrikt wierde, om alle zijne pogingen in te spannen, ter behoudenis van den hemel.

wel, zeide *Kee Goeroe:* „roep dan maar, o „*Narada!* mijnen zoon *Wisnoe* hier, en ik „zal hem alles vergeven, wat hij misdaan „heeft: mits dat gij *Watoe Goenong* ten on- „der brenge, en dat hij het doode ligchaam „van dien Koning bij mij brenge: want ik „wil het in eenen pot doen."

Narada ging, na het ontvangen van dezen last, naar *Wisnoe*, en zeide hem: ik kom hier weder, uit order van uwen vader, en hij gelast u, aanstonds tegen *Watoe Goenong* te gaan strijden. Dan zal hij u, nevens uwe vrouw en uw kind, alles vergeven, wat gij misdaan hebt. Maar gij moet het doode ligchaam van *Watoe Goenong* voor uwen vader brengen; omdat hij hetzelve in eenen grooten pot wil doen (*f*).

Wisnoe, dit hoorende, zeide: ik zal aanstonds den last van mijnen vader ten uitvoer brengen. Ook ging hij aanstonds naar het leger van *Watoe Goenong*, daar hij binnen korten tijd voorkwam. Straks vroeg hij aan den Koning, wat zijne begeerte was, en waarom hij den hemel kwam ontrusten? dat indien hij iets begeerde, hij *Wisnoe* hem dat wel geven kon.

Wa-

(*f*) Wat *Kee Goeroe* daarmede voor had, dat hij het lijk van den gesneuvelden Koning in eenen grooten pot wilde steken, begrijp ik niet. Ik lees wel, in de Arabische Nachtvertellingen, dat er Geesten in potten waren opgesloten; maar die fabel schijnt, hier ter plaatse, in geene aanmerking te komen. Ook vind ik in het vervolg niet, dat het lijk op een buffelkar in den hemel gebragt, in die pot gestoken zij, of dat de pot is opengedaan, toen *Watoe Goenong* wederom werd opgewekt, en onder de *Dewas* geplaatst.

Watoe Goenong deze ſtem hoorende, maar niemand ziende, vroeg wie daar ſprak, en dat hij zich eens zou laten zien. Waarop *Wisnoe* berigtte, dat hij een *Dewa* was, genaamd *Batara Wisnoe.* Maar *Watoe Goenong* begon hier over te lagchen, en zeide: ik geloof dat gij zoo wel een *Dewa* zijt, als wat anders; doch zoo gij een *Dewa* zijt, zoo laat mij u aanſtonds zien. *Wisnoe* vertoonde zich daarop ten eerſte, blinkende als de volle maan. *Watoe Goenong* verſchrikte, en zeide: met u wil ik niet vechten: het zoude jammer zijn, als zulk een perſoon kwam te ſneuvelen. Maar ik wil met u wel eene weddingſchap aangaan; en ik zal u een raadſel opgeven: en indien gij het raden kunt, dan moogt gij mij ter dood brengen: maar zoo niet, dan zal ik den hemel verwoeſten en alle de godinnen daar uit halen, die ik dan tot mijne vrouwen zal nemen (*g*). Daarop ſtelde hij hem het volgende raadſel voor: *De Boom is klein, de Vrucht is groot; en de Vrucht is klein en de Boom is groot.* *Wisnoe* loste dit aanſtonds op, en zeide: het eerſte is een Waterlemoen, welks boom klein en de vrucht groot is, en het ander is een Waringeboom, welke zeer groot, en wiens vrucht zeer klein is (*h*).

Wa-

(*g*) Dit raadſel valt in den ſmaak van *Simſons* raadſel, hoewel het gemakkelijker viel opteloſſen. De weddingſchappen met raadſelen, waren reeds ten tijde van *Salomon*, en de verbindende uitdagingen en afſpraken, om eenen veldſlag te vermijden, reeds ten tijde van *David* en *Goliath* bekend.

(*h*) Indien wij den Waringeboom niet nader leeren kennen, dan hem de Heer *Houttuyn*, uit *Rumphius Nat. Hist.* II Dl. III St. bl 571 beſchrijft, ſchijnt de oploſſing van dat raadſel geenszins te voldoen, *Houttuyn* zegt, op de

Watoe Goenong was daarover zeer bedroefd, en werd ook ten eerſte door *Wisnoe* ter dood gebragt. Het doode ligchaam werd ook vervolgens, op eene buffelkar gelegd, en zoo bragt hij het in groote zegeſtaatsie voor *Kee Goeroe;* die er ten uiterſte verblijd over was. Ook verhaalde hem *Batara Wisnoe*, dat hij *Watoe Goenong* niet overwonnen had met vechten, maar door een raadſel; hetgeen gemelde Radja van *Giling Wisſie* hem had opgegeven, en door hem aanſtonds geraden was.

Na

aangehaalde plaats, dat deszelfs vruchten zijn, als Olijven. Zijn er dan op Java geene kleinere boomvruchten, dan Olijven? Toen ik *Rumphius* eerst opſloeg, zag ik iets hetgeen mij als het ware, eenen heiligen ſchrik inprente, te weten de zonderlinge gedaante van den *Pitsjaarboom*; en ik zei aanſtonds bij mij zelven, ja ik voelde het, dat deze de gewijde Waringeboom moest zijn, hoewel zich dat zoo ſpoedig niet ontdekte. Zie de afbeelding van dien boom, Ambonisch Kruidboek, III Dl. pl op bl 145. *Rumphius* noemt hem ook de vierde ſoort der Waringeboomen, aan Java bijzonder eigen, en van daar naar Ambon en andere eilanden overgebragt. De ſtam is ruw geknobbeld, met groeven en reten, onmanierlijk dik en kort; zoodat er een volwasſen man naauwlijks onder de onderſte takken door kan; en de vrucht is de helft kleiner, dan de Olijven. *Rumphius* zegt, als een piſtoolkogel, hetgeen eene vergrooting is, indien het doorgaat; dat de *Pitsjaarboom* overeenkomt met de oude *Ficus Indica* van *Plinius* en *Theophrastus*. Want *Plinius* vergelijkt de grootte van de vrucht met eene boon, en *Theophrastus* met die van een Cicer. Men noemt hem met regt *Pagodenboom*, omdat er volgens de Bramins, de Geeſten doorgaans onder wonen. De Heer *Houttijn* onderſcheidt dien Malabaarſchen Vijgenboom van *Plukenetius* van den Javaanſchen *Pitsjaarboom*, en dat wel omdat er eenig verſchil in de bladeren zich ſchijnt voor te doen. *Nat. Hist.* II Dl. III. St. bl. 674. *Rumphius* twijfelt aan dat verſchil; want het is zeer bekend, dat zeer dikwerf de bladeren en vruchten merkelijk verſchillen, onder onderſcheidene luchtſtreken, op verſchillende gronden, ja zelfs in een en denzelfden grond. Hierop hebben onze

Na den dood van *Watoe Goenong* was *Dewi Sinta*, deszelfs vrouw en moeder (*i*), daarover ten uiterfte bedroefd, doende dag en nacht niets anders dan fchreijen: en daar was in den hemel geen rust. Want aldaar waren fchrikkelijke donderflagen en zware regenbuijen, ja ook vele aardbevingen. Het regende asfche en fteenen, en deze laatfte waren zoo groot als eene waterpot. Ook waren de *Dewas* en de godinnen, door het hooge water, genoodzaakt te zwemmen, als de eenden, en fommigen gingen als de apen, op de toppen

Botanifche rangfchikkers niet altijd even naauwkeurig kunnen letten, en ook die bijzonderheid van onze Natuurlijke Hiftorie zal in dezen, nog wat befchaafd moeten worden. Laten toch ook onze letterzifters van *Plinius* afblijven, zoo lang de Oosterfche Kruidkunde nog geenen hoogeren trap van volmaaktheid bereikt. Waarom veranderen zij *exilia poma* in *eximia poma?* Vermetelheid! *Plinius* is geen logenftoffeerder, hoewel hij hier en daar wel wat misleid is; maar een onwaardeerbaar Schrijver

Van onzen Waringeboom fchrijft hij dus: *Ficus ibi exilia poma habet. Ipsa se semper serens, vastis diffanditur ramis: quorum imi adeo in terram curventur, ut annuo spatio infigantur novamque sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario.* Lib XII. C. V. Tom. I. pag. 12. Dat is: „ De Vijgeboom heeft in „ Indië zeer kleine vruchten. Hij zaait zich zelve altijd, „ en fpreidt zich uit met zware takken; van welke de „ onderfte zich naar den grond toe krommen, binnen het „ jaar wortelen krijgen, en zich wederom een nieuw „ kroost rondom den grootvader verwekken. bij wijze „ van eene geregelde Plantagie.” Hoe fomber, hoe droefgeestig, en tevens hoe aangenaam moet het heilig woud der zeven Waringeboomen dan geweest zijn!

(*i*) Uit het voorgaande weet men, dat de vrouw en moeder van *Radja Watoe Goenong* dezelfde perfoon was, en dat zij hem tot den oorlog tegen den hemel of de ftad der *Dewas* had opgeftookt, om van hem ontflagen te worden.

pen der boomen zitten: aangezien het verbazend hoog water was (*k*).

(*k*) Men vindt hier het begin van den zondvloed vrij levendig geschilderd; en denzelven ook aan eene voorafgaande aardbeving, als eene natuurlijke oorzaak, toegeschreven. En dit komt nader overeen met het *opbreken van de Fonteinen des grooten afgronds*, bij *Mozes*, Gen. VII vs. 2, dan het berigt, hetgeen er *Ovidius* van geeft, die alleen den zuiden wind en de plasregenen, en het overstroomen der zee te baat nam, om redenen van die groote gebeurtenissen te geven. Metam Lib. I. Cap. 7.

Poena placet diversa; genus mortale sub undis
Perdere, et ex omni nimbos dimittere coelo.
. . . . Madidis Notus advolat alis

NB. Ik had hier haast vergeten te melden, dat de eerste Staatsminister van den grooten *Lama*, den eernaam van *Dewa* of *Tipa* draagt, en dat de *Dewas* van Thibet hunnen Koning schijnen ontroond te hebben; en vervolgens de Koninklijke en Priesterlijke waardigheid, in den persoon van den grooten *Lama* vereenigd; waaruit dan ook het gezag der Geestelijkheid, in Thibet, moet worden afgeleid. Dit kan dienen, ter bevestiging van hetgeen wij in onze aanteekeningen, ter opheldering dezer Javaansche Historie, bijbragten. Zie *Paauw*, Bespieg. over Amerika, II. Deel bl 315-317. Zie ook bl. 336. Want ik geloof, dat de *Lamas* oudtijds zoo wel naar Java en andere Eilanden ten Zuiden, als naar Japan, ten oosten, zijn overgestoken.

VER-

VERHANDELING

OVER DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN DEN

LANDBOUW

IN DE

OMMELANDEN VAN BATAVIA,

DOOR

JAN HOOYMAN.

Dat men den landbouw op zijne regte waarde begint te ſchatten, is buiten tegenſpraak, eene der uitmuntendſte voorrechten onzer dagen. Immers is de mensch, aan deze kunst, de oudſte aller kunſten hier op aarde, alle noodzakelijke behoeften, alle redelijke genoegelijkheden van dit leven, geheel en al verſchuldigd. Zijn bloei en zijne verwaarloozing brengen, ongemiddelijk, voor iederen ſtaat, gewigtige gevolgen voort: en de geſchiedenisſen overtuigen ons, dat men, zeer dikwijls, hier aan alleen den opgang en het verderf van geheele rijken toe moet ſchrijven.

Het

Het is de landbouw, die den mensch bewaart voor den indruk veler gebreken der ledige gezelligheid; het is de landbouw, die in ons hart eene werkzame goedaardigheid ten voorschijn brengt; het is de landbouw, welke de voortreffelijkste deugden, bij de vrome aartsvaderen, onderhield: wier namen, ter onzer navolging, in de goddelijke openbaring zijn bewaard gebleven.

De oudste en beschaafdste volkeren spaarden derhalve niets, hetgeen ter aanmoediging dezer kunst kon strekken. De Egijptenaren (*a*) en de Grieken eigenden de uitvinding des akkerbouws den goden toe: en andere volken plaatsten uit eerbiedige erkentenis, de eerste bearbeiders dezer aarde, in den rang dier geesten, aan wien zij zich, tot plegtige eerbewijzing verschuldigd hielden.

De goddelijke wet gaat ook, in dit geval, de menschelijke onvolmaaktheid voor: vertoonen-

(*a*) De vruchtbaarheid van *Egijpte* vinden wij reeds hoog geroemd, in de Heilige schrift, Genes. 13 vrs. 10. Niet alleen verzorgde dit land, aan zijne eigene inwoners het noodige graan; maar voorzag ook daarmede, de omgelegene volken zoo als wij in het 42ste hoofddeel van dat boek, lezen kunnen.

De berigten van den grooten natuurkenner *Hasselquist*, toonen aan, dat deze ongemeene vruchtbaarheid, in een voortgang veler eeuwen, nog niet verminderd is. De jaarlijksche overstrooming van den *Nyl*, nog heden zoo naar de wetten der natuur, als toen *Mozes* in *Egijpte* leefde, is een onwedersprekelijk teeken, dat men, in dat rijk, reeds lang voor de komst der Israëliten, den landbouw in een hoogen trap van volmaaktheid heeft geoefend; alzoo de verdeeling der bezittingen, waarschijnlijk aldaar de eerste aanleiding tot meetkunde gegeven heeft, daar de overstrooming, aan vele zwarigheden onderworpen was. En niettegenstaande deze, werd de land-

nende ons menigvuldige blijken eener zonderlinge zorgvuldigheid, voor den tijdelijken overvloed van een ondankbaar en wispelturig volk, hetwelk, zonder de tusschenkomst eener verregaande wederspannigheid, op eens, uit de wreedste slavernij verlost, in een weelderig land, de beminnelijke vrijheid zoude hebben genoten.

Hoe gelukkig was de toestand zulker volken niet, die hen, vele eeuwen achter een, te vreden hield met de oorspronkelijke rijkdommen hunner grondbezitting: niet geslingerd door die dwaze zucht van overwinning, of ontdekking, die de ellenden en alle behoeftigheden, met den overvloed en het gemak verwisselt.

Wie door het gezigt dezer onwedersprekelijke waarheid nog niet genoeg getroffen is, die beschouwe het gedrag der staatkundige Romeinen, in de gelukkigste dagen van hunnen regeringsvorm. Daar ziet gij den akkerbouw, door

landbouw jaarlijks regelmatig voortgezet: hetwelk zijne oudheid. bij de beschaafde Egijptenaren, duidelijk genoeg te kennen geeft.

De Koning was, volgens het berigt van *Diodorus Siculis*, den uitvoerigsten der oude schrijvers over dat gewest, eigenaar aller landen; uitgezonderd van den grond, bezeten door de *priesters* en *krijgslieden*. Dit berigt vinden wij bevestigd, en nader opgehelderd door *Mozes*, Gen. XLVII: alwaar wij zien, dat de zevenjarige duurte, eene gehele verandering in den *Egijptischen* Regeringsvorm verwekte, en den Koning van de onderdanen onafhankelijk maakte. De wet, dat de Zoon den Vader, in het zelde beroep moest volgen, kan te dier tijd, wel zijn ingevoerd, of ten minste, zeer waarschijnlijk, gehouden worden voor een gevolg dezer groote staatsverwisseling: vermits zulke eene wet ontwijfelbare kenmerken draagt van een volstrekt gezag. Zie over dit alles nader *Diod. Sicul.* Lib. I. pag. 70. seq.

door de overigheid, in perſoon, geoefend: meer dan 'een algemeen bevelhebber verlaat zijnen ploeg, ter verdediging van het vadetland, en keert, na eene behaalde overwinning, met de uiterſte gematigdheid, naar zijne ſtulp te rug. Maar, toen op ettelijke achter een volgende zegepralen, gansch Italië voor hun gezag ter nederboog; toen zij den kouter, met het zwaard verwisſelden; toen de ſchatten der overwonnen volken de pracht bij de Romeinen invoerden, verviel de geheele ſterkte van den ſtaat, met de eerſte eenvoudigheid der zeden: de vruchtbaarſte velden vergroeiden tot eene wildernis: en men zag dat magtig ligchaam, door herhaalde ſlagen afgemat, eindelijk ter nederſtorten, voor den woesten ſtroom eener onbeſchaafde en ongemanierde menigte.

Het voorbeeld der Romeinen komt overeen met de geſchiedenis aller volken, die hunne ware welvaart uit het oog verliezen. Ieder land, waarin de akkerbouw verwaarloosd wordt, kweekt, door ſchadelijke ledigheid, de zaden zijnes ondergangs; die des te ſpoediger volgt, hoe meer de menigte zijner behoeften het verpligt, eenen lijdenden handel met zijne naburen te moeten oefenen.

Ik zoude, ten bewijs hier van, uit latere voorbeelden, den deerniswaardigen toeſtand der Spaanſche ſtaten in Europa, kunnen noemen; die, op de ontdekking van een ander wereld-deel, de bearbeiding van hunnen grond, ten eenemaal vergaten; en, door eene overmaat van onvoorzigtigheid, de eenige handen, die zich, tot hun beſtaan, nog bezig hielden, uit het

het rijk verdrijvende, (*b*) daardoor vervielen, tot een zoodanig onvermogen, dat de opvolging veler wijze regeringen noodig zal zijn, om hen, maar middelmatig, te herſtellen.

Het ſtrekt ons gemeenebest derhalve tot eenen wezenlijken roem, dat, offchoon het, door de voorzienigheid, op eenen ondankbaren en zeer bepaalden grond, gevestigd is, echter de ijver van de ingezetenen, aangemoedigd door de wijze wetten zijner overigheid, de uiterſte pogingen heeft in het werk geſteld, om van hunne grondbezittingen, nog meer af te vorderen, dan door het weelderigſte land, in een gelukkiger gewest, wordt voortgebragt; ja zelfs dat hij, toen onze werkzaamheid, op onzen eigen bodem, geene genoeg-

(*b*) De geheele verdrijving der Mooren, door den Koning, bij edict, den 11 september 1609, vastgesteld, wierd niet uitgevoerd, dan onder de strekste tegenkanting veler Edelen en andere aanzienlijke Ingezetenen in het geheele Rijk, voor al in het koningrijk *Valentia*. Uit de bezwarenissen der laastgenoemden, kunnen wij besluiten, dat de Landbouw, bijna ten eenemaal, in hunne handen was, dat hunne huishouding veel overeenkomst had, met die der Chinezen in onze Ommelanden, en dat het grootste deel, geene eigenaars, maar huurders waren.

Volgens de gematigdste berekening, beliep het getal der uitgedrevenen, minste 6000,000, die voor dat Rijk zoo nuttig waren, dat de groote werkeloosheid, waar in *Spanje*, sedert dien tijd verviel, zeker daar aan, ten deele, mede, moet worden toegeschreven: waar om ook dit wreed bedrijf, door den Hertog van *Lerma*, op de aanhouding eener onkundige, bijgeloovige en vreesachtige Geestelijkheid, ondernomen, door alle vernuftige Historieschrijvers, onder de slechtste daden van zijn staatsbewind, gerekend wordt.

Wenschelijk ware het, dat deze en soortgelijke gebeurtenissen, alle overigheden, de oogen openden, om den Landbouw, door de krachtigste maatregelen, voor allerlei geweld en ondrukking, te beveiligen.

noegzame voorwerpen mogt ontmoeten, naar andere landen overftak, alwaar eene vrij grootere uitgeftrektheid, zijnen noesten ijver niet zoo eng bepaalde.

Geene natie, durft ons vaderland dien roem betwisten, dat het zijne Volkplanting, met meerder ijver bearbeid heeft, dan eenig ander zijner naburen.

De agekapte bosfchen en de uitgedroogde moerasfen van *Guyana*, door den eerften bezitter, uit wanhoop voor eenen goeden uitflag, vaarwel gezegd; maar thans hervormd in vruchtbare Plantagien, zullen tot een langdurend teeken ftrekken, van de hoogachting en kundigheid eens Nederlanders voor den akkerbouw.

Eene waarheid die, in deze gewesten, niet minder fterk bevestigd wordt, wanneer wij de pogingen onzer landgenooten vergelijken, met die der andere Europeanen; die benevens ons, vele jaren achter een, in dit werelddeel gezeten zijnde, in den eigenlijken zin, tot nog toe, niet kunnen zeggen, eene grondflichting te hebben aangelegd (*c*).

Ik

(*c*) Want, om de geringe overblijfselen van de veroveringen der *Portugezen*, en de magtelooze Volkplantingen der *Franschen* en *Denen*, in deze gewesten, voorbij te gaan; behoeven wij *Bombaij*, *Madras* en *Calcutta*, de voornaamste platsen der uitgesterkte *Engelsche* bezittingen, in het *Hindostansche* Rijk, maar te stellen, tegen *Batavia*. Hoe dikwils is deze Natie niet verpligt, hare toevlugt tot ons te nemen, tot den inkoop van allerlei benoodigdheden? Waar heerscht een grooter overvloed van allerhande levensmiddelen, geene uitgezonderd? Waar is eene Volkplanting door Europeanen aangelegd, die zoo vele en zoo onderscheidene *Producten* voor den Handel levert, als *Batavia*? Producten, die het gevolg zijn van de wijze schikkingen der Overigheid, van den ijver en kennis der Ingezetenen. Billijk be-

Ik zal dan, zoowel ter liefde van mijn vaderland, in welks roem en welvaart ik een billijk aandeel neem, als ter bevordering der nuttige oogmerken van een Genootſchap, hetwelk altoos eene eer zal ſtellen, de volle kracht van hare zinſpreuk te vervullen, toonen op welk een voet de Akkerbouw, door de ingezetenen dezer hoofdplaats, wordt behandeld; tot hoeverre men gevorderd is, en wat er billijk behoorde te worden ondernomen, om den Landbouw tot die volkomenheid te brengen, die men van den vruchtbaren grond en uitgeſtrekte bezittingen dezer handelplaats, met reden mag verwachten.

Ik zal den Akkerbouw onderſcheiden, in de *Handeldrijvende* en *Huishoudelijke.* Onder de eerſte ſtel ik de pogingen der Chinezen, geſterkt door den invloed van het gezag, van de ſchik-

behoorde ik, bij deze gelegenheid; eenige aanmerkingen te maken, over de ongegronde redeneringen en verkeerde gevolgtrekkingen van den Schrijver der *Histoire philosophique* et *politique des Etablissements* et *du Commerce des Européens dans les deux Indes;* doch ik stel het aan den Landkundigen en bescheiden lezer te oordeelen, in hoe ver of dat geen, het welk hij, T. I. p. 210. seq. van deze Hoofdplaats zegt, met de waarheid overeenkomstig is. Mij dunkt, dit werk is niet ongelijk aan eene Schilderij, bezet met eene menigte sterk afstekende voorwerpen, die den beschouwer beletten, bij het eerste gezigt, te denken om de waarheid, de regelmatigheid en de overeenkomst met de Natuur. Zo onmogelijk het is, uit eene voorbij rennende troep, de gezigtstrekken der Personen naauwkeurig te bepalen, zoo onmogelijk is het een Schrijver met den veder in de hand, in zijn boekvertrek gezeten, den waren toestand dier verre Landen, duidelijk voor te dragen; die of weinig bezocht, of zoodanig gesteld zijn, dat men niet, dan na een lang verblijf, gegronde kennis harer bijzondere gelegendheid kan verkrijgen.

ſchikkingen, en van het geld der Europeanen. Onder de laatſte, den arbeid der Javanen, die minder werkzaam en meerder aan hun zelf overgelaten, meestal voor huishoudelijke benoodigdheden bezig zijn.

De Chinezen dreven niet alleen, voor de ontdekking der Portugezen, eenen uitgebreiden handel, door een groot gedeelte van Indië: (*d*) maar waren ook reeds lang voor de komst der Nederlanders, in een aanzienlijk getal, gezeten op vele plaatſen. Dus troffen wij hen aan, in het rijk *Jaccatra*, alwaar zij, volgens een bijvoegſel bij een kontrakt, geſloten in het begin van het jaar 1611, tusſchen den eerſten Gouverneur Generaal *Pieter Both*, en den Koning *Widiak Rama*, een geheel kwartier hadden, nabij of op de plaats, alwaar onze eerſte Logie, of het handelhuis was opgerigt.

Het is zeker, dat deze Natie, voor onze aan-

(*d*) Dat de Chinezen, reeds in de dertiende Eeuw het vaste Land en de Eilanden van Indië bevaren hebben, blijkt niet alleen uit de Reisbeschrijving, op naam van den beroemden Venetiaan *Marco Polo* uitgegeven, maar ook uit overleveringen en plaatselijke namen bij verscheiden Oostersche volken. Nabij *Nagapatnam*, het hoofd-kantoor der Nederlandsche bezittingen, op de Kust *Cormandel*, is een tuin of buitengoed, *Pagood Sina* genaamd, zeer vermoedelijk naar dien landaard, in vroeger dagen, aldaar handelende, dus geheten. De opgezetenen van het eiland *Nias*, aan de Noord Westkust van *Sumatra*, stemmen zeer veel over een met de Chinezen, in de hoedanigheid van hunne wezenstrekken; zijnde zij, doorgaans, ongemeen blank en breed van aangezigt, met kleine oogen. De javanen zelf, hebben omtrent de Chinezen, vele overleveringen, waar van wij waarschijnlijk eerlang, meer licht zullen krijgen, door het overzetten der oude handschriften dezer Natie, waar van het Genootschap, in dit Deel harer Verhandelingen, de eerste proeve levert.

aankomst, den Akkerbouw reeds moet geoefend hebben; dewijl wij in het jaar 1611, vinden gewag gemaakt, van Arak-branderijen te *Jaccatra*, die de Suikerteelt vooronderſtellen.

Na de verovering dier ſtad, door de wapenen der Maatſchappij, in het jaar 1619, werd dit handeldrijvend en werkzaam volk, terſtond door den Generaal en Raden, in bijzondere beſcherming aangenomen; en hun, ter onderhouding der goeder orde, den 11den October van hetzelfde jaar, den eerſten kapitein of hoofd gegeven.

De landbouw, zoo noodzakelijk ter bevestiging dier wankelende grondbeginſels, verdiende onder vele andere voorwerpen, ook reeds terſtond de aandacht der regering: want wij vinden dat in 1622, bij een beſluit, werd afgeſchaft, eene jaarlijkſche belasting van drie Realen of vier Rds., op zooveel land, als door een man bearbeid konde worden.

De benaauwde toeſtand dezer volkplanting, in de eerſte jaren harer ſtichting, hield de uitbreiding van den landbouw tegen; de inval des Keizers van *Java* en de belegering van *Batavia* in het jaar 1629, veroorzaakten groote verwoeſtingen in het Ooster-veld: en de aanhoudende ſtrooperijen der Bantammers, tegen wien de hooge regeering genoodzaakt werd, den 7den Juli 1656, den oorlog te verklaren, ontvolkten het land, bewesten *Tjiliong* of zoogenaamde groote rivier gelegen, zoodanig dat die uitgeſtrekte vlakte, vele jaren achtereen, meestal eene wildernis was.

Niettegenſtaande deze ongunſtige geſteltenis der

der tijden, bleef de hooge overigheid aanhoudend werkzaam, om van de landen, nabij de ſtad, zooveel gebruik te maken als mogelijk was, door het graven van grachten, ophoogen der lage gronden, voordeelige afleidingen van ſtroomende rivieren en wat verder ter bevordering van de opkomst des nuttigen Akkerbouws, dienſtig was.

Dus vinden wij, dat de *Angiolſche* vaart, nog heden in wezen, gegraven is in het jaar 1647, door den Directeur Generaal *Francois Caron* en den Fabrijk *Zilvernagel:* aan wien voor hunne aangewende kosten, zeer groote voorregten werden toegeſtaan, behalve de vereering, van het ter wederzijde van die vaart ledig liggend land, en een zekere Tol der aldaar pasſerende vaartuigen.

Het jaar daarna werd het vermakelijk *Molenvliet* gedolven, door den kapitein der Chinezen *Bingam*, aan wien ter goedmaking der groote uitgaven, in deze onderneming aangewend, een aanzienlijk bedrag, uit de middelen der edele Maatſchappij, werd ter leen verſtrekt.

De Procureur *Johannes Ammanus*, groef op eigen kosten, in het jaar 1647 de vaart, nog heden naar zijnen naam genoemd; en verkreeg hierdoor het regt, om aldaar, van geladen vaartuigen, tol te heffen.

De Landdrost *Vincent van Mook*, en een genootſchap van eenige bijzondere perſonen, begonnen in het jaar 1677, de aanzienlijke afleiding uit de rivier *Tsidani;* waaruit het westelijk deel der ſtad eenen ruimen toevloed van uitnemend helder water heeft. De rivier *Sonthar* werd ook, door een kanaal, herwaarts

heen

heen gevoerd: en behalve alle deze, werden er, of op order der hooge Overigheid, of met deszelfs gunſtige toelating, zoodanige verbeteringen op het land, nabij de ſtad gelegen, ondernomen, dat men met regt, de gunſtigſte gevolgen mogt verwachten.

Doch het werk was te groot, en het getal der opgezetenen te weinig om den gewenschten uitſlag ſpoedig te bereiken. Alles wat verder dan een uur gaans, van de ſtad was afgelegen, bleef voor het grootſte gedeelte woest. Offchoon de Overigheid in het jaar 1654, bij Plakaat gebood, dat de bezitters der voorheen uitgedeelde landen, dezelve zouden moeten bearbeiden, of dat de grond, bij hun verzuim, onbebouwd, weder aan de Maatſchappij zoude worden genomen: ontmoeten wij nog lang daarna geene andere eigenaars, dan ſommige Chinezen, bezitters van Suikermolens, die, behalve de noodige ruimte ter aanplanting van het riet, gezuiverd, al het andere onaangeroerd lieten; zoo als onder anderen blijkt, uit het berigt van twee gecommitteerde Heemraden, die in het laatſt van 1681 gezonden, om de gelegenheid van den grond, nabij de aangevangen *Mokervaart*, te beſchouwen, verklaarden dat het hun onmogelijk was geweest, verder dan half wege *Tangerang* te komen, niettegenſtaande aan hen, behalve een goed getal arbeidslieden, zelfs een kommando militairen, ter hunner beſcherming was mede gegeven: zoo ondoorgankelijk was toen het bosch, op die plaatſen, alwaar wij thans niets anders zien, dan uitgestrekte vlakten.

Siringſing en *Depok*, door den Directeur

Ge-

Generaal *François Casteleyn* aangelegd, waren in den aanvang dezer eeuw, de eerstelingen van de ondernemingen der Europeanen in de Bovenlanden: zoodat het begin, niettegenstaande de wijze schikkingen en nadrukkelijke aanmoedigingen der hooge Overigheid, met meerdere zwarigheden heeft moeten worstelen, dan wij ontmoeten, in eenige grondstichtingen van ons Gemeenebest, in een ander wereld deel.

Wij worden derhalve, zoo wel door de orde des tijds, als door het belang dezer hoofdplaats, aangezet, om de beschrijving van onzen landbouw, als gezegd is, te beginnen, met den arbeid der Chinezen: en plaatsen dus, hier aan het hoofd

DE SUIKER MOLENS

Om in derzelver aanleg, met vrucht te slagen, moet de landman, boven alles, letten, op de hoedanigheid van den grond, en op de bijzondere gelegenheid der plaats.

De oppervlakte der Jakkatrasche ommelanden (waardoor ik versta alles, het welk een uur gaans van het strand, en van daar, tot aan den voet van het gebergte is gelegen) bestaat voor het grootste gedeelte. uit een dikke laag roode klei, die met weinig of geen zand vermengd, vast, maar echter vet en vruchtbaar is.

Een uur gaans van het strand, en op sommige plaatsen, ook wel een weinig verder, eindigt de laag roode klei, en wordt verwisseld, met eene ruwe losse zandaard, dragende in alle opzigten duidelijke kenmerken eener aloude

aan-

aanſpoeling: (*e*) gelijk wij dan ook zeer dikwijls bij het graven van putten en diepe fondamenten, ſchelpen en zeegewasſen vinden.

De

(*e*) Deze aanspoeling is kennelijk zigtbaar, nabij het Landhoed *Tannah Abang*, even boven de vierde kwart uurs merk aal, zuidwaarts van de stad gelegen, alwaar de grond verandert en heuvelachtig wordt. Van daar strekt de aanwinning zich uit, langs den zoom der Rijstvelden, ten zuiden het Fort *de Keeten*, en verder westwaarts, omtrent de Tolbrug, boven de Post *Anke* grootendeels bevattende al het land benoorden de *Mokervaart*, tot diep binnen den hoek van *Ontong Djawa*, die gelijk bekend is, jaarlijks merkelijk toeneemt

Oostwaarts van *Tannah Abang* ontdekt men blijken van aanspoeling, beneden het Landgoed *Weltevrede*, tot boven de redout *Willigenburg*. Doch allerduidelijkst ziet men dezelve, op en beoosten het Landgoed *Kliphof*, langs de binnen zijde der vruchtbare zandgronden van *Tjilingsing* en de *Groote Maronde*. Buiten twijfel is dit de arbeid veler eeuwen; en verwekt, niet alleen door onze eigene Rivieren, maar wel voornamelijk door den afgevoerden grond van de zware Rivier *Tjitarrum*, de grootste in onze nabijheid. Indien men deze Rivier en het zuidwaarts ingebogen strand, tusschen de hoeken van *Ontong Djawa* en *Crawang*, die de ruime baai voor *Batavia* formeren, vergelijkt, met den stroom en het vermogen der hevige Oostewinden, gedurende zes maanden, of van Mei tot October, kan mijn gevoelen, voor Landkundigen, niet onwaarschijnlijk wezen. Het aangewonnen strand. benoorden den *Ansjolsen* weg, heeft eene andere oorzaak, alleen toeteschrijven aan het verlengde Zeehoofd, hetwelk, volgens alle regelen der stroomkunde, eene geheele aanspoeling van de bogt, te weeg moet brengen, tusschen het gemelde Hoofd en den Westhoek van *Slingeland:* waartoe het drabbig water van den *Slokhan*, voor dezen, grootelijks medewerkte. Mogelijk dat het aangroeijen der Koraalreven aan de Eilanden, die jaarlijks breeder en hooger worden, en noodwendig vermindering van str om, in onze baai, verwekken, op deze verlanding mede invloed heeft. Men bemerkt dit aangroeijen der Koraalreven nergens sterker, dan tusschen de Eilanden *Onrust* en den *Kuiper*, die hierom dreigen, zich binnen weinige jaren, bijeentevoegen. Voor de welvaart van *Batavia* is het zeer te wenschen, dat de vraag, door Zijne *Edelheid*, den thans regerenden Gouverneur Generaal

De roode klei is de beste grond niet, voor den aankweek van het suikerriet; dewijl zij vast van aard zijnde, de teedere wortelen van die plant te zeer belemmert, en daarom meestal, zulke voordeelige gewasfen, vooral op hooge plaatsen, niet oplevert, als de losfe, met zand vermengde aarde.

In het aanleggen van suikertuinen, moet men derhalve, de lage en losfe zandgronden, boven de hooge plaatfen, en de roode kleiaarde kiezen, en ook tevens letten, dat de molens, nabij eene vaarbare rivier gelegen zijn, terwijl bij gebrek van dien, alles eerst op karren moet geladen worden, hetwelk de afgevoerde suiker en ftroop te veel bezwaart; en voor den aanvoer der dagelijkfche benoodigdheden, ten hoogfte hinderlijk is.

De bosfchen, die het noodige brandhout moeten opleveren, behooren vooral, niet verre van de hand te zijn; terwijl dit op karren moet worden aangebragt; tot den vervoer van een vadem (*f*) 3 voeten lang, 6 voeten hoog en 18 voeten breed, 6 of 7 buffelkarren gevorderd.

Deze bosfchen dienen mede van veel bamboesriet voorzien te zijn; het welk niet alleen, tot het oprigten van huizen, en het vlechten der kanasfers, maar ook tot honderd andere be-

raal REINIER DE KLERK, onlangs opgegeven: over de redenen van het verslikken onzer stranden, en de middelen, om dit voortaan te beletten, grondig, duidelijk en spoedig beantwoord worden.

(*f*) De Voetmaat, voor de bezittingen der Maatschappij, in deze Gewesten gebruikelijk, is de Rhijnlandsche.

benoodigdheden, op eenen suikermolen gevorderd wordt.

De nabijheid van den gabangboom, is insgelijks van nut; dewijl men, uit deszelfs blad, de katjangmatten maakt, en den zwaren ſtam, in korte ſtukken doorgezaagd, zeer voordeelig, in de fournuizen bezigt. (*g*)

Tot

(*g*) De Gabang behoort onder de meeldragende Palmboomen, en wordt zeer menigvuldig gevonden op het landgoed *Tjankaring*, benoorden der *Mookervaart*, en ook ten oosten *Tjilintjin*. Aldaar ſtaat hij in lage en moerasſige gronden, doch groeit ook op hoog land, alwaar men hem echter maar weinig aantreft. De ſtam is donker grijsachtig, met vele, kort bij elkander, en niet zeer verheven liggende ringen. De bladen zijn veel, waaijerachtig, licht groen, beſtaande uit 80 of 90 ſtralen, en ſomtijds nog meer, de middelſte bijna 6 voeten lang, en 3 duimen breed, de binnenſte 1 voet minder, tot de helft vereenigd, hebben in het midden een ſterke rib, en zitten op een dikken ſteel, 4 voeten lang, geutachtig hol aan de kanten met korte doornen.

Het blad, eerst uitgeſchoten, maar nog niet geopend zijnde, gelijkt een lange priem, mede geutachtig hol, zoo ver de ſtralen met elkander vereenigd blijven, maar dan platachtig vierkant, en zeer ſchoon geel van binnen.

De boom, volwasſen zijnde, laat alle bladen vallen en schiet, regt van boven uit den ſtam, een kegelvormige *Spatha*, 3 voeten lang, en onder 8 duimen dik, waaruit eene menigte driebladige tweeſlachtige bloemen, met 6 meeldraadjes, eenen enkelen ſtijl, en een drievoudig ſtampertje, ten voorschijn komen, die een kroon formeren, met vele takken.

Aan deze groeijen, hier en daar, op een dun ſteeltje, in eene zeer kleine, fijne, onzigtbare, driebladige kelk, ronde vruchten, zoo groot als een kers, donker groen met veel grijze ſtippen, bevattende een ronde noot, als een pistool-kogel, hard maar dun van ſchaal, waarin eene blaauwachtig witte harde pit. De boom verlengt, door het uitſchieten van de *Spatha*, nog wel 5 of 6 voeten, wordt in dezen ſtand *Poetjoek* genaamd, en gaat uit zoodra alle vruchten rijp zijn, waarmede nogtans wel 5 of 6 jaren verloopen.

De Gabang heeft een fors aanzien door de regte houding en de zwaarte van den ſtam: maar dewijl de bladeren

Tot den aanleg van een suikermolen, wordt ten minste gevorderd, eene uitgestrektheid van vijf honderd rijnlandsche roeden, in het vierkant: en zoo de plaats zulks gedoogen wil, nog meer, zoo als in het vervolg zal blijken.

In

ren, verdord zijnde, blijven nederhangen, vermindert dit zijne fraaiheid tot zoo lang hij vruchten draagt, wanneer de kroon, offchoon niet zeer uitgebreid, tusschen het groot getal van dit foort nog bladeren dragende tot eene merkelijke versiering strek. Hij leeft 60 of 70 jaren, en is gelijk de *Kalappa*, niet te beklimmen, door omvatting, maar moet, om den zwaren stam, met een ladder of getakte bamboes, bestegen worden.

De wortels en bast worden niet gebruikt, maar de *Bozginezen* splijten de jonge boomen, tot dakribben voor hunne huizen, men kapt ze ook, jong zijnde, de kroon af, om te tijferen; maar het fap is weinig, niet aangenaam en wordt van de Inlanders, om deszelfs verzwakkende hoedanigheid, zeer schadelijk geacht voor de gezondheid. Het merg wordt, als dat van den Sagoboom, geslagen, en offchoon het grof, en niet zeer smakelijk is, in tijd van nood, gebruikt tot voedfel. De Chinezen voeren er de varkens mede, en bezigen den stam verder als in den text gezegd. De volwassen stralen worden afgenomen, onder en boven een weinig gekort, naast elkander gelegd, en aan een geregen, met vier reijen gespleten bindrottingen zoodanig, dat ze een weinig over elkander schieten, en het onderste altoos op het bovenste is.

Dit zijn de *Cadjang* matten, 5 voeten breed en 6 lang, van een groot gebruik in deze landen, tot het dekken van lichte gebouwen, bewaring voor den regen, pakken van goed, enz. De honderd stuks kosten 2½ Rds. maar worden niet voor zoo goed gehouden, dan die men, van *Palembang*, herwaarts voert.

Nog vlecht men van het pas uitgeschoten, en nog niet geopend blad, *Toedoengs*, of inlandsche hoeden, fraaije matten, zakken, korven en vele andere zaken, te menigvuldig, hier te noemen. Van de steel word touw geslagen, de ribben der bladeren dienen tot bezems, en het binden van padij; de jonge vruchten worden geconfijt, en volwassen zijnde, aan draden geregen, door de Muhumedaansche Geestelijken om den hals gedragen, en als de Paternosters, alhier *Tasibé* genaamd, gebruikt, bij het opzeggen hunner Gebeden.

In het midden dezer uitgeſtrektheid, behoort de molen geplaatst te worden, om den aanvoer van het suikerriet; van alle zijden, te verligten; en den geheelen arbeid, des te gemakkelijker te beheeren.

De grond tot suikertuinen bepaald, naar deze regelen uitgekozen, en van ſtruiken en wortelen ten eenemaal gezuiverd zijnde, wordt zoo dikwijls omgeploegd, tot dat de aarde volkomen bereid is: hetwelk, in een zandgrond veel minder moeite kost, dan in de vaste klei; en in de laatſte, wel zesmaal herhaald moet worden.

Na dit ploegen, waarmede van het eerſte berken tot de volle bereiding, doorgaans 2 maanden verloopen, wordt de grond gelijk geëgd.

Dit geſchiedt en alle kluiten zoo veel mogelijk gebroken zijnde, wordt de ploeg er nogmaals doorgetrokken, om de bedden voor het suikerriet, lijnregt, in eenen regelmatigen afſtand van 6 voeten, te verdeelen.

Dan begint het planten. Bij droog weder, neemt men het riet, *bibit* (*h*) genoemd, ter lengte van twee, maar wanneer het regent, van anderhalf ſpan, of 12 duimen.

Deze ſtukken worden altoos geſneden, dat de leden zoo veel mogelijk in het midden zijn, waaruit de jonge ſpruiten van 15 tot 20 te voorſchijn komen.

Dit riet of *bibit* wordt vlak neder, ter diepte van vier duimen, op twee en een half voet af-

(*h*) *Bibit* beteekent in het Maleisch allerlei Zaad, zonder onderscheid, en wordt daarom ook, hier voor het in stukken gesneden en ter planting geschikte Riet, genomen.

afſtand van elkander, in den grond gelegd, en na het planten zachtelijk, met den voet getrapt.

Bij vochtig weder, komen de jonge ſpruiten na 5 of 6 dagen, te voorſchijn, wordende ter bevordering van den groei, op ſommige molens, het jong geplante riet, met emmers begoten, en op andere bevochtigd, door een trappomp; (*i*) maar op de meesten, overgelaten aan de natuur; zoo dat de teedere plantjes, bij een droog jaargetijde, zeer veel te lijden hebben, en niet zelden verdorren: hetwelk eene der grootſte gevaren is. die een planter heeft te duchten.

Eene maand voorbij zijnde, worden de jonge ſpruiten, voorzigtig met de ploeg, of de *Patjol*, (*k*) van onkruid gezuiverd, en met aarde aangevuld, hetwelk zoo lang zij den grond niet kunnen dekken, een en andermaal, herhaald moeten worden.

Bij het planten wordt alhier een aanzienlijk on-

(*i*) Dit Werktuig, de uitvinding der Chinezen, beſtaat uit eene menigte plankjes, aan de eene zijde plat, aan de andere wat verheven, 8 duimen lang en 7 breed, in het midden doorgestoken met eene houten pen een voet lang en drie duimen ingesneden aan het boven einde, waar in het daaraan volgend plankje met het onderſte van zijne pen moet ſluiten. Deze plankjes loopen over een as 5 voeten lang, aan welkers eene zijde 8 maar op de andere 4 houten klossen, op dikke pennen, steken. Deze klossen worden door twee mannen, zeer snel getreden, en dus voert de Pomp, door 7 breede houten tanden bijna in het midden der as vast gemaakt een waterstraal van 4 of 5 duimen middellijns, 10 voet of zoo veel meer als men begeert, naar boven; hetwelk van de lengte der pomp, door het minder of meerder getal plankjes afhangt.

(*k*) Dus noemt men hier een breed houweel, het welk tot de bearbeiding van den grond menigvuldig gebruikt wordt.

onderscheid gemaakt, in de keuze van het riet, tusschen nieuwe, en gebruikte gronden. In de eerste neemt men altoos wit riet, terwijl de al te groote vruchtbaarheid der aarde, te zeer bezwangerd met *nitreuse* stoffen, het suiker riet, in de eerste jaren, zoo algemeen weelderig op doet schieten, dat iemand, geen kenner zijnde, het gewas, voor zeer voordeelig, zoude houden.

Het witte riet eenen krachtiger grond, dan het roode, vorderende, wordt dierhalve, de eerste 10 jaren, en somtijds wel langer, alleen aangeplant. Dan nittegenstaande deze voorzorg is het gewas de eerste drie jaren, voor den planter, gansch niet voordeelig.

Het uitgeperste sap is waterachtig, wordt met moeite door een langdurig koken, lijvig, en levert minder en slechter suiker op, dan in het vervolg (*l*). Maar na dien tijd, of wanneer de grond door eene langdurige bearbeiding, van vele grove en met den aard van het suikerriet, onbestaanbare hoedanigheden, gezuiverd is, wordt dit witte riet voordeelig voor den planter, om dat het zoeter en sappiger is, dan het roode.

De aarde, door een tien of twaalf jarig gebruik van dit riet, vermagerd zijnde, gaat men over tot het roode, dat meestal dikker stammen maakt, en hooger opschiet, dan het vorige.

Het riet vier voeten lang zijnde, worden de voo-

(*l*) Een Laxa of 10,000 Rieten leveren, op goede en gebruikte gronden, 120 potten of 7500 ponden suiker, doch op nieuwe in den beginne, naauwlijks 80 potten.

vooren, op nieuw, doorgeploegd, en de geroerde grond tot bedden van anderhalf voet hoogte opgehaald. Dit geschiedt met eene dun geslagene ijzeren plaat, op de molen *Bappan* genaamd, ruim twee voeten breed, en een voet hoog, waarin, van boven, een korte steel zit, als in een schop, van onderen met tanden, als een roskam, maar wat grooter. Twee mannen regeren dit werktuig, houdende de eene den steel terwijl de ander, tegen hem overstaande, trekt aan twee touwen, of bindrottings, die in de beide einden van dit ijzer, zijn vastgemaakt.

Indien de grond, door een veeljarig planten, vermagerd is, wordt die daarom nochtans niet verlaten, maar voor dezen, zoo even genoemden arbeid gemest, met het uitgeperste overblijfsel der *Katjang Tannah* (*m*) in het vervolg nader te beschrijven. Dit overblijfsel, geformeerd tot platte ronde koeken, en bekend onder den Maleischen naam *Tay Mirjak*, wordt klein gestoten of gewreven, en vervolgens in de vooren, voor het aanvullen der bedden, of wel tusschen het riet op de bedden, in een gat gestrooid; waartoe een regenachtige dag de gunstigste is: vorderende een Laxa of 10000 rieten, 500 koeken, die doorgaans tusschen 6 en 7 rds. kosten. Dit, en wat koemest, op of nabij zulke landerijen, bezet met veel hoornvee, is de eenige bemesting, die bij het suikerriet, gevorderd wordt: en met hulp van deze,

(*m*) In *Suriname* worden de vermagerde suikervelden verbeterd door het opgestopte regenwater, het welk, met dammen geformeerd, van de aarde uit de togtsloten gedolven, twee, drie en meer jaren, op het veld gehouden wordt.

ze, gevoegd bij de jaarlijkfche verwisfeling der akkers en vooren, varen de *Chinezen* onophoudelijk voort, hunne suikertuinen te beplanten.

Het riet rijp geworden zijnde (hetwelk van geen bepaalden tijd afhangt, alzoo eene ontijdige droogte, den groei ongemeen verhinderd, daar het anders, binnen 12 of 14 maanden, tot volmaaktheid komt) kan zonder fchade, door verdrooging en vermindering der goede hoedanigheid van het vocht, niet blijven overftaan, maar dient terftond te worden afgefneden. (*n*)

Deze arbeid wordt toevertrouwd aan een Chinefchen opziener, bij het werk genaamd, *Mandoor Gabé*, wiens bijzondere zorg is, altoos toe te zien, dat het riet volkomen rijp zij, en tot den grond toe, worde afgekapt; alzoo het onderfte gedeelte het beste en krachtigfte vocht bevat.

De bovenfte top wordt afgefneden, tot voedfel voor de buffels, die hier ongemeen graag naar zijn: dan wordt er nog een ftuk van 12 of 15 duimen afgekapt, voor het *Bibit*, of om te planten; en het overige doorgaans, ter lengte van 5 of 6 voeten, in bundels van 20 ftuks gebonden.

Veer-

(*n*) In eenen zeer vruchtbaren grond, laat men de afgekapte stammen nogmaals uitschieten, die voor de tweede maal zeer goed Riet, doorgaans eene maand vroeger rijp, leveren, dan het nieuw geplante: maar op de meeste plaatsen, wordt de grond terstond na het snijden omgeploegd, en tot een nieuw gewas bekwaam gemaakt: zoo dat op een suiker-molen, alwaar goede orde is, het snijden, malen, ploegen en planten, gedurig achter elkander voortgaat, zoo wel om het Volk steeds bezig te houden, als ook om te zorgen, dat 'er altoos genoeg, en niet te veel rijp Riet teffens zij, het welk, als boven gezegd, schadelijk is.

Veertien karren, ieder bespannen met eenen buffel, rijden dagelijks tweemaal, van den molen naar de suikertuinen, en laden bij goede wegen, ieder 20 bossen, doch bij regenachtig weder, naauwelijks de helft. (*o*)

De Suikermolen, ter uitpersing van het riet, alhier gebruikelijk, is ten eenemaal onderscheiden van dat werktuig, hetwelk men, ten dien einde bezigt, in de bezittingen van ons Gemeenebest en van andere Staten in Amerika. Het bestaat uit twee Cijlinders, bijna 25 duimen hoog en dik, middellijns. Zij staan zoo na mogelijk bij elkander op balken, gelijk met den grond, en worden bewogen door Buffels, gespannen aan een boom van 15 voeten lengte en wat krom gebogen Onder dezen boom ligt een zeer dikke plank, steunende op twee zware stutten. Deze plank loopt dwars

(*o*) De *Javanen* schatten de lading van eene Kar, bespannen met twee buffels, doorgaans op 1000 ponden zwaarte; maar hun voortgang is traag en bij goede wegen, nooit sterker, dan een man te voet gaat. Doch ofschoon de voortgang dier last-dieren, zeer langzaam gaat, is het te verwonderen, met welk eene kracht zij de beladen Kar, door den modder trekken. Het geen zes paarden niet zouden kunnen verrigten, doen twee buffels. Ik heb dikwijls gezien, dat de Kar tot de as was ingezonken, dat de buffels dieper dan den buik, in den modder traden, en nogtans haalden zij de Kar, met eene voortgaande gestadigheid, door zulke diepe wegen. Welke nuttige dieren derhalve, voor deze Landen! te meer zij overal ligtelijk hun voedsel vinden en zich bij gebrek van gras, met *alling alling*, drooge *Catjang*-bladeren, en andere ruigten, gaarne vergenoegen. Ik zal de aanzienlijke sterkte van deze logge beesten, bij de beschrijving van het reistgewas, op de ondergeloopen Landen of *Sawas*, nader toonen, en teffens aanwijzen, waar in de buffel op dit eiland, verschilt van de beschrijving, door *de Buffon Histoire Naturelle*, *Tome Onzieme pag*. 141 gegeven

dwars over de fteenen, en ftrekt, om het werk aan elkander te verbinden; alzoo de as van den molen, door dezelve henen fteekt en in den boom is vast gemaakt.

Men ziet derhalve, dat dit werktuig zeer verfchilt van het Amerikaanfche, alwaar 3 Cijlinders naast elkander, en twee of drie voeten van den grond, op een dwarsbalk ftaan. Men weet ook, dat de beweging aldaar met paarden of door het water gefchiedt; hetwelk te wenfchen ware, dat men hier ook trachtte in gebruik te brengen, zoo als nader zal blijken.

Twee Buffels trekken den Molen één uur, en 32 Buffels worden bij verwisfeling, 24 uren gebruikt, tot malen.

Het riet pasfeert den Molen tweemaal; want eens gekneusd zijnde, behoudt het nog zoo vele fappen, dat het andermaal moet worden getrokken, door eenen houten driehoek, *Lio* genaamd, voorzien met een vierkant gat, van binnen met ijzer beflagen. Dit werktuig met een ftrop van bindrotting, voor de fteenen gehangen zijnde, wordt het reeds gekneusde riet, hetwelk de eerftemaal boven elkander gelegd, door de molen gaat, nu naast elkander met handen vol ingeftoken: en door deze behandeling (die echter den arbeid der Buffels, zoo aanmerkelijk verzwaart, dat zij zulks geen uur kunnen gaande houden) wordt het overige vocht, zoodanig uitgeperst, dat het riet droog en ten eenemaal tot vezelen gebroken, van den Molen valt, en tot nog toe, van geen ander nut is, dan eenigen tijd in de zon gelegd zijnde, tot brandftof in de fornuizen, of ter herftelling der bedorven Buffel-wegen, te worden gebezigd.

K Het

Het uitgeperste sap loopt uit een bak, voor de steenen, onder den grond door, in platte houten kuipen, en wordt uit dezelve, zoodra mogelijk overgeschept om gekookt te worden, in acht stalen pannen, in twee verdeelingen naast elkander vastgemetseld, op twee fournuizen.

Dit kooken is buiten tegenspraak de voornaamste handgreep op een Suikermolen: zoodat eene mindere of meerdere kundigheid, voor den bezitter, altoos van gevolgen is: gelijk terstond zal blijken.

De kombuis of het kookhuis, is in dit heete gewest niet zoodanig ingerigt, als ter bevordering eener spoedige uitdamping dienstig is. Het is rondom besloten, op sommige Molens door muren, op andere met geslagen Bamboes. Het dak van pannen of *Alting Alling*, zonder de minste of genoegzame openingen, verhindert de noodzakelijke gemeenschap met de buiten lucht, en als of er nog iets ontbreken mogt, om de spoedige uitdampingen te beletten, ligt over de pannen, waarin het rietwater kookt, een bedeksel van Kadjangmatten, naauwlijks op een afstand van 5 voeten. Hoe is het nu mogelijk dat deze ingesloten lucht, verzadigd met zoovele verdunde waterdampen, de uitgedreven vochten aan kan nemen? En in dit zigtbaar gebrek, ligt de oorzaak, waarom een *Totol* of kooksel, 24 uren en langer, op het vuur moet staan, eer het vocht de noodige lijvigheid heeft verkregen. De onkunde der planters tracht dit te verhelpen, door een allerhevigst vuur, en verstookt om deze reden, ten minste een derde hout te veel;

ver-

veronderfteld, dat de figuur der fournuizen, ter onderhouding der noodige hitte, de beste zij, waaraan ik nogthans op goeden grond meen te moeten twijfelen.

Alzoo deze Verhandeling niet voor afgerigte Natuurkenners, maar ten dienfte van onzen Landbouw in het algemeen, en van de Suikermolens in het bijzonder wordt gefchreven, zal ik ter vermijding van wijdloopigheid, kortelijk zeggen: dat men moet zorgen, dat de kombuis of het kookhuis zoo luchtig zij, als mogelijk is, dat de uitgedreven waterdampen, ten fpoedigfte kunnen vervliegen, en niet door muren of befloten bamboezen, worden opgehouden. En zoo men het bedekfel boven de pannen noodig keurt, ter wering van invallende vuiligheid, moet men dit veel hooger plaatfen, opdat de verdunde waterdampen, niet zoo als thans, op de pannen neder flaan, en dezelve dus geftadig met eene verzadigde en tot het opnemen der waterdeelen, ongefchikte lucht, omringen.

Ook dienen de ftalen pannen, waarin men kookt, vlakker te zijn, want het vocht nu in de holligheid twee voeten diep ftaande, ontbreekt eene genoegzame oppervlakte, om de waterdeelen aan de buiten-lucht aantebieden, zoo als ik dit en het bovengemelde, door natuurkundige proeven, duidelijker zou kunnen betoogen.

Indien onze Planters overgaan, tot deze noodzakelijke veranderingen, vertrouw ik op vaste gronden, binnen kort de heilzaamfte uitwerkingen daaruit te zien geboren worden; vooral met betrekking tot eene mindere hoeveelheid

heid brandſtof, alsmede ter wegneming dier wanſmaak bij de Suiker, op ſommige of liever op vele Molens, die ongetwijfeld door eene kwade behandeling onder het kooken, door te veel of een te krachtig vuur, veroorzaakt wordt.

Het gekookte vocht, de noodige lijvigheid verkregen hebbende, wordt overgeſtort in een kegelvormige pot, onder met een gat, hetwelk met een lapje grof lijnwaad wordt toegedekt (*p*). Het overgegoten ſap wordt, nog warm zijnde, met een ijzeren lepel doorgeroerd en alle vuile ſchuim, zooveel mogelijk daarafgenomen.

Dan worden deze potten, *Pasſok* genaamd, overgebragt in eene groote loods, gedekt met gezuiverde en welbereide klei, en geplaatst boven eene andere ronde en kleine pot, *Tampolong* geheten, om in dezelve de uitlekkende Stroop te ontvangen; die, wanneer het riet op eenen voordeeligen grond gewonnen is, nogmaals wordt opgekookt, maar op eene andere plaats: leverende echter altoos, geene andere dan gemeene Suiker op. De klei wordt na 8 of 10 dagen verwisſeld, en in drie weken, ook wel iets minder, oordeelt men de Suiker

(*p*) Zo men mij berigt, wordt de Suiker in *Suriname*, uit de koel-bakken, terstond gestort in groote Vaten of Oxhoofden, dezelfden waar in ze naar Nederland overgaat. Deze Vaten staan boven roosters, liggende over kleine in den grond gemetselde kelders, om al het vocht, nog in de Suiker overgebleven, te ontvangen. Dus geschiedt dit gedeelte van het werk, aldaar met veel minder omslag en kosten dan hier, maar ook met veel minder zuiverheid en goede uitwerking.

ker genoeg te zijn gezuiverd. Dan wordt zij uit de potten genomen, over groote wannen van Bamboes, op houten ſtellingen in de zon gezet te droogen, vervolgens in kanasſers, van binnen uit Kadjang-matten, van buiten van Bamboes gevlochten, zoo ſterk mogelijk ingeſtampt; houdende een kanasſer doorgaans 3¼ pikol, of ruim 400 ponden.

Sommige Molens beginnen reeds te malen in het laatſte van maart, velen in april, doch de meeſten in mei: hetwelk niet alleen afhangt van de rijpwording van het riet, hetgeen door eene ontijdige droogte, wel drie maanden kan verachteren, maar ook door de bijzondere omſtandigheden van de bezittingen der eigenaars. De Chinezen doorgaans om geld verlegen, malen gaarne vroeg, en kunnen niet veel langer wachten dan april, zoo om de dagelijkſche uitgaven op een Suikermolen, als om het vertrek der Jonken naar *China*, dat in het einde van junij op begin van juli is.

Om deze reden beginnen zij de ſteenen, in maart reeds optezetten, hetwelk van vele bijgeloovige plegtigheden, het onkundig en gemeen gedeelte dier Natie, bijzonder eigen *q*), vergezeld gaat; ik meen het Waijangſpel en de burgerlijke offeranden, waarbij men mede tot vermaak der Javaanſche werklieden, de *Ron-*

(*q*) In het kookhuis of de kombuis, tusschen de twee fornuizen, is een kleine nis, waar in een rood geschilderd papier, met eenige karakters, eene zinspreuk of zegewensch bevattende, is vastgeplakt. Hier aan doen de Chinezen, onder den arbeid, mede eenig eerbewijs, met het branden van lichten, ontsteken van reukwerk, buigen, enz.

Ronging of vrouwen-dans voegt, waarvan in het vervolg nader.

Het vroeg malen is het waar belang eens Planters niet: want het riet doorgaans dan nog niet rijp genoeg zijnde, heeft te veel waterdeelen bij zich, hetwelk meer hout en arbeid kost en flechte Suiker levert: zijnde dit vroeg malen ook de oorzaak, waarom de eerfte kookfels zoo weinig opleveren. Want het verfchil tusfchen de hoedanigheid van het uitgemalen vocht is zeer groot, alzoo 8 balies, die voor een half kookfel worden gerekend, van 6 tot 13 potten Suiker kunnen leveren, waarop het onderfcheid van het riet ook eenen grooten invloed heeft, leverende dezelfde hoeveelheid wit riet, meerder vocht uit dan het roode. De kracht en aard van den grond, en de kundigheid van den kooker, zijn ook de redenen, waarom dezelfde maat vocht minder of meerder Suiker oplevert. Negen potten van een kombuis of 18 potten Suiker van een kookfel, worden voor een middelmatig produkt gehouden, waarmede een Planter zeer wel te vrede is.

Ieder pot Suiker wordt gefteld op 50 katjes of 62½ pond, waaruit blijkt dat dertig kookfels van 18 potten, voor eene maand malens, 270 pikols of 33750 ponden uitleveren. Zeven maanden malens worden voor een goed jaar gehouden (*r*), en in dit geval, zoude een Suikermolen opleveren 235, 50 ponden.

Om

(*r*) Toen de Suiker-molens, door Gecommitteerde Heemraden en de Officieren der Chinezen, in den aanvang van 1767, op bevel der Hooge Regering, naauwken.

Om nu een denkbeeld te geven van de voordeelen en lasten, waaraan dit gedeelte van onzen landbouw, ten opzigte van den planter onderworpen is, zal ik dezelve tegen elkander vergelijken, en nog nader aanwijzen, hoedanig de bijzondere huishouding, op onze ſuikermolens, is ingerigt.

Ik veronderſtel een molen, die van een gehuurd opperhoofd, door de Chinezen *Potta-Koelie* genoemd, geregeerd wordt. Deze geniet, voor zijne moeite, in een jaar zoo in contant, als rijst en olie, Rds. 150 en wel eens meer.

De groot-mandoor, of *mandoor-patjal*, die over de andere het opzigt heeft, en het werk verdeelen moet, als boven Rds. 150 —

De mandoor der ploegers. . — 150 —

De karremaker . . . — 150 —

en voor iedere nieuwe kar, door hem gemaakt, nog 3 Rds., zijnde het opzetten en in order houden der ſteenen ook zijn werk. Het

keurig wierden opgenomen, bevonden zij maar een Molen, *Camtong Lemo of Daalvliet* genaamd, gelegen aan de Rivier *Tsjdani*, die 8 maanden en 21 dagen gemalen, en in dien tijd, afgeleverd had 2100 picols. Nog twee Molens aan denzelven stroom gelegen, *Campong Malaijoe* geheten, hadden, in 7 maanden en 15 dagen voortgebragt 4800 picols, dat ongemeen voordeelig is: ook worden die Molens voor de beste rondom deze Stad gehouden. Nog 4 andere waren, ieder 7 maanden, aan den gang geweest, doch alle overige eenen veel minderen tijd, zelfs wierden er velen gevonden van 2, 3 à 4 maanden. Acht en zeventig toen arbeidende Molens hadden, te samen uitgeleverd 107433 picols, en konden met elkander nog malen, 325 dagen, die volgens de bovengestelde rekening, 2925 picols geven of in alles, 110358, welk getal verdeeld door 78, voor ieder Molen, ruim 1414 picols is: zoo dat het toen, over het algemeen, een goed gewas geweest moet zijn, dewijl men zo veel, als eene vaste bepaling, niet durft rekenen.

Het loon van een fmit is niet wel te bepalen doch ftellen dit te famen, met het ijzer, hetwelk hij, in een jaar ter reperatie noodig heeft Rds 150 —

Twee Chinezen, die bij nacht waken, en des daags boodfchappen doen, *Tjinting* op de molen genoemd, zoo in contant als rijst en olie, Rds. 200 —

Een kok . . . . — 94 —

Een fchrijver of boekhouder, met rijst en olie. . . . — 140 —

30 Chinesche arbeiders (*s*) met houwelen en 20 ploegen, zijn in ftaat, om het noodige fuikerriet, voor eene molen aantekweken. Maar dewijl een gemeen Chineesch arbeider, 'smaandelijks wint 7½ Rds. of 5 : — en de kost, zoo zoude de aanplanting en het onderhoud van het riet, door hen, te hoog in prijs loopen; daarom worden, op de meeste molens 70 of 80 Javaanfche arbeidslieden in dienst genomen; wien 5 of 6 Chinezen worden toegevoegd, om het moeijelijkfte werk te verrigten.

Dit getal (*t*) gemeene Javanen, op de molen *Boed-*

(*s*) De Jonken, die hier jaarlijks van Aij muij komen handelen, voeren altoos een aanzienlijk getal, ten minste 12 of 1300 gemeene Chinezen aan, die zich meest allen, bij hunne natie alhier, verhuren en van zeer groot nut zijn, bij allerlei zwaar werk, vooral den Akkerbouw. Het verdient de moeite te zien, met welk eene kracht, ijver en vrolijkheid, deze lieden arbeiden, zijnde het, zonder hen, zeer moeijelijk, zoo niet geheel onmogelijk, de Suiker, Indigo en Catjangvelden, benevens de menigvuldige groentetuinen, om deze Stad, te beheeren.

(*t*) Jaarlijks komen hier uit het *Tsjeribons*, *Tagals* en daar aanliggende Volkrijke streeken, een groot getal, jonge flukse knapen over, die zich meest allen, verhuren,

Boedjangers genaamd, ſchijnt in den eerſten opſlag, wat groot; maar dewijl er, onder deze hoop, altoos vele tragen en ook dikwijls zieken zijn; ſtel ik, dat dagelijks naar het veld gaan, 40 mannen met houwelen, dus te zamen 56 koppen: verdienende 's daags 6 ſt. of met elkander, in een jaar Rds. 2520 — nog 6 Chinezen à 7½ :—'s maands, of te zamen 540.—

Omtrent de evengenoemde Javaanſche *Boedjangers*, is het een gebruik, dat de groot-mandoor en de mandoor der ploegers, het volk, onder hun toezigt gearbeid hebbende, 's avonds op het rapport, een bamboesje geven, *Sjam* genaamd, hetwelk zij altoos, tegen hunne daghuur, kunnen verwisſelen.

In-

ren, op de Suiker Molens, en ofschoon minder sterk en werkzaam dan de Chinezen, nogtans zo veel dienst doen, dat men hen onmogelijk kan missen. Sommige Molenaars zenden zelfs mandoors of andere hoofden uit, om deze lieden te werven; dewijl hunne *Regenten*, hun vertrek herwaarts, somtijds trachten tegen te houden, onder voorgeven, dat zulks den Akkerbouw aldaar benadeelt. Het gemeen alhier is in een begrip, dat onder dit werk volk, vele weggeloopen Slaven schuilen, en dat het ter waarschuwing van dezen geschiedt, dat men, op de Suiker Molens een Chineesch speeltuig of trommel, *Ko* genaamd, in de gedaante van een half aam, over spannen, met een bereiden Buffelshuid, slaat, wanneer Europezen van eenig aanzien, aldaar komen. Doch dit slaan op den *Ko* en de *Gumbring* is een eerbewijs dat niet alleen op de suiker, maar ook op de *Catjang*-Molens, op de *Bazaars*, en bij alle andere Chinezen van aanzien, in de boven Landen, plaats heeft; gelijk men die dan ook altoos, bij de deur van den *Potia* of Pachter, staan vindt. Het kan zijn dat nu en dan sommige weggeloopen slaven op de suiker Molens gaan arbeiden, maar dit getal is zeker niet groot. Men betrapt dezelve veel meer in den dienst der Javanen, die hen aanhouden tot Padij planten en daarin meer voordeel zien dan hen optevatten en voor de vastgestelde Premie, naar de Stad te brengen; ofschoon het aanhouden van Slaven, onder zware straffen, is verboden.

Indien alle deze bovengenoemde perfonen, het geheele jaar in dienst gehouden worden, beloopt hun onderhoud eene fomma van vier duizend, drie honderd en vierentwintig Rds., maar door het oplettend toezigt van een hoofd of *Potia*, kan dit bedrag zeer wel verminderd worden tot Rds. 3800. —

Nu volgen die genen, die in den molen werken, en niet langer gebruik worden, dan het fnijden, malen en koken duurt.

Op een suiker-molen behooren twee Hoofden te zijn, die aannemen het Riet te doen kappen, en naar den Molen te brengen, het te doen malen en het uitgeperste Riet naar buiten te brengen, het uitgemalen vocht in de kook-ketels over te scheppen, het vuur te stooken, drink-water naar het huis van den potia, de *kongsi* genaamd, en bij de andere Bazen aan te dragen, en verder dat geen te verrigten, het werk hun, gedurende het malen, wordt aanbevolen.

Dit wordt bij de maand malens of 30. kookfels aanbesteed voor 90. Rds. aan ieder Hoofd, of te zamen Rds. 180 -- in de maand. Deze twee Hoofden genaamd *Mandoors - borong*, verrigten dit werk op de volgende wijze.

De eene of de *Maandoor van buiten*, neemt aan, het Riet te doen kappen, en naar den Molen te brengen, zoo als hier boven reeds is gezegd.

De *Mandoor van binnen* dient zijn volk dusdanig te verdeelen, dat er zoo wel bij dag als des nachts, gedurig een Riet-steeker, een Buffels-drijver, een Vuur-stooker, volk, om het uitgemalen Riet weg te werpen, het Riet-

wa-

water over te scheppen enz. bezig zijn: stellende de *Potia*, bij gebrek dezer Werklieden, andere van zijn volk in de plaats, en betaalt dezelve dubbel, voor rekening van den *Mandoor - borong*.

Volgens de aangenomen bepaling, stellende, dat een Molen 7. maanden maalt, winnen deze twee Mandoors, in dien tijd. 1260.--

Nog is er een opziener *Mandoor - Gabè* genaamd, wiens pligt het is, te letten, dat het suiker riet, tot den grond worde afgekapt, de Tuinen aan te wijzen, alwaar men kappen moet; te zorgen dat de wegen alwaar de karren passeren, goed zijn; dat de trek en maal-Buffels geen gebrek lijden, en de Molen nacht en dag aan den gang blijft. Hier voor geniet hij in een jaar, Rds. 100.--

Twee suiker-kookers, als hier boven gezegd, winnen met hun beiden, voor ieder kooksel een Rds. of 210. voor 7 maanden.

Nog ontvangen zij 30. Rds. op hand; en even zo veel voor het kooken der Sijroop, het welk te zamen bedraagt 270.--

De Modder-boer of Rafineerder 70.--

De kanasser-maker 70.--

De Buffels-wachter wint een hooge huur, om dat hij 2 of 3. perfonen in zijn dienst moet houden, om die akkerdieren te bewaaken. Alle Buffels, die verloren raken, (*v*) moet hij ver-

(*v*) De Buffeldieverij is een zeer algemeen en schadelijk kwaad, in de Bovenlanden, het welk de Regering, op allerhande wijzen, heeft trachten te keer te gaan. Bij het jongste Plakaat, van den 31sten december 1778, is de straf van geesselen en brandmerken nog

vergoeden; maar, van de gestorvene, vertoont hij een vers afgekapt hoorn, gebrand met het teeken van den Molen, hetwelk hem ver- schoont

nog verzwaard met een Bannissement van 25 jaren. Doch deze gestrenge order heeft tot nog toe, de zoo zeer gewenschte uitwerking niet mogen genieten; en ik twijfel zeer, of eenig strafdreigend bevel deze misdaad immer stuiten zal. De eenigste Schikking in dezen, waar van men met goeden grond, iets heeft te hopen, is een algemeen verbod van het Buffels slachten; om dat de meesten dezer gestoten dieren terstond dusdanig aan een kant geholpen worden. Offchoon de avanen, volgens hun oud en algemeen gebruik, thans niets anders dan Buffel vleesch eten, behoeft men geen oogenblik te twijfelen, of zij zullen zich zeer gaarne met rundvleesch vergenoegen, indien het, volgens hunne bijgeloovige plegtigheden, geslacht, en voor denzelfden prijs verkocht wordt, als dat der Buffels En van welke nuttige gevolgen zoude deze instelling niet in alle opzigt, voor het Gemeen zijn! Om den Landbouw uit te breiden, moeten deze Dieren, die men alhier, met uitzondering aller anderen, tot den Akker bouw bezigt, op eenen lagen prijs gehouden worden, op dat het, den behoeftigen Landman gemakkelijk zij, zich van dezelve te voorzien. Ik ben van goeder hand onderrigt, dat het getal der geslachte Buffels, in den omtrek dezer Stad, jaarlijks, meer dan 4000 bedraagt, die beneffens alle, die van ouderdom of ongemakken fterven, uit het gebergte ons worden toegevoerd, alzoo de opgezetenen der Ommelanden weinig werks maken, van het aantelen dezer Dieren. Voor dezen kwamen er velen uit het *Tsjeribonsche*, doch de voorraad schijnt aldaar aanzienlijk te zijn verminderd, en de groote, federt kort, zeer vermenigvuldigde toevoer uit het gebergte, kan geen ander gevolg hebben, dan dat het Akker-werk, aldaar, vertragen zal: waarvan men alhier ook door den tijd, de gevolgen moet ondervinden. De rijkdom veler Ingezetenen beftaat in de bezitting van het Hoornvee; men vindt op sommige Landgoederen, meerder dan 2 of 3000 stuks, en kan gerust verzekeren, dat in den omtrek dezer Stad, boven de 30,000 Koeijen gevonden worden.

Wat moet dan hier van worden, daar dit getal, sedert 20 jaren, zoo aanzienlijk is toegenomen! zeker een groot verlies voor velen, hetwelk zoo wel als eene aanzienlijke on-

schoont van de betaling. Om deze reden wint een Buffels-wachter, jaarlijks Rds. 200. --

De bepaling der benoodigde hoeveelheid, benevens de onkosten van het brandhout, is zeer moeilijk, niet alleen, om dat de hoedanigheid van het hout, het benoodigde minder of meerder maakt, maar ook, om dat het bezit of missen van een bosch, bij een Suikermolen, een aanzienlijk verschil in de huur verwekt.

Mij zijn plaatsen bekend, alwaar het benoodigd brandhout voor 2 Molens in 3. jaren van van buiten gehuurd wordt voor 2000. Rds. Indien men nu stelt, dat 2. Molens, voor eene maand malens, 80 vadem noodig hebben, dat het kappen van ieder vadem 1 : Rds. 12. st. en het vervoeren naar den molen met karren, 2 Rds. of te zamen Rds. 3. 12. st. kost, zoo zoude het brandhout voor eenen Molen, in 7 maalmaanden bedragen Rds. 1243. 16. st. (*w*).

Maar

ondersteuning in den Akker-bouw, door het verbod van Buffels te slachten, geheel en spoedig kan worden te keer gegaan.

Doch indien gewigtige redenen een zoodanig algemeen verbod, in den tegenwoordigen toestand dezer Kolonie, niet gedoogen, zoude ten minste, met hoop eener gewenschte uitwerking, te beproeven zijn de pacht op het slachten der Buffels aanzienlijk te verzwaren en de Ossen, van alle belasting ten eenemale te onheffen. De manier waar op ik, in den Landbouw dezer Volkplanting, een aanmerkelijk aandeel neem, houdt mij terug, om mijne gedachten, omtrent dit gewigtig stuk onzer huislijke belangen, ruimer te openen.

(*w*) In *Suriname* wordt onder de Suiker kook-ketels niets anders gebruikt, dan het uitgeperste en gedroogde Riet *Tras* genaamd, zijnde men zelfs aldaar in een begrip, dat hout hier toe niet dienstig is, en aan de Suiker eenen wansmaak geeft. Wat hier van zij, en of de Fornuizen aldaar anders dan de onze, opgebouwd zijn, hoop ik, tot nut onzer planters, door goede berigten, nader te zien opgehelderd.

Maar dewijl vele Molens het hout op hun eigen grond hebben, en zulks in dit geval, minder kostbaar is, stel ik de uitgaaf voor het brandhout, in den genoemden tijd, op Rds. 1100. Hier onder gerekend het salaris voor den opziger over de houtkappers, op den Molen *Kapallakaijoe* genaamd, wiens pligt is te letten op de houtkappers, hun de plaatsen aantewijzen, alwaar zij moeten hakken, het gehakte naar den Molen te voeren, en aldaar te laten opstapelen, en te zorgen, dat de noodige hoeveelheid altoos in voorraad is. De molen, korter of langer aan den gang zijnde, dan de gestelde 7 maanden, moet het evengenoemde bedragen, naar de aangenomen rekening, verminderd of vermeerderd worden.

Het hout tot nieuwe karren en ploegen, alsmede eenige nieuwe gereedschappen, als houwelen, ploegen, schoppen, bijlen, kapmessen enz. kosten, in een jaar, ten minste Rds. 100.

Het vernieuwen der fornuizen, en andere reparatien, potten en wannen; kalk en olie bij het koken, smeer voor de molensteenen enz. jaarlijks 150.

Het pakken der suiker in kanassers, aan bamboezen, katjang-matten, bindrotting en stroozakken 80.

De suiker en sijroop wordt naar de stad vervoerd met vaartuigen, hetzij ter zee, of langs de rivieren. Zoodanige vaartuigen, *Sjampangs* genaamd, laden bij hoog water 20, maar bij laag water, 15 of 12 kanassers; sijroop in het eerste geval 50 in het tweede 30 takkers. (*x*) ik

(*x*) Een Taker is op den Molen, 48; maar anders, in den dagelijkschen handel alhier, maar 17½ kannen Amsterdamsche maat.

Ik ſtel derhalve voor een ſuikermolen, die 600 kanasſers ſuiker en 1400 takkers ſijroop naar de ſtad moet voeren, zoo voor de moeials het koopen en onderhouden van twee vaartuigen 300 Rds.

20 of 30 buffels gaan er jaarlijks verloren, op een molen, en dewijl deze van de grootſte ſoort moeten zijn, die zelden minder dan 20 Rds. het ſtuk kosten, ſtel hier voor 500 Rds.

De huur van een molen, ontbloot van hout 600 Rds, of alles te zamen, 9030 Rds. waarvan ik nogmaals, op dat niemand de minſte reden vinde, deze rekening te hoog te achten aftrekke 430 Rds., die de plan er door een vernuftig overleg en vlijtig toezigt, ſomtijds zoude kunnen beſparen. Het zuiver bedragen van alle onkosten, zoo van het planten, als bearbeiden, malen en afſchepen, beloopt derhalve in het geheel 8600.

Nu volgen de inkomſten. Wanneer een molen zeven maanden maalt, en, in dien tijd, 1900 pikols (*y*) oplevert, zal geen planter klagen.

Deze 1900 geſteld op 4 Rds. den pikol, die na aftrek aller onkosten, de twee ſoorten door elkander gerekend, zuiver genoten wordt, bedragen 7600 Rds.

De waarde van de ſijroop is niet wel te bepalen: alzoo die voornamelijk afhangt van den vertier der arak, waartoe dezelve alleen gebezigd wordt. De flaauwe aftrek van dat vocht, ſe-

(*y*) Het product der *Surinaamsche* Suiker-plantagien is aanzienlijk grooter, doorgaans 4 of 500 oxhoofden, ieder van 8 of 900 Ponden, en bij sommigen nog meer, het welk onze Molens wel de helft te boven gaat.

federt eenige jaren, heeft menig planter gedwongen, het grootste gedeelte, dezer uitgelekte zoetigheid, in de rivier te werpen, om, voor de nieuwe inzameling, ruimte z) te vinden. Gesteld derhalve, dat de aftrek der arak middelmatig is, zijn 100 takkers, zoo veel Rds. waardig, of 1400 takkers, het product van 7 maanden malens 1400 Rds.

De meeste planters, verkoopen de rijst, aan het volk, bij hun arbeidende, en ontvangen, als een vasten prijs voor de gantang, een maat van 13½ pond, 12 stuivers, of 60 Rds. de koijang, die bij een middelmatig gewas, thans meest tusschen 30 en 40 Rds geldt. De hoeveelheid van den verkoop is niet naauwkeurig te bepalen, insgelijks ook niet die der Amfioen. Ik stel derhalve alles, hetwelk men op een molen van een warong, of winkel, en den bovengenoemden verkoop geniet, te zamen op 600 of het geheel inkomen op 9600 : -

Nog zoude ik kunnen noemen de winst op het kleine geld waarmede het werkvolk betaald wordt, en dat tegen ducatons, en al het grove geld gerekend 2½ perCt., bedraagt. Doch deze kleinigheid stel ik onder andere bagatellen, door mij niet opgenoemd, om deze beschrijving niet al te zeer te verlengen.

Deze geringe winst van naauwelijks 1000 Rds. met de groote uitgaaf vergelijkende; mag men in

(z) Op vele Molens wordt de Sijroop, een geheel jaar bewaard, in groote, in den grond gemetselde steenen Bakken, doch veel langer dan een jaar, kan dezelve niet goed blijven, zoo dat de planters verpligt zijn, hunne Sijroop, binnen dien tijd, te verkoopen, of weg te werpen.

in dit gedeelte van den landbouw tot een regel ſtellen: dat dezelve voor het algemeen altoos voordeelig maar voor den ondernemer, zeer dikwijls ſchadelijk is.

Dit laatſte blijkt nog meer, als men bedenkt, aan hoe vele ongelukken het riet nog, buiten de droogte, onderworpen is. Geheele tuinen branden af, door de kwaadaardigheid van eenen misnoegden arbeider, en dit gebeurt zoo menigmaal, dat er weinig planters zijn, die niet ondervonden hebben Het riet wordt ſomwijlen, door den bliksem ook aangeſtoken. De mieren. muizen, ſprinkhanen en andere ongedierten, doen nu en dan, ook groote ſchade, zoo dat wij deze en meer andere wisſelvalligheden, te zamen nemende, ons niet behoeven te verwonderen, wanneer wij vermogende ingezetenen dezer hoofdplaats hooren klagen, (*a*) in deze onderneming, duizenden te hebben laten zitten.

Een menigte Chineſche huurders, zijn den eigenaren van den grond, de landhuur, vele jaren ſchuldig gebleven, en tegen een Chinees, die in de ſuikerteelt, een matig vermogen wint, zien wij velen, die, met alle vlijt en kennis, naauwelijks hun dagelijksch beſtaan verwerven.

Hoe veel reden is er dan niet, om dit gedeelte van den landbouw, in alle opzigt aantemoedigen, de planters tegen alle onderdrukking

(*a*) Mij is een aanzienlijk, nog levend Landheer bekend, die op deze wijze, meer dan twintig duizend Rijksdaalders heeft verloren, en men houdt het in deze Volkplanting, voor eene bevestigde waarheid, dat het aanvaarden van een suiker-molen, voor ons Europeanen, eene zeer gevaarlijke onderneming is.

king te beſchermen, en vooral te zorgen, dat in den verkoop, de minſte dwang, of ſchadelijke bepalingen niet heerſchen; maar dat het den genen, die dit voordeelig en zoo gewild product, met grooten arbeid, zorg en gevaar, heeft voortgekweekt, vrij ſtaat, hetzelve zoodanig van de hand te zetten, als hij ter bevordering zijner belangen, zal geraden vinden.

Wij zullen voor het einde dezer Verhandeling aantoonen, wat in dezen, zoo hier als in Nederland, door de gebiedende magt geſchied is, en tot nadere opheldering van het bovengemelde aanwijzen, wat tot het oprigten van een Suikermolen noodig is en hoeveel zulks moet kosten.

De Molen is eene groote ſchuur, van hout en bamboezen, met dakpannen gedekt, ten minſte lang 85 en breed 40 voeten, verdeeld in twee deelen, waarvan het hoogſte of de eene zijde, gebruikt wordt om te malen, het laagſte om te koken.

Niet ver van hier ſtaat een pakhuis, gemaakt als boven, maar grooter, alwaar de Suiker geraffineerd en de Sijroop benevens andere dingen geborgen worden. Deze beide gebouwen kosten, nieuw opgerigt, ten minſte 1200 Rsd.

Een Buffelkar, benevens eenige woningen voor de arbeiders van Bamboes en Adap 150 Rds.

Een paar Molenſteenen met derzelver ſtalen asſen, ijzeren banden, het beſlag van het ſpil, den boom, twee zware zwalpen en verder benoodigd houtwerk, 100 Rds.

De Furnuizen, voor metſelſteenen, kalk, zand, ijzerwerk en arbeidsloon, 95 Rds.

8 Sta-

8 Stalen pannen, 100 Rds.

2 Groote pannen, waarin het gekookte Suikerwater gegoten wordt, 24 Rds.

1 dito, waarin de gekookte Sijroop gestort wordt, 12 Rds.

Voor een Fornuis waarop de Sijroop gekookt wordt, aan steen, kalk, zand en arbeidsloon, 30 Rds.

3 Stalen pannen, tot het koken der Sijroop, 36 Rds.

2 Yzeren vuurstokers, 10 Rds.

1 dito vuurhaak, 5 Rds.

2 Groote kuipen, om het gemalen Suikervocht te ontvangen, 10 Rds.

2 Groote Balies, om de Sijroop te doen zakken, 13 Rds.

2 dito, waarin de schuim of vuilnis der kokende Suiker verzameld wordt, 5 Rds.

3 Koperen schuimlepels, 6 houten scheppers, 6 bamboezen, 2 groote zeeften, 15 Rds.

10 Paar water-emmers, 12 Rds.

700 Pasfoks of Suikerpotten, met 700 Tampolons, om de uitlekkende Sijroop te ontvangen, te zamen 144 Rds.

120 Groote wannen, 48 Rds.

15 Kapmesfen om de Suiker, uit de potten genomen, in stukken te kappen, 5 Rds.

2 Suiker-schrapers, 2 schoppen, 1 stamper, 4 Rds.

2 Rijstblokken (*b*) en 20 stampers, om de Suiker tot poeder te stampen, 25 Rds.

1 Groo-

(*b*) De Rijst, nog in de bolster zijnde, wordt *Padij* genaamd en gestampt in een balk, in welks eene einde, hier-

1 Grooie daats of Snelwaag, 10 Rds.
30 Patjols of houwelen, . 30 —
45 Gras-parrangs, . . 14 —
15 Ploegen, . . . 15 —
15 Kapmesſen voor het Suikerriet, 5 Rds.
15 Groote ſchoppen, om de rietbedden aan te hoogen, 36 Rds.
10 Bijlen, 10 Rds.
2 Yzeren wiggen en 15 groote parrangs 16 Rds.
60 Manden, om aarde aan te dragen 5 —
30 Buffelkarren, à 13 Rds. pr. ſtuk 390 —
60 Buffels, door elkander . 1200 —

Op Molens alwaar geene gemetſelde Sijroopbakken zijn, gebruikt men groote vaten om dat vocht te bergen, kostende de 10, die een Molen ten minſte benoodigd heeft, 160 Rds.

Sommige Molenaars ſtorten de Sijroop in vaartuigen, wanneer zij die af brengen: andere gebruiken hier vaten toe, deze kosten 30 Rds.

De Sjampans of vaartuigen, waarmede de Sijroop wordt afgebragt, zijn onder de onkosten van den Molen reeds berekend. Een middelmatig huis voor den Molenaar of Potia, ten allerminſte 500 Rds.

Of alles te zamen 4406 Rds.

De Chinezen bereiden de Poeder-suiker tot Kandij of Stok-suiker, waarin alhier mede een aanzienlijke handel wordt gedreven. De manier

hiertoe, een rond gat is. Het andere is uitgehold om de stof der gestampte Rijst *Dedak* genaamd en de padij doppen *gabba* en *Pesak* geheten, te ontvangen. Dit noemt men een Rijstblok en wordt bij de avanen ook gebezigd, om Koffij, suiker en andere zaken fijn te stampen, zo mede, tot een teeken, bij onraad, wanneer ter waarschuwing der buren, in hetzelve, met den stamper geslagen wordt.

nier door hen gevolgd, heeft in het zuiveren en koken, veel overeenkomst met de onze in Europa, maar in plaats der koperen pannen of vormen, doorregen met draden, waarin het gekookte ſap ter kriſtalliſatie, bij ons wordt gegoten, gebruikt men hier aarden potten, bijna van dezelfde gedaante. In deze leggen zij honderd dunne bamboesjes, kruislings over elkander, op de wijdte van twee duimen, waarop dan twee of drie perſonen, ſchielijk met lepels, het gezuiverde en door koken verdikte vocht, gieten.

De potten vol zijnde, laten zij dezelve gedekt met Kadjang-matten, twaalf dagen ſtaan om uittelekken, na welken tijd, de pot in ſtukken geſlagen, de Suiker van de bamboezen afgekapt, en op groote wannen in de zon gelegd wordt om te droogen, hetgeen in Europa, door een hevig vuur, in een vertrekje, de ſtoof genaamd, geſchieden moet. Honderd katjes Poeder-suiker leveren 60 katjes Kandij, de ſlechtere wat minder, zoodat het verlies iets meerder dan ⅓ is, waar naar de prijs ook wordt geregeld. De Suiker wordt niet op de Molens, maar in de Chineſche voorſtad of Kampong gemaakt. De toeſtel is niet kostbaar, en bedraagt naauwelijks 300 Rds., zijnde de koperen pannen waarin de Suiker gekookt wordt, het voornaamſte.

Eenige jaren geleden werd alhier eene aanzienelijke Raffinaderij aangelegd, waarin men Brood-suiker, zoo wit en glanzig als de beste Nederlandſche, bereidde. Maar deze onderneming is om de groote onkosten en geringe winsten, weder te niet gegaan. Sommige Chine-

nezen zetten dit werk tot nog toe, in zooverre voort, als tot onze dagelijksche benoodigdheden wordt gevorderd Want de ruwe Suiker, zoo als die van den Molen komt, heeft in den handel alhier, den meesten aftrek.

De huishouding der Suikermolens, dusverre hebbende afgehandeld, zal ik ten slotte, den aanwas en de vermindering, benevens het groote nut en voordeel aantoonen, hetwelk door de Maatschappij en alle ingezetenen, uit dit voornaam gedeelte van den Landbouw, wordt genoten.

In het jaar 1650 stelde de Hooge Regering den Pikol Suiker eerste soort op 6, de tweede op 5 en de derde op 4 Rds.; welke prijs, ofschoon met den tegenwoordigen aanmerkelijk verschillende, de oorzaak was, dat het getal der Molens zeer schielijk, van 22 of 23, tot 8 of 10 verminderde.

Niettegenstaande dit groot verval, vond de Hooge Regering, nogmaals goed, het jaar daaraan, den prijs nog 1 Rds op ieder soort aftestaan, hetwelk de overgebleven Planters dwong, in een smeekschrift aantetoonen, dat zij genoodzaakt waren, dezen arbeid te laten varen, indien het Gouvernement niet konde goedvinden, deze laatste vermindering aftestaan.

Op dit verzoek, ontvingen zij het gunstigste antwoord niet: terwijl de laatst bepaalde prijs bleef volhouden, en er alleen werd toegestaan, aan ieder Suikermolen, tien vrije hoofd-briefjes voor de aldaar arbeidende Chinezen.

Terwijl mij in het vervolg, geene nadere klagten der Planters over den prijs zijn voorgekomen, meen ik te moeten besluiten, dat het

het arbeidsloon, in het midden der vorige eeuw zwaarder was, dan heden, want het brandhout en alle andere benoodigdheden waren toen in een veel grooter overvloed dan nu voorhanhanden. Buiten de Suikervelden, lag het meeste Land, in dien tijd, nog woest, zijnde het geheele Wester-veld, door den inval der Bantammers, ontbloot van opgezetenen.

De maandelijksche vrijheid van tien Hoofdbriefjes, toen te zamen 10 rds. waardig, was, in haar zelf, eene zeer geringe aanmoediging, om het verder verval der Molens voor te komen, en alle klagten, op eens te stuiten, waarom ik vermoede, dat deze 10. Hoofdbriefjes het middel hebben aan de hand gegeven, om de meeste Chinezen, op eene Suikerplantagie arbeidende, van het Hoofd-geld, sedert, voor alles wat van die Natie tot den Landbouw overgaat, geheel afgeschaft, te verschonen.

Dat het arbeidsloon der Akkerlieden toen hooger dan thans was, steunt bij mij.

1 Op de onafhankelijkheid der Javasche Vorsten, en de gedurige Oorlogen, die zij met elkander, of met de Maatschappij, voerden en beletten, dat de Rijst en vele andere levensmiddelen, in ver na zoo overvloedig niet, als thans geschiedt, van daar wierden aangevoerd.

2. Op den woesten en onbebouwden toestand dezer Boven-landen; waar mede de Ingezetenen van Batavia zeer weinig gemeenschap hadden.

3. Op den geringen toeloop van Boeijangers, of Javasche Werklieden, die om de twee bovengemelde redenen, veel minder, dan thans, en mogelijk toen, nog wel in het geheel niet,

tot

tot ons overkwamen, om te arbeiden. Het welk ten

4. De Molenaars verpligtte om het werk met hun eigen volk, dan wel met Slaven af te doen, welke laatsten toen, zeer menigvuldig naar Bantam overliepen.

De Vrede met den Koning van Bantam, in het jaar 1684, de overwinningen der Maatschappij op Java, en de gestadige aanmoedigingen der *Hooge Regering*, volgens de Order uit Nederland, wakkerden den Suiker-teelt zoodanig op dat, in het jaar 1710, 131 Molens, alleen in de Ommelanden dezer Stad, gevonden; behalve nog verscheidene andere, in het gebied van *Bantam*, *Ts-ribon en Java.*

Dit getal was ontegensprekelijk veel te groot, voor de benoodigde hoeveelheid, tot den handel: waarom de *Hooge Regering*, niet alleen goedvond, ieder Molen, op eene jaarlijksche levering van 300 Pikols, of 37,500 ponden, te stellen, maar teffens het meerder aanleggen van Suiker molens, ten eene maal, verbood, vertrouwende, dat het gebrek aan brandhout en verdere ongelegenheden, aan den suikerteelt verknocht, van zelf, vermindering te weeg zouden brengen.

Eene gissing, die door de ondervinding volkomen wierd bevestigd, alzoo in het jaar 1745, in deze Ommelanden, niet meer dan 52 malende suiker-molens gevonden wierden, die in het zelfde jaar, met 13, nieuw opgerigte, vermeerderd zijn: bepalende de Hooge Overheid het vast getal, voortaan op 70.

Deze bepaling werd, in het jaar 1750, vergroot tot 80; en dit getal bleef in wezen tot het

het jaar 1767, wanneer alle ſuiker-molens, door Gecommitteerde Heemraden, op bevel der Regering, naauwkeurig wierden opgenomen en bevonden te beſtaan, in 82 ſtuks, waaronder 2 of 3 die langer dan een jaar en zes weken hebbende stil gestaan, het regt om te malen, volgens de wet, verlòren hadden.

Deze 82 Molens zijn, in 12 jaren of terwijl ik dit schrijf, afgenomen tot 55 en, volgens verzekering, door kundige Molenaars aan mij gedaan, moeten, binnen weinig jaren, nog ten minste 10 stuks stil staan, om dezelfde reden, die alle andere Molens vernietigd heeft, te weten het groot gebrek van Brandhout.

Om den genen, die in de Bovenlanden niet ervaren zijn, een middelmatig denkbeeld, omtrent den op en ondergang der Suiker-molens, door de bijzondere gelegenheid der plaatſen, mede te deelen, merk ik aan: dat, in het jaar 1710, in het Westerveld, aanwezig waren 49, en in het Oosterveld 82 Molens, wordende de groote Rivier, waar aan thans maar een Molen is, door mij, onder het Oosterveld gerekend. Deze 131 Molens lagen als volgt. Aan de Rivier *Tangerang*, zoo als men toen sprak, of tot meerder duidelijkheid, de Rivier *Tſidani*, en de *Moker-vaart*, te zamen 7, aan de Rivier *Ankel* 11, de spruit *Maroedja* 6, aan de Rivier *Paſsangrahan* 23, aan de *Grogol* 1, aan de *Crocot* 1, aan de groote Rivier 51, aan de *Sonthar* 4, aan de *Tjacon* 7, aan de spruit *Toegoe* 1, aan de Rivier *Bacasſij* 13, en aan de *Maronde* 6.

Het naauwkeurig berigt van Gecommitteerde Heemraden, verzeld van kundige Chinesche

Officieren, vertoont, dat de 82 ſuiker-molens, in het begin van het jaar 1767 gevonden, aldus gelegen waren.

Nabij het Westerſtrand 3, aan de Rivier *Tſidani* en de *Mokervaart* 34, aan de Rivier *Anké* 9, aan de *Paſsangrahan* 8, aan de groote Rivier 6, aan de *Tjacon* 3, aan de *Vinkevaart* 2, aan de spruit *Treesan* 1, en aan de Rivier *Bakassij* 61.

Van deze 82 Molens, zijn thans nog overig, aan het Wester-ſtrand 3, aan de Rivier *Tsidani* en de *Mokervaart* 27, aan de Rivier *Anké* 2, aan de *Passangrahan* 3, aan de groote Rivier 1, aan de *Tjacon* 3, áan de spruit *Treesan* 1, en aan de Rivier *Bakassij* 14, of in het Oosterveld 19, en het Westerveld 36; het welk met het jaar 1710 vergeleken zijnde, een zeer groot verschil vertoont.

Van deze 55 Moolens behoren thans 24 aan Europesche en 26 aan Chineſche Eigenaars, ſtaande 5 op den grond der E. Maatſchappij, verhuurd, ten behoeve van Heemraden, of ter leen gegeven, aan het Hoofd der Oostzijdsche Javanen.

De beſchouwing der Bovenlanden, overtuigt ons, dat geene andere Molens, nog eenigen tijd, hoop hebben, met toereikend brandhout voorzien te worden, dan die, welke aan de Rivieren *Tjidanie*, (waar bij ik de *Mokervaart* mede reken) en aan de *Bakaſſij* zijn gelegen. Langs laatstgenoemde Rivier, eene breede en voor een gedeelte, bevaarbare ſtroom, zijn de Molens het beſt in ſtand gebleven. Alles, het welk tusſchen deze rivier en de waterrijke *Tjidani* ligt, of de geheele uitgeſtrektheid on-

onzer bearbeide Middellanden, is, bijna ten eenemaal ontbloot van houtgewas, het welk, niet alleen door het gestadige hakken voor de Suiker-molens, veroorzaakt is, maar om dat de baatzucht of onkunde van sommige landheeren, den Chinezen en Javanen veroorloofd heeft, om de overgebleven ruigte, in de afgekapte bosschen uit te branden, en aldaar Padeij, in 's landstaal *Gaga* genaamd, te zaaijen, waar door alle hoop, nieuwe boomen aan te kweeken ten eenemaal verloren is.

Het weinige hout, het welk nog aan de spruit *Istana*, in het Oosterveld en nabij de Rivier *Passangrahan* in het Westerveld, gevonden wordt, en sterkt, om 6 Suikermolens aan den gang te houden, moet derhalve, door de eigenaars dier landen, met veel oplettendheid behandeld worden, of gemelde Molens zullen, weldra, in het lot van zoo vele andere deelen.

De zoo dikwijls beredeneerde aanplanting van nieuwe bosschen is wel niet onmogelijk, maar echter zeer moeilijk. Het meeste hout stond voor dezen, langs de oevers van Spruiten en rivieren, of in en nabij Moerassen, *Rawas* genaamd, thans meest allen verwisseld in vruchtbare Rijstvelden. Tot het beplanten dezer plaatsen, zal geen landheer, om het voordeel dat hij thans geniet, ooit overgaan; en hooge gronden, met pitten te bezaaijen, zal, zonder kennis, geduld, geld en bijzondere aanmoediging, altoos eene nuttelooze onderneming blijven. De bosschen zijn het werk der natuur, die vele eeuwen heeft gebruikt, om die hooge stammen voort te brengen, die door ons, ter uitzetting van den Landbouw, sedert weinige jaren, zijn omgehouwen. In

In het begin van deze eeuw, toen de Gouverneur Generaal *van Riebeek* de Bovenlanden het eerst bezocht, en in meer dan eenen togt, met zeer groote moeite, over het Gebergte, tot het Suiker-ſtrand, gekomen is, was het meeste Land, tusschen deze Stad en den Noordelijken voet van het Gebergte begroeid met digte Wouden, zoo als mij, door geloofwaardige Grijzaards, die den gemelden Opper-land voogd verzelden, meer dan eens verzekerd is, en uit de beschouwing van den grond, ook genoegzaam blijkt.

Maar sedert dien, is het getal der opgezetenen, aanzienlijk toegenomen. Eene menigte Chinezen hebben zich, voor al sedert de laatste 20 jaren, in de Ommelanden neergezet: zoo dat de tegenwoordige ſtaat des Land-bouws, en meer andere redenen, die ik thans voorbij zal gaan, alle hoop benemen, zonder de tusſchenkomst van vermogende, kundige en aangemoedigde landheeren, om het noodig brandhout, voor de nuttige Suiker-teelt, aldaar, aantekweeken.

Ofschoon ik, of de mijnen, in dit voornaam gedeelte van den Landbouw, op geenerlei wijze, eenig aandeel heb, en daarom mijn gevoelen, onpartijdig en vrijmoedig kan en durf verklaren, betuig ik nogthans, nooit dan met veel aandoening, het dagelijks verval der Suiker-molens te beschouwen, dewijl dit product, van zulk eenen vermogenden invloed, op de welvaart dezer Hoofdplaats is, dat het bloeijen of kwijnen van de Suiker-teelt, en het geen daartoe behoort, de waarde van zeer veel zaken, zigtbaar en snel, doet rijzen en dalen.

Dit

Dit blijkt onwedersprekelijk, wanneer men bedenkt.

1 Dat doorgaans, op eenen Suiker-molen met het geen daar aan verknocht is, 200 Menschen, den meesten tijd van het jaar, in arbeid zijn, het welk voor de nog overiggeblevene 55 Molens een aanzienlijk getal bedraagt van 11,000 koppen.

2. Alles wat dit groot getal, aan Rijst, Lijnwaad, Amfioen en vele andere behoeften, noodig heeft, moet men in Batavia zoeken. Van welk eenen invloed is dit niet, op de Tollen der Edele Maatschappij, en op den dagelijkschen handel van vele bijzondere personen?

3. De Suiker-molens hebben eene naauwe betrekking, met de Steen en Potte-Bakkerijen, Kalkbranderijen, Chinesche Timmerwerven, den Catjang-bouw, de Olie-molens en eene menigte andere zaken, die gestadig vele handen bezig houden.

4. De Arak-branderijen, naast de Suikermolens, de sterkste zuilen des Bataviaschen koophandels, moeten stilstaan, zonder de Suiker-teelt: en zoo wij onze oogen slaan, op die aanzienlijke schatten, in dit voornaam gedeelte van den landbouw, jaarlijks gebezigd, moeten wij billijk verbaasd ftaan, dat er tijden zijn geweest, waar in de eigenbaat of onkunde den armen planter onderdrukte.

Na de allerminste berekening, mag men zeker zeggen, dat iedere Molen, jaarlijks 8000 Rds. (*c*) noodig heeft; het welk voor 55, nog

(*c*) Bij de rekening der onkosten p. 224 heb ik dit 600. Rds. meer gesteld, maar dewijl alle Molens, door el-

nog thans aanwezig zijnde, 440,000. Rds. bedraagt; die dagelijks door zoo vele handen rondgaan, dat men, zonder vergrooting, zeggen mag, wel de helft, der Ingezetenen dezer Volkplanting, daar door bevoordeeld te worden.

Het Product dezer 55 Molens, middelmatig gerekend op 99,000 Pikols, (*d*) bedragen, naar den tegenwoordig bepaalden prijs, 396,000 Rds.

Waar op, door de Maatschappij en vele bijzondere perfonen, ten minfte 400,000. Rds. wordt gewonnen: die, om de menigvuldige verdeeling, dubbel meer waardig zijn, dan of men dit bedragen, aan Goud of Zilver, uit ons Gebergte groef.

Het is de Suiker-bouw, die de kwijnende Zeevaart, nog een weinig leven geeft.

Het is de Suiker-bouw, die ver het grootfte deel der Chinesche Ingezetenen, werkzaam houdt.

Het is de Suiker-bouw, die de balans des Bataviaschen handels, met onze Noord-Wefterfche

elkander, nooit 7 maanden in een jaar malen, heb ik hunne uitgaven, door een geslagen en begroot, als in den text.

(*d*) De lezer gelieve hier bij ontemerken, dat ik het product van iederen Molen, hierop 1800 pikols voor 7 maalmaanden of 100 minder heb gesteld, dan in de vorige berekening, om zoo veel mogelijk, eene algemeene gelijkheid, over alle onze Molens voortedragen; ook heb ik hier niet gerekend, de waarde der verkochte Sijroop, volgens p. 226. gesteld in zeven maal maanden, op 1400 of voor 55 Molens in dien tijd op 77 000 Takars, waarvan ik mede, voor verlies enz. voor ieder Molen 100 of voor alles te zamen 5500 aftrek, zoo dat er ten dienst der Branderijen 71.500 Takars overschieten, die bij eenen middelmatigen aftrek der Arak, op zoo vele Rijksdaalders mogen gerekend worden.

sche bezittingen in Indië, tot ons doet overslaan.

Het is, in een woord te Suiker-teelt, waar aan men, met veel gerustheid, toe mag schrijven, dat Batavia, bij het groot verval van allen anderen handel, tot nog toe, niet ten eenemaal is te grond gegaan.

De overdenking van dit groot belang, zoo wel voor het geheele lighaam der Edele Maatschappij, als voor zo vele bijzondere personen, is buiten twijfel ook de reden, waarom dit gedeelte onzes Landbouws, zoo wel uit Nederland als hier, meest altoos bescherming vond.

Kort na het onverantwoordelijk verlies der Nederlandsche Bezittingen in Brazilie, moedigden de Hoog Edele Heeren Zeventienen de Suiker-teelt, met allen nadruk, aan, en gaven zelfs order, om den inkoops prijs te verhoogen, ten einde, volgens hunne eigene uitdrukking, de Planters te doen bestaan, en hen tot dezen tak des Landbouws, aan te houden.

De hooge prijs in den aanvang dezer eeuw, in Nederland, van 13 en 14 stuivers het pond, of meer dan 30 Rds. het picol, hetwelk men toen, voor de Maatschappij, voor 3 Rds. inkocht, of liever, den planters afdwong, deed gemelde aanzienlijke vergadering, in het jaar 1704 nogmaals zeggen.

„Dat de suiker-cultuur, in de Bataviasche „bovenlanden, door alle bedenkelijke middelen „moet voortgezet, en vooral toegezien worden, dat den planters zoo veel wierd betaald, „dat zij konden bestaan, alsmede dat de een niet „boven den anderen begunstigd, of door schadelijke voorkoop, de regtstreeksche aflevering

„der

„der gewasſen, van de planters aan de Maatſchappij, verhinderd wierd."

Offchoon de ſterke aanbouw in Amerika (*e*) de waarde der Bataviaſche ſuiker, aanmerkelijk heeft doen dalen, blijft het voordeel voor de Maatſchappij, nog thans aanzienlijk groot; om dat het gewas, alhier gewonnen, dat van Amerika, zeer ver te boven gaat; en zoo wel, als andere producten, die wij, met die volkplantingen teffens aankweeken, en naar Europa overvoeren, altoos voor hoogere prijzen worden van de hand gezet: zoo als uit de gedrukte lijsten, die ik hier niet aan zal voeren, blijken kan.

En al gaf de ſuiker-teelt de Maatſchappij, bij den verkoop, geene andere winſten, dan dat zij, als eene onſchadelijke onderlaag, in hare ſchepen, kan worden overgevoerd, zoude zoo wel, om dat men de lage ruimte, met niets anders, zonder nadeel vullen kan, als om den grooten invloed, die de ſuikerteelt heeft op de tollen, den amfioen handel, de waarde der vaste goederen, waaromtrent de Maatſchappij, als heer van den lande, nooit kan onverſchillig wezen, en vooral, de kracht dezer volkplanting, door eenen

(*e*) Volgens eene algemeene berekening, voor welkers echtheid, ik niet insta, maar die nogtans niet onwaarschijnlijk is, zouden de bezittingen der Europeanen in *Amerika*, thans te zamen voortbrengen, ruim 184 milſioenen ponden Suiker, waar in de Volkplantingen van ons Gemeenebest voor ⅕ of bijna 37 millioenen deelen. Hoe gering is derhalve de invloed van 2 milſioenen ponden, iets meer of minder, sedert lang, altoos het jaarlijks vervoerde naar Nederland, op zulk eene aanzienlijke hoeveelheid, en hoe ongegrond is de vrees dier genen, die stellen, dat de aangemoedigde Suikerbouw in deze gewesten, den Nederlandschen Handel met *Amerika* te zeer benadeelt! Ik zal het zelve, ten opzigte der koffij, mede aanwijzen.

hen geregelner en voordeeligen omloop van het geld, hetwelk ons, voor dit gewas, door onze noord-westelijke bezittingen wordt toegeteld.

Ik herzegge, om deze en nog vele andere redenen, den landkundigen, niet onbekend, en van alle verlichte en edelmoedige voorstanders dezer volkplanting, in hare betrekking, met het Vaderland aangezien, altoos gebillijkt, mogen wij nooit twijfelen, of de suikerteelt, zal, bij de gebiedende magt in Nederland, altoos bescherming ontmoeten.

Dat de Hooge Overheid dezer gewesten, ook meest altoos, in dit regtmatig en voordeelig denkbeeld, leefde, wordt door derzelver menigvuldige besluiten, onwederspreke lijk bewezen. Want om alles, hetwelk hiervan in de voorleden eeuw gezegd is, stilzwijgend voorbij te gaan, kunnen de ingezetenen dezer stad, niet dan met groot genoegen hooren, den landkundigen Generaal van *Riebeek* en het Gouvernement van dien tijd, den 20 junij 1710 betuigende:

„Dat de suikerplantagien, als voedsterlingen „der Regering, moeten worden aangezien, en „geenszins, als indifferente kooplieden, waar „omtrent men anderzins, de laagste prijzen „maar betrachtende, den eenen het benoodigde „afkoopt, en den anderen, met het zijne laat „zitten, maar integendeel, als dependerende „aankweekelingen, van deze Regering, die de„zelve moet koesteren en aanhouden, om al„toos den stam van zoo eenen winstgevenden „boom, in hare eigene omtuining, te confer„veren enz."

Eene stelling, die niet bij een ijdel raisonne-

 ment

ment gebleven is, maar gevolgd wierd, door een uitgebreid, en duidelijk berigt, ter order der Regering opgesteld, door twee zeer kundige leden, *van Zwol* en *Zwaardekroon*, die beiden naderhand, als Opperlandvoogden, deze gewesten met roem bestierden.

Als eene uitwerking van dit berigt, genoten de planters, sedert eenigen tijd, door de eigenbaat gedrukt, aanmerkelijke verligting, voor al, door de gelijke verdeeling der hoeveelheid, die de Maatschappij, regtstreeks uit hunne handen, zonder tusschenkomst der schadelijke opkoopers, ontvangen zoude, wier woekerachtige winsten, toen niet alleen wierden afgekeurd, maar ook, voor het vervolg, door goede maatregelen, beteugeld.

Met eene geringe verandering, gerigt naar tijdsomstandigheden, volharde de volgende Regering, bij deze aanmoedigende schikkingen. De handelkundige Opperlandvoogd *Mossel*, beschouwde bij de aanvaarding van het hoofdbestuur, de Suikerteelt, als de sterkste zenuw in het ligchaam dezer volkplanting: en verwaardigde derhalve dit gedeelte van den Landbouw, het allereerst, met die uitmuntende aanmerkingen, die nog heden in veler handen gevonden worden.

De nuttige besluiten door de Hooge Overheid, op de nadrukkelijke voorstellingen van dat werkzaam vernuft genomen, hebben zeker niet weinig toegebragt, om het verval der Molens nog eenigen tijd te verhoeden en dezelve zooveel mogelijk te beschermen, tegen de willekeurige vervolgingen van sommige onbillijke eigenaars, die hunne huurders, door tegenspoed

en

en misgewas achteruit geraakt, onder schijn van regt, ten eenemaal bedierven.

Het hun toen verleende voorregt, dat geen arrest op het te veld staande riet of de noodige gereedschappen, door den Regter mogt geschieden, stelde de Planters in staat, offchoon in twistgeding betrokken, met hunnen arbeid voort te gaan: en de bepaling, daar de verpanding van het Suikerriet door de huurders, niet dan met voorkennis en toestemming van den Landeigenaar mogt geschieden, maakte de laatsten bekwaam, om de behoeftige Planters zonder schroom te ondersteunen.

Dezelfde edelmoedige bescherming geniet de Landbouw nog tot dezen dag; verlichte en nog aanwezig zijnde leden van het hoofdbestuur alhier, wier namen het mij niet veroorloofd is te noemen, hebben weinige jaren geleden, zeer duidelijk aangetoond, dat in de Suikerteelt, het belang der Maatschappij met dat der Ingezetenen onafscheidelijk moet te zamen gaan: en ik vrees dat de ondervinding deze waarheid, waaraan door geen weldenkend man, in deze volkplanting, het minst getwijfeld wordt, maar al te klaar betoogen zal; wanneer de nabij zijnde vermindering van het gering getal der nog overgeblevene Suikermolens, den verflaauwden handel eenen gevaarlijken stoot zal geven. Want terwijl het Suikerriet aan zoo vele toevallen, vooral gebrek aan regen, zoo dikwijls is blootgesteld, dat men niet altoos voordeelige gewassen, maar nu en dan eene groote schaarsheid, zoo als in het jaar 1775, moet verwachten, is niets zoo zeker, dan dat een minder getal Molens,

als

als er thans nog zijn, niet toereiken, om der Maatschappij den noodigen voorraad, bij een besluit der Hooge Regeering den 4den december 1777, jaarlijks bepaald op 20,000 kanassers of ruim 8 millioenen ponden, evenredig verdeeld over alle de Molens, te bezorgen; veel minder den veroorloofden handel onzer medeburgers te voorzien: zoodat men reeds thans, dikwijls is verpligt geweest *Java* en *Tsferibon* te hulp te roepen: hetgeen door den tijd voor deze hoofdplaats, niet anders dan verderfelijk kan wezen.

Het jongste bewijs van het bijzonder toezigt der Hooge Overheid, voor de veiligheid en rust der Planters, vinden wij in het Plakaat van den 23sten april 1776; alwaar onder vele andere goede schikkingen voor de welvaart onzer Ommelanden, ook uitdrukkelijk is bepaald: dat de verhuurder van een Suikermolen verpligt zal zijn, het te veld staande riet en uitgemalen sappen, in mindering of voldoening der achterstallige huurpenningen, aantenemen: zonder dat dit ooit bij executie mag verkocht worden, maar dat de waarde van dien, door goede mannen van wederzijde te noemen, moet worden begroot: en in geval de verhuurder met den planter deswege niet overeen kan komen, dan zulks te stellen ter beslissing van den competenten Regter, zonder deswege een twistgeding aantevangen of van de eerste uitspraak op een hooger Regter te provoceren.

Een nuttig besluit, veroorzaakt door de baatzucht van sommige inhalige eigenaars, die gelijk de inleiding tot deze order zakelijk zegt, geen acht willen slaan op fataliteiten, die de Plan-

Planters onvermogend maken, om de bedonge huur te betalen, en derhalve procederen tot vernieting van het huur-kontrakt en openlijken verkoop van het Suikerriet; om hetzelve dusdanig voor een gering bedrag, magtig te worden en weder met voordeel aan eenen nieuwen huurder te verkoopen.

De tegenwoordige toeftand van onzen Suikermolens, naar deze algemeene schets befchouwende, behoort men ter behoudenis dezer volkplanting, te denken:

1. Of er geen gevoegelijk middel te vinden zij, om brandhout uit de dikke bosfchen op het gebergte, zonder zware kosten, aftevoeren, hetwelk ik denk dat langs de *Tsjidani* en deszelfs waterrijke fpruiten, niet buiten goede verwachting is.

2. Dat de overgeblevene bosfchen met oordeel worden afgekapt, en niemand onder bedreiging van ftrenge ftraffen worde toegelaten, om jonge aankomende boomen om te houwen, veel minder in de afgekante bosfchen, *Pady Gaga* te zaaijen of de daarop ftaande ruigten aftebranden.

3. Dat onder eene betamelijke aanmoediging, gerigt naar het gewigt der zaak en het groot belang dezer volkplanting, nieuwe bosfchen worden aangelegd: hetwelk als boven gezegd, wel veel tijd vordert, maar nogthans niet buiten hoop van eenen gunftigen uitflag is: zijnde dit aanplanten van boomgewas niet alleen noodig voor de Suikermolens, maar ook voor den Landbouw in het algemeen en de opgezetenen in de bovenlanden in het bijzonder, zoo als ik in eene volgende Verhandeling

na-

nader zal aantoonen, met aanwijzing der middelen, waarna dit ontwerp moet worden uitgevoerd.

4. Dat het verplaatſen van oude en het aanleggen van nieuwe Molens, ter vervulling van het bepaald getal, begunſtigd en daarbij gelet worde op dat geen, hetwelk ik in het begin gezegd heb, bij den eerſten aanleg dienſtig te wezen.

5. Dat men zooveel mogelijk zorge dat op hetzelfde land en onder denzelfden huurder, altoos meer dan een Molen zij: hetwelk de onkosten aanzienlijk vermindert en bij een ſlecht gewas, altoos nog eenigen tijd tot malen geeft.

6. Dat men de Planters aanmoedige, zoo het de uitgeſtrektheid van hunnen grond gedoogt, bij de Suikerteelt, eenigen anderen tak des Landbouws te voegen, hetzij Katjang, Indigo, Koffij of wat zij zullen raadzaam vinden; hetwelk vooral voor zulke Molens van bijzonder voordeel is, die in het geheel of voor een gedeelte, het werk door ſlaven laten doen (*f*).

Voor-

(*f*) Onder alle onze Suikermolens is, zoo ver mij bewust is, maar een van den eigenaar zelf gebruikt, alwaar, buiten een of twee Chinezen, de arbeid door lijfeigenen geſchiedt. Nog twee andere landheeren regeren hunne plantagien en molens gedeeltelijk met ſlaven, en gedeeltelijk met gehuurd volk. Het kan zijn dat de behandeling op gemelde drie plaatſen een weinig verſchilt van de manier, hierboven door mij beſchreven; die echter op alle overige molens, hiermede ten eenemaal overeenkomt.

Het nut van mijn voorſtel, om bij de Suikerteelt nog andere producten op hetzelfde land te voegen, kan door de bovengemelde landheeren niet ontkend, en zeker nog veel verder uitgebreid worden.

Voor de uitmergeling der gronden door het Suikerriet, behoeft men nooit te vreezen.

De Chinezen zijn meesters in den Akkerbouw, en weten de Suikervelden met uitgeperste Katjang-koeken en koemest, zoo zij die bekomen kunnen, zoodanig te mesten, dat hun gewas, zonder verhindering van het weder of schadelijk ongedierte, niet mislukken zal.

Het zoude voor de Suikerteelt een groot voordeel wezen, indien de Watermolens hier konden worden ingevoerd. Volgens de bovengestelde rekening, die zeer middelmatig is (*g*), zoude dit voor ieder Molen, wel 500 Rds. jaarlijks minder zijn. Een watermolen zoude aan het werk meerder spoed en regelmatigheid bijzetten, men zoude met 3 steenen, als in Amerika, kunnen malen; hetwelk naar de tegenwoordige inrigting, achterwege moet blijven. Doch tot een watermolen zijn alle standen niet geschikt: de eerste aanleg zoude ook wat kostbaar wezen, waarom dit ontwerp, ten uitvoer gebragt, door eene milde belooning, diende begunstigd te worden (*h*).

Nu

(*g*) Bij drooge jaren is er dikwijls eene considerabele sterfte onder de buffels, veroorzaakt door de zware hitte, en door gebrek aan gras. De jaren 1773 en 1775 zijn bij vele planters nog in een smartelijk geheugen. Sommige molens aan de rivier *Tsjidani*, verloren toen meer dan 100 stuks in een jaar.

(*h*) Indien ik wel onderrigt ben, geschiedt het malen door water, in *Suriname*, op de volgende wijze. Men graaft een lang en breed kanaal, dat met geene der andere grachten de minste gemeenschap heeft. Dit kanaal aldaar, de *groote Trens* genaamd, 35 of 40 voeten breed, en diep naar evenredigheid, is rondom afgedamd, en loopt van het achtereind der plantagie, regtstreeks op den molen. Aan het einde van dit kanaal is eene zware wa-

Nu zoude ik tot de Arak-branderijen kunnen overgaan, die in den eigenlijken zin, tot den Landbouw niet mogen gerekend worden, maar nogthans met de Suikermolens zoo naauw verbonden zijn, dat ik mij verpligt zoude houden, derzelver beſchrijving hierop onmiddelijk te laten volgen, indien deze Verhandeling niet reeds veel wijdloopiger was geworden, dan ik mij in den beginne had voorgeſteld. Ik beſpaar derhalve dit, met de achtervolging van dezen ſtof, tot de uitgave van ons Tweede Deel: en eindige, met mij bij den beſcheiden lezer te verſchoonen, over de veelvuldige kleinigheden, die ik niet heb kunnen ontwijken, zonder onverſtaanbaar te worden, bij allen, die van onze plaatſelijke gelegenheid geene bevinding of duidelijk denkbeeld hebben.

waterkeering, de *Inneemſluis* genaamd, voorzien van eene deur, 12 voeten breed, die, wanneer men malen wil, bij het begin der ſpringvloeden van nieuwe of volle maan wordt opengezet, en als het tij vol is, geſloten; waarop het malen na 1 of twee uren, eenen aanvang neemt. Het is zeker dat die manier alhier niet uitvoerlijk is, niet alleen om dat de eb en vloed, zelfs bij herfstnacht-evening, wanneer het water hier het hoogſte vloeit, naauwelijks 6 voeten verſchillen; maar ook om dat de vloed, al liep die hooger, om den hellenden grond, naauwelijks een half uur buiten de ſtad, in de rivieren te beſpeuren is. Echter houde ik mij overtuigd, dat de afleidingen uit de rivieren, waaraan vele onzer molens zijn gelegen, het noodige verval, door een waterrad, bezorgen zullen. En deze afleidingen kunnen aan lager liggende ingelanden of aan de ſtad geen nadeel doen, wanneer het water tot niets anders gebruikt, en aan de rivier weder terug gegeven wordt; zoo dat dit ontwerp de nadere overdenking onzer vernuftige ingezetenen overwaardig is.

EENI-

EENIGE WAARNEMINGEN,

OVER DE

NUTTIGHEID

VAN HET VERBETEREN ONZER

HOLLANDSCHE

ZEEKAARTEN,

NAAR DE

ENGELSCHE en FRANSCHE,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

I.

Naar het mij voorkomt, zou het wenschelijk zijn, dat alle natien, inzonderheid de Hollanders, Engelschen en Franschen, overeenftemden, in het bepalen van den eerften Meridiaan, van welken de lengte op zee berekend wordt, op de graden der evennachtslijn. Want als men elkander praait op zee, gebeurt het misfchien nu en dan, ten minfte het kan zeer ligtelijk gebeuren, dat onze zeelieden de gegiste lengte der Engelfche en Franfche piloten kwalijk verftaan. Iets dergelijks bejegende ons

met eenen franſchen ſlavenhaler, die naar St. Domingo moest, op den 2den october 1778, omtrent 3 graden, 11 minuten, b noorden de linie. De ſtuurman, die de ſpraak voerde, riep ons toe, dat hij 18 graden lengte rekende; en volgens die rekening, zouden wij 3 graden west gehad hebben, op het ſchip Europa, als men den meridiaan van Parijs, voor het punt nam, van hetwelk hij zijne lengte begonnen had. Maar het was niet waarſchijnlijk, dat wij toen zoo veel west hadden.

Zouden wij hem niet kwalijk hebben kunnen verſtaan? en konde de Fransman, wiens eerste antwoord wij niet verſtaan hadden, met het tweede antwoord, het geen wij verſtonden, niet wel hebben gedoeld, op het verſchil der Meridianen van Parijs en van Teneriffe? Daarenboven zijn de fransche kaartemakers en zeelieden voortaan gelast, om hunnen eerſten Meridiaan, op *Isle de Palma*. te plaatſen: eene nieuwigheid, welke bij het praaijen en vervolgens, nu en dan ten minſte, eene aanmerkelijke en gevaarlijke verwarring baren kan. Niets gevoegelijker zou mij toeſchijnen daaromtrent te kunnen worden uitgedacht, dan dat, bij het verbeteren onzer Zeekaarten, ook onze Natie *Isle de Palma*, als den eerſten Meridiaan, van de Franſchen overnam. Zoodanig eene toegevenheid zou kunnen vruchtbaar zijn en een heilzaam voorbeeld aan andere Zee-Mogendheden, ter navolging verſchaffen.

II.

De beroemde engelſche zeeheld en landontdekker *James Cook*, had, bij en omtrent de

de Evennachslijn, geene ſtilte, maar altijd eene friſſche koelte, uit het Zuid-westen, in September 1772: en dat wel op die breedten, op welke onze meeste Ooſt-Indiſche Schepen langdurige ſtilte en onverdragelijke hitte ontmoeten.

Ook werden hij en de heer *Furneaux*, met hunne Schepen *the Reſolution* en *the Adventure*, door den ſtroom, naar kust van Afrika, en de bogt van Guinea, betrokken. Maar, in ſoortgelijke omstandigheden, ſchijnen wij nu ook onlangs, in September 1778, met het Schip Europa, geweest te zijn. Immers hoe zeer de orders van de Edele Compagnie ook vorderden, den zoogezegden *Wagenweg* door te zeilen, en niet Oostelijker henen te ſtevenen, maakten ons de ſtroomen en winden dat onmogelijk. Friſſche Zuidelijke en Zuid-westelijke winden losten elkander af; de warmte was dragelijk; en op den 11 October, ſneden wij de Linie, naar de beste gisſing, op 0 graden lengte, dat is, daar onze eerſte Meridiaan van de Tenerifsche Piek, dezelve regthoekig snijdt

Maar onze ſtuurlieden en bootsgezellen waren nog nimmer zoo ooſtelijk aldaar geweest, en hadden ook nooit, zoo kort benoorden de Evannachtslijn, die doorgaande winden ontwaard. Trouwens, in onze Zeekaarten, was 'er geene ſchaduw van te vinden. Ondertusſchen zag ik die, ten klaarſte geteekend, benoorden en bezuiden *Cabo das Palmas*, op mijne Engelsche Globe van *George Adams*, en op de nieuwe Kaart van Monsr *Bonne*, gevoegd bij de Maaſtrichtsche uitgave van het beruchte werk, door den Abt *Raynalt* opgeſteld:

ſteld: *Hiſtoire Philoſophique et Politique des Etabliſſements et du Commerce des Européens dans les deux Indes.* Zulk een oostelijk afdrijven, door dien Pasſaatwind, moet ook merkelijken invloed hebben, op het gemakkelijk vermijden van *Kaap Auguſtyn*, en de verdere Amerikaansche kusten, tot aan *Braxos de Abrolhos*. Het zou derhalve, mijns oordeels, niet ondienſtig zijn, ook deze bijzonderheid, op onze zeekaarten, duidelijk aan te teekenen.

III.

Maar, wat 'er ook van zijn moge, de zuidelijke eilanden van *Triſtan d'Acunha* en *Alvarez*, langs welke, af en aan, onze meeste Oost-Indiſche schepen, voorbij varen, als zij, oost aan, naar de Kaap de Goede Hoop, voortſtevenen, behoorden, ten minſte, op onze kaarten, duidelijk en wel geplaatst te zijn. Op den 16den november 1778, zagen wij *Triſtan*, aan de Noord oost-zijde; en toen bevonden wij ons, op 36 gr. 36 m. Zuider-Breedte. En alzoo *Triſtan*, volgens de zeeboeken, zou moeten liggen, op 9 gr. 21 m. oosterlengte, verbeterde men het beſtek, gelijk men het noemt: hebbende wij, zoo de teekening waarachtig was, volgens de koppeling der koersen en de giſſing, tot daar aan toe vervolgd, meer dan twee Graden en een half Oost. Edoch op den 28 daaraanvolgenden, wist men onmogelijk te raden, waar bij het mogt toekomen, dat wij geen land ontwaarden; daar wij, volgens het verbeterd beſtek, bij *Triſtan* gemaakt, thans reeds over het Voorgebergte,

diep

diep landwaarts in, over de bezittingen onzer Nederlanders, naar de grenzen der Kaffers, henen zeilden. Evenwel, mijne globe van *Adams*, hielp ons wederom uit den dut; en ik vertoonde, dat op die globe, hoe klein ook van bestek, *Tristan* meer dan vier Graden westelijker lag, dan op onze Hollandsche Paskaarten. Behalve dat wij de miswijzing van de Compasnaald hadden, op omtrent 20 Graden Noordwestering. En behalve dit teeken, het geen ons de nabijheid van de Kaap deed blijken, genoten wij dagelijks het geluk, van den Octant te kunnen gebruiken: zijnde wij dus vast verzekerd dat wij, op de behoorlijke breedte zeilden; gelijk wij ook, op den 29sten 's morgens, het gezigt, en na den middag, de reede van de Tafelbaai bereikten. Ja maar die zekerheid der breedte zou min of meer verflaauwen, bij duister en regenachtig weder, hoedanig men, bij het aanzeilen naar de Kaap, meermalen aantreft.

IV.

Eene gelijke, en misschien nog veel gevarelijkere onzekerheid moet 'er plaats hebben, ten opzigte der ware ligging van *St. Paulo* en *Amsterdam*. *Amsterdam* zagen wij, op den 23 Januari, ten zuiden van ons; en, vervolgens, de bekende drijvende groente: en, bij eenen stijven storm uit het Noord-Oosten, en het scheuren van eenige zeilen, het geen eenen bijlegger hoognoodig maakte, geraakten wij in gevaar om ijlings op het zelve te vervallen: toen de Goddelijke goedheid den wind een weinig verruimde, en wij, Zuid-

Ooste-

Oostelijk aan, voorbij dreven. Maar hoe rampzalig moet het 'er uitzien, als men eens, in eenige dagen, geene Zon kan vinden; en ondertusschen, aldaar, met aanhoudende stormbuijen, beloopen wordt: daar de ligging dier Onweers-eilanden, indien ik dezelve dus noemen mag, op ettelijke oude kaarten, zeer verschillende, tusschen de 88 en 96 graden, gemerkt staan? Dan, ten opzigte dier eilanden, weete ik niet, dat 'er nog immermeer behoorlijke sterrekundige waarnemingen, op de ware ligging derzelve, gedaan zijn.

V.

Maar wat 'er ook, van de misstelling der lengten, op onze zeekaarten, te zeggen valle; en wat men ook, tegen mijn ontwerp van verbetering derzelve, zou kunnen inbrengen: dit gaat ten minste zeer zeker, dat 'er de latere ontdekkingen der Heeren *Anson*, *Bougainville*, *Cook*, en van soortgelijke Zeereizigers, niet in verschijnen. En welke verbazende ontdekkingen van landen en baaijen is men niet aan hen verschuldigd? De figuren der Kusten, in onze Zeeboeken, ter verkenning derzelven, ingelascht, heb ik, bij het afteekenen van eenige eilanden, ook gansch niet naauwkeurig bevonden. Zelfs verzekert men mij, dat 'er de kusten van ons eiland Java zoo gebrekkig worden uitgedrukt, dat de kruispeilingen, zeer dikwijls, kwalijk uitkomen. Dan ik mag mij, in het uitpluizen dier bijzonderheden, niet verder inlaten. Alleenlijk zeg ik maar, dat het onzen Zeevarenden, te eeniger tijd, kan te

pas,

pas komen, om de nieuwe ontdekkingen der Zuid-Oostelijke, en andere onbekende, eilanden, kusten en baaijen, met zoo veel moeite door de Franschen en Engelschen, gedaan, ook, op hunne verbeterde Zeekaarten, aan te treffen.

BE-

BESCHRYVING

VAN HET

EILAND TIMOR,

VOOR ZOO VER HET TOT NOG TOE BEKEND IS,

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Inleiding. De Nederlanders, die in de vorige eeuw, en in het begin van de tegenwoordige, de bezittingen der Oost Indische Maatschappij hebben uitgebreid, zijn, volgens het doelwit van hunne meesters, te vrede geweest, wanneer zij op de meeste kusten, waar zij met hunne schepen aankwamen, eenige vastigheden moggen hebben langs de stranden, waar zij veilig af en aan konden varen om hunne goederen te verruilen tegen de kostbare voortbrengselen, die de natuur zoo mildelijk aan het oosten schenkt. Zij drongen niet verder landwaarts in, dan zij noodig achtten, ter bereiking van hunne oogmerken en kreunden zich weinig aan de binnenste gesteldheid der landen, noch aan den aard der volken. Derzelver zeden, gewoonten, regerings-vorm, godsdienst-plegtigheden, natuur-

tuurlijke historie, in een woord alles, wat niet kon strekken ter vermeerdering van hunne dadelijke voordeelen, was hun onverschillig.

Hieraan is toeteschrijven, dat wij geene volledige historie hebben dier landen, waarin de Maatschappij zich gevestigd heeft; want ik denk niet, dat men daarvoor zal willen houden de schriften van den heer *F. Valentyn*, die een gering getal van merkwaardigheden, in eene zee van nutteloozе beuzelingen, verdronken heeft.

Dan dit gebrek is nog verre van eene genoegzame verbetering: want, offchoon wij, in latere tijden, door eenen gedurigen omgang met de volken, die wij bezochten, eenige meerdere kundigheden omtrent hen en hunne landen verkregen hebben; offchoon de geest der wijsbegeerte, die thans over de onkunde begint te zegepralen, den reiziger, met een opmerkzamer oog, de landen doet doortrekken; echter hebben wij nog geene de minste verzameling van stukken, waaruit eene zoodanige historie zoude kunnen worden opgemaakt.

De tijd, die langzaam de zaken tot eenen zekeren trap van volmaaktheid brengt, moet door verscheidene handen, de benoodigdheden ter oprigting van dit gewigtig gebouw, allengskens bij een vergaderen; tot dat zich een bouwmeester opdoe, die dezelven nog nader beproeve, schifte, in orde brenge, en er dat gebouw van stichte. Zoodanig is de loop der geschiedenis van alle volken en landen.

Gelukkig zoude ik mij achten, zoo ik van tijd tot tijd, in voorraad, eenen bekwamen steen tot hetzelve mogt bijbrengen! gelukkig! zoo mijn gebrekkig voorbeeld anderen mogt aanspo-

ren om mij na te volgen, en te overtreffen; en zoo mijne geringe pogingen der Maatschappij van eenigen dienst mogten zijn!

De beschrijving van het eiland *Timor* is, mijns wetens, door niemand ondernomen. Deszelfs binnenste gesteldheid is ook weinig bekend; schoon er de Maatschappij, reeds sedert den jare 1613, den handel drijft. Ik zal er eenige merkwaardigheden van mededeelen: de stukken waarop ik gewerkt hebt, zijn afkomstig van iemand, die vele jaren op *Timor*, in dienst van onze Maatschappij, heeft doorgebragt, en geene moeite gespaard heeft, om alles naauwkeurig na te gaan, aan de toets der waarheid te beproeven en, hetgeen hem eenigzins bedenkelijk voorkwam, ter zijde te stellen.

Dit eiland ligt op 10 graden zuider-breedte en op 140 graden lengte, wanneer men hetzelve in zijn middelpunt neemt. Het is omtrent 75 mijlen lang en 16 à 17 mijlen breed. Aan alle kanten is het omringd van ongenaakbare steilten en hooge bergen, die met zware bosschen bewassen zijn. De handel op hetzelve is zeer gevaarlijk voor groote schepen; om dat men nergens, behalve op eenige weinige plaatsen, slechts een kwart mijl van strand gelegen, eenen goeden anker-grond vindt en het digter bij, niet dan klippen zijn. De beste reede is die van *Coupang*, daar het hoefd-kantoor van onze Maatschappij is, en die van *Dilil*, daar de blanke Portugezen, in den jare 1669, het hunne van *Lifao* hebben overgebragt. Er zijn echter aan de noord-zijde van het eiland, eenige plaatsen, daar een schip, des noods, zoude kunnen ankeren; schoon het altoos aan het gevaar

van

van eenen ſlechten grond, en van de weste en noordweste winden, zoude bloot geſteld zijn.

Timor wordt ten zuiden beſpoeld door de openbare zee: ten noorden liggen de eilanden *Solor*, *Alor*, *Ombaije* en anderen: ten noordoosten die van *Wetter* en *Keyzer* of *Kiszer*; ten westen het eiland *Poelo-ſmauw* en ten zuid westen, dat van *Rotty*. Van mei tot november, heeft men er groote droogte en zware hitte, door de felle ooste winden, die er in dien tijd waaijen. Het geringe vocht, dat niet dan op het gebergte valt, kan veel eer, voor eene ſoort van dauw, dan voor regen, gehouden worden. Van november tot maart vallen er ſterke ſtortregens en waaijen de weste en noordweste winden zoo hevig, dat de reede van *Coupang* niet te vertrouwen is en de ſchepen verpligt zijn, te ankeren onder *Poelo ſmauw*, hetgeen drie mijlen van *Coupang* afligt. Men wordt ook ſomtijds eenige aardbevingen gewaar; de meesten gaan van het zuid-oosten naar het noord-westen en zijn niet gevaarlijk.

Dit eiland is niet zoo bevolkt, als het naar mate van zijne groote, zijn kon. De jaarlijkſche uitvoer van eene groote menigte ſlaven; de ziekten, die, door de verandering van den droogen tot den natten *mousſon*, veroorzaakt worden, en de kinderziekte, die wel een vierde van de inwoners wegſleept, zijn de voorname redenen van deze onbevolktheid. **Onbevolktheid.**

Men kan niet zeggen, dat er deze laatſte onophoudelijk woedt. Zij openbaart zich gemeenlijk, om de tien of twaalf jaren en gaat dan van landſtreek tot landſtreek rond. De *Timorezen* hebben er zoo eenen afſchrik van, dat wanneer **Kinderziekte.**

de-

dezelve zich in eene negorij vertoont, de bewoners der naastbijgelegene, hunne hutten verlaten en zich in de bosschen gaan verschuilen, of op de hoogste bergen vlugten: latende hunne zieke vrienden en magen ten prooi van hun ongelukkig noodlot, zonder toebrenging van eenige de minste hulp.

Gemeenste ziekten.

De gemeenste ziekten zijn de melaatsheid, de venus-ziekte en de roode-loop. Zij weten de twee eersten niet grondig te genezen, het welk de reden van vele wanstaltige gedaanten onder hen is. Zij hebben er ook eene ziekte, die zij in het Maleisch *Boba* noemen, en die aan het eiland eigen is. De kinderen krijgen die gemeenlijk, als zij vier of zes jaren oud zijn; zij duurt drie jaren, voor de volkomene genezing, en men stelt den zieken in groot gevaar, wanneer men de zweren die zij veroorzaakt, zoekt te doen opdroogen. In één woord, alle hulpmiddelen zijn schadelijk en zij moet door den tijd alleen genezen worden.

Verdeeling van het Eiland.

Eene regte verdeeling van dit Eiland te maken, is zeer moeijelijk, om dat wij, tot nog toe geene naauwkeurige kaart van hetzelve hebben. Men zoude echter alle deszelfs koningrijken, die ontelbaar zijn, om dat bijna iedere negorij eenen koning heeft, kunnen verdeelen in vier landstreeken.

1. De Landstreek der Hollanders.
2. Die van de zwarte of Inlandsche Portugezen.
3. Die van de blanke of Europische Portugezen.
4. Die, welke bewoond wordt door volken, die van niemand, dan van hunne koningen afhangen.

In

In de eerste, waar van *Coupang* de hoofdplaats is, hebben wij het Fort *Concordia*, hetwelk gelegen is op de zuider breedte van 10 gr. 11 min., en op de lengte van 138 gr. en 20 min. Eeen onderkoopman van de Maatschappij wordt er gemeenlijk tot Opperhoofd gesteld; en voert ook het gezag over de naburige eilanden van *Peelosmauw*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en een gedeelte van dat van *Sumba*. Land-streek der Hollanders.

De voornaamste koningen zijn die van *Coupang*, van *Amaby*, *Sonnabaija*, *Amfouan*, en *Taybero:* behalve nog vele anderen. Alle deze zoogenaamde vorsten zijn verpligt, voor het Opperhoofd te verschijnen, als hij ze laat roepen, zoo vóor den dienst der Maatschappij, als om hunne onderlinge oneenigheden te beslissen.

Het fort *Concordia* is gelegen aan den oever der zee, op eene steilte, aan wier voet eene kleine rivier loopt, die altoos goed en overvloedig water geeft. Sommigen der Europesche kantoorbedienden wonen binnen, anderen buiten hetzelve. De kampong der Chinezen ligt aan strand, vlak over de reede. Zij drijven er, gelijk overal, den meesten koophandel.

De tweede die veel uitgestrekter is, ligt aan de noordzijde van het eiland, en hoort den zwarten of Inlandschen Portugezen toe. De voornaamste negorij wordt *Liikoessi* genaamd. In dezelve woont hun hoofd, hetwelk, zoo als zij allen, afkomstig is van de Europesche Portugezen, aan wier gezag zij zich hebben onttrokken, om zelf een gebied opterigten. Zekere *d'Ornai*, wiens voorouders op het eiland *Solor* gewoond hebben, is hun eerste Hoofd ge- Die der zwarte of inlandsche Portugezen.

geweest, en zijn nageslacht regeert er nog tegenwoordig. Zij hebben verbindtenissen aangegaan met de meeste naburige vorsten. De Portugesche zendelingen komen er jaarlijks, om de kinderen te doopen en met den naam van Christenen te noemen sommige lieden, die eenige gebeden mompelen, zonder dezelve te verstaan en een kruis of rozenkrans om hunnen hals dragen, zonder regt te weten, wat dezelve beduiden.

Die der blanke of Europesche Portugezen.

De derde welke de Europesche Portugezen bewonen, ligt geheel en al ten noord-oosten, aan het uiterste gedeelte van het eiland. Gelijk zij er nog maar kort gezeten zijn, is er hunne magt ook niet sterk uitgebreid. Hun Landvoogd heeft een willekeurig gezag en woont te *Dilil*, daar hun hoofd-kantoor is, en waar zij eene sterkte, terras wijze, hebben opgeworpen, welke bijna gelijk met de zee ligt, en slechts door eenige stukken kanon verdedigd wordt. Daarentegen is er de reede zeer veilig, om dat de hevigheid der zee gebroken wordt, door eene droogte of bank, die de schepen voor het gevaar der westen en noord-westen winden behoedt.

De naburige Koningen zijn hunne bondgenooten, en laten aan de Hollanders niet toe, den handel in hunne negorijen te drijven; schoon de blanke Portugezen zich, door het gansche eiland, verspreiden, tot aankoop van sandelhout, was en slaven.

Die welke bewoond wordt door volken, die van niemand afhangen.

De vierde die zich langs de gansche kust, van het oosten tot het westen, uitstrekt, is gelegen aan de zuid-zijde van het eiland, en wordt geregeerd door een groot getal van Konningen, die

die dan eens de Hollanders, dan eens de Portugezen, in den handel gunſtig zijn; maar die zich echter nooit met de eenen meer, dan met de anderen verbinden. Dit gedeelte wordt gemeenlijk *Belo* genaamd, en in hetzelve, is het meeste vertier van sandelhout (dat om het noorden van het eiland niet groeijen wil) van was en van slaven. Hier tegen verruilen de Hollanders en Portugezen de goederen die zij aanbrengen en die meest beſtaan in witte en blaauwe lijnwaden, neusdoeken, parrings, mesſen, kralen, grof porcelein, koperdraad, gewerkt goud, kruid en geweren. Zij hebben ook gaarne onze nieuwe dukatonnen, om dat zij van dezelven hunne borſtplaten maken.

In het gemeen is dit eiland bedekt van hooge bergen, waarop zware bosſchen groeijen, en die van elkander gescheiden zijn door afſnijdingen, die ontzaggelijke diepten geven en het reizen zeer gevaarlijk en ongemakkelijk maken. Men vindt er bijna geene vlakten, dan digt bij zee en deze zijn niet groot van omtrek. De grond is er overal zeer schraal en onvruchtbaar, en als doormengd met kleine ſteentjes van rotſen. Men vindt er ook vele heuveltjes, waarop noch boom, noch kruid groeit, en welker aarde geheel wit als krijt is, of wel roodachtig, met klei gemengd; hetgeen mogelijk een bewijs is, dat hier vele ſoorten van mineralen in den grond ſchuilen. **Aard van den grond.**

Er zijn vele kleine beken, maar geene groote rivieren, en het water, behalve dat van *Coupang*, is zeer ongezond om te drinken. **Beken en rivieren.**

De meeſte van die beekjes geven goud. De Timorezen verzamelen hetzelve door middel

del van groote steenen, die eenigzins uitgehold zijn, en waarover het water henen loopt: blijvende het slijk en de kleine steentjes, daar het goud onder is, in de holten liggen.

Goudmijnen. Wat moeite men genomen heeft, om de Koningen van *Molo*, door welkers gebied de voornaamste goud-beek loopt, overtehalen, om met de Maatschappij, over dat metaal, in onderhandeling te treden, hebben zij echter tot nog toe, niet kunnen slagen. Het is waar, dat zij, in vorigen tijd, reeds hadden begonnen te graven; maar, bij mangel van kennis en onvoorzigtigheid, stortte de doorgraving in, waar door eene groote menigte van arbeiders deerlijk om het leven kwam. Sedert hebben zij er een afschrik van gehad, en zijn in de verbeelding geraakt, dat er kwade geesten onder de aarde wonen, die zich deze schatten toeëigenen

Kopermijnen. Er zijn zeer goede koper-mijnen, die van vele aangelegenheid konden zijn. Men vindt zelfs, zonder te graven, digt bij *Dilil*, en vooral bij *Ade* en *Mantoetoe*, groote en zware stukken koper. Dit metaal, met goud gemengd, geeft eene soort van *Souas*, dat zoo goed is, als het geen met *Japansch* koper gemaakt wordt. En het is waarschijnlijk, dat het ook eenig goud in zich bevat, om dat de beekjes, die hier omstreeks vloeijen, eenige deeltjes van goud en koper, dan eens van elkander gescheiden, dan eens aan een gehecht, in hunnen loop met zich voeren.

Sandelhout. Het Sandelhout wil alleenlijk in het zuiden van het Eiland groeijen. Er worden alle jaren tusschen de vijf en zes duizend quintalen van

van hetzelve verkocht. Ieder Picol, of honderd vijf en twintig ponden gewigts, wel ſchoon gemaakt, en van den buitenſten bast gezuiverd, wordt van de blanke Portugezen, tegens 16 of 18 Rijksdaalders betaald: mits dat het regt, glad, ongeſpleten en zonder gaten zij.

De tweede ſoort, wel ſchoon gemaakt, hier en daar geſpleten, met gaten, en wat minder regt dan de bovengemelde, wordt verkocht tegens 9 of 10 Rijksdaalders het picol.

De derde, die zij uitſchot noemen, is het kleine hout, dat krom en ongelijk is, en verkocht wordt voor 5 of 6 Rijksdaalders het picol.

Het is ook aan deze zijde van het Eiland, dat de grootſte verzameling van was geſchiedt. De bijen hechten hare nesten aan de takken van zware boomen, waar aan de Timorezen lange bamboezen vast maken, langs welken zij, bij wijze van een ladder, opklimmen, om het was te rooven. Zij houden de jonge bijen, die nog in de nesten zijn, voor eene hunner grootste lekkernijen. Dit was wordt voor zoo goed niet gehouden, als het was van de noordzijde van het Eiland; welk onderſcheid, aan de kleur en de deugd der bloemen, waarop de bijen azen, moet worden toegeſchreven. Was.

Men vindt, digt bij *Allas*, eene ader, die Aardolie geeft. Dezelve is in geen gebruik, ſchoon zij zeer goed is, om de witte mieren te verdrijven. Aard olie.

De Slavenhandel wordt er voortgezet, gelijk in de meeste der omliggende Eilanden. Slavenhandel.

Caret. De Caret van Schildpad, die er langs strand valt, is er redelijk goed; en, op *Coupang*, wordt de gemeene tabak uit de hand verkocht.

Bank van paarlen. Tien mijlen van *Coupang*, ten Zuidoosten, en wat lager dan het rijk van *Amarassi*, ligt eene groote bank, die Paarlen geeft. Volgens de proeve, die men er, over eenige jaren, van genomen heeft, is het te denken, dat er geene vallen van groote waarde. De grond is er te modderig, en wordt altoos geroerd, door de golven der zee. Het zoude echter kunnen zijn, dat de proeve niet goed genomen ware.

Eenige mijlen verder, in het rijk van *Amanoebang*, is een hooge berg, aan wiens voet eene opening van 10 of 12 voeten in de rondte is. Zes à zeven maanden van het jaar komt er een zoo sterke wind uit, dat men het gat niet naderen kan. De negorij, die er het digtste bij ligt, is *Uiaani* genaamd.

Planten. De natuur heeft dit Eiland beschonken met vele heilzame planten, en er weinig vergiftigen onder gemengd. De geneeskunde der *Timorezen* bestaat meerendeels in de kennis van zekere bladen, wortelen, en vruchten van boomen en planten. Men vindt er een wortel, die de grootste uitwerking op versche wonden heeft. Men raspt een weinig van denzelven, mengt het geraspte, met wat speeksel of arak, en legt het op de wonde, hoe diep zij ook moge zijn, in het kort toesluit, en zonder de gewone verettering te vorderen, of een groot lidteeken na te laten, binnen weinige dagen genezen wordt.

Er zijn ook, in de bosschen, vele planten, die buik-

buikzuiverende, en andere, die te zamen trekkende zijn. Vooral zijn er heilzame tegen den rooden loop; en het was te wenschen, dat een bekwaam kruidkundige derwaarts gezonden wierd, om in dien grooten schat der natuur, nieuwe ontdekkingen te doen.

Even eens is het gelegen met hunne kruiden, waarmede zij ongelooflijke genezingen uitwerken. Het volgende geval, dat ik niet als eene losse vertelling heb overgenomen, maar waarvan ik, door meer dan een geloofwaardig getuige ben onderrigt, kan er van tot een bewijs strekken. Kruiden.

Een slaaf, die zich, in het vallen uit eenen klapperboom, den arm gebroken had, op den derden dag van het verband, het koude vuur in denzelven krijgende, besloten de Europesche Heelmeesters, om des anderen daags, denzelven aftezetten: doch, op den bestemden tijd, bemerkende, dat het koude vuur reeds boven den schouder gekomen was, zagen zij van hun voornemen af, en lieten den ongelukkigen aan zijn ellendig noodlot over. Zijn meester gaf hem daarop in handen van eene inlandsche vrouw, beroemd om hare kundigheid. Deze maakte terstond eene stooving van versche kruiden, en lag dezelven op den arm, welke, na verloop van eenige dagen, bij de breuk, afviel, waarop het aangestoken deel in weinig tijds genas, zonder dat de lijder eenige de minste koorts of ander toeval kreeg. Ik zoude meer dergelijke gevallen kunnen bijbrengen, maar dit eene zij genoeg.

De *Timorezen* zelf zijn zoo verwonderd, over de uitwerkingen van verscheidene kruiden,

dat

dat zij er eene betooverende kracht aan toeschrijven. Maar is hunne dwaling niet te verschoonen, daar zij dezelven zien slagen, in gevallen, waar in de Heel-en Geneeskunde der Europezen te kort schiet? Vooral moet men zich verwonderen, als men ziet, dat de meesten van onze Heel-en Geneeskundigen zich niet meer toeleggen op de kennis van den aard en de uitwerking der kruiden en planten van deze Gewesten; waar in de natuur zoo vele hulpmiddelen aan de hand geeft, en die waarschijnlijk tot eenen hoogeren trap van volmaaktheid zouden te brengen zijn, ten minste veel uitgestrekter voordeelen aan het menschdom zouden toebrengen, indien zij, door kundiger handen, dan die der Inlanders, wierden toebereid.

Indigo. De Indigo-plant is zeer menigvuldig door het gansche Eiland. Over eenige jaren heeft er de Maatschappij eene Indigo-makerij willen aanleggen; maar de proeven hebben aan de verwachting niet beantwoord. De peper, niettegenstaande alle genomene moeite, wil er niet groeijen, schoon men er in de bosschen, vele lange peper vindt, die wel slaagt. Er zijn ook vele soorten van boomen, wier bladen en wortels tot goede verfstoffen bekwaam zijn.

Uiterlijke gedaante der Timorezen. De *Timorezen* zijn gemeenlijk wel gemaakt, en zwaar van leden. Sommigen zijn zwartachtig van kleur; anderen iets blanker, en velen koperkleurig. Deze laatsten hebben rood haar op het hoofd; maar de eersten zwart, hetwelk sterk krult. De meesten, zoo mannen als vrouwen, hebben eene zeer platte en ontvleeschde neus, welk gebrek hun een onaangenaam voorkomen geeft. Zij hebben meestendeels breede

en

en kromme voeten. Langs de kusten, waar de *Maleyers* en andere vreemdelingen komen handelen, is de landaard eenigzins verbasterd; echter verschillen zij weinig van de regte *Timorezen*.

Hunne inborst is dezelfde, in alle de gedeelten van het Eiland; zonder uitzondering zelfs van die genen, die in de nabijheid der Hollandsche en Portugesche Volkplantingen, den Christelijken Godsdienst uiterlijk hebben aangenomen. Imborst.

Zij zijn lui, leugenachtig, lafhartig, bijgeloovig en verraderlijk. Alle deze ondeugden zijn echter bij hen niet gevaarlijk, om dat zij weinig vernuft hebben, en zeer vreesachtig en onwetend zijn. Wanneer zij in oorlog zijn, tasten zij elkander nooit voor de vuist aan, maar altoos, bij wijze van verrasfing; en wanneer er twee of drie van eene partij gesneuveld zijn, gaan de overigen op de vlugt. De overwinnaar vervolgt dezelven nooit; maar vergenoegt zich, met de hoofden der gesneuvelden van den romp te kappen, en in zijne negorij, als eerteekenen en bewijzen van zijne heldhaftigheid, op te hangen. Een oorlog van dezen aard kan natuurlijker wijze van geenen langen duur zijn, en wordt ras gevolgd van eenen vrede, waarbij de partijen elkander eenig goud en buffels geven.

Hunne Kleeding is zeer eenvoudig: zij bestaat in een of twee stukken wit lijnwaad, vier à vijf voeten lang en twee breed, met roodgestreepte randen. De Hoofden laten er, aan de twee onderste einden, bloemen op borduren, het geen, door de gemeenen niet mag na- Kleeding.

nagevolgd worden. Hunne vrouwen bereiden dit lijnwaad eigenhandig van Katoenen garens.

De voornaamsten onder hen dragen groote Kabaaijen van geschilderd lijnwaad, en twee of drie neusdoeken om het hoofd. Sommigen, in oorlogs tijd, hebben er pluimen voor, gemaakt van de vederen van zeldzame vogelen. Hun grootste sieraad bestaat in het dragen van gouden en zilveren platen, en snoeren van fijne koralen van zeer groote waarde, en die zij *Moeti-saluk* noemen, om hunne halzen, en van gouden armringen. Zij weten deze ook te maken van zekere witachtige schelp, die zij, in de ondiepe plaatsen der zee, vinden, en die veel naar ijvoor gelijken. Eenigen van dezelven zijn zoo groot, dat tien of twaalf personen die naauwlijks kunnen dragen. De koningen en grooten plaatsen ook eene halve maan, van goud gemaakt, aan de zijde van het hoofd; doch dit geschiedt niet, dan op bij zondere feestdagen.

Eenigen van die onder de Hollanders of Portugezen staan, kleeden zich op de Europesche wijze, en dragen eenen grooten rotting, die hun van het Opperhoofd, uit naam der Maatschappij, vereerd wordt.

De vrouwen der grooten, die men echter zeer zeldzaam te zien krijgt, zijn kenbaar aan hare gouden of zilveren armringen, en de snoeren van kralen, die zij om haren hals dragen, en aan de zwaarte van koperdraad, waarmede hare armen en beenen omrold zijn. Hoe aanzienlijker van afkomst zij zijn, hoe zwaarder zij hetzelve dragen. Zij hebben, op

op meest alle de gedeelten van hare ligchamen kleine zwarte ſtippen, bij wijze van bloemen of ſtarretjes, die zij maken met de punt van een speld, en het vocht van de vrucht van Indigo, hetwelk eene vlak veroorzaakt, die nooit kan uitgewischt worden.

De koningen, en zelfs vele grooten, die zich willen onderſcheiden, laten hunne voorſte tanden met goud beleggen, welke kunst de *Timorezen* zich wel verstaan.

Hunne grootste rijkdommen bestaan in vee, ſlaven en goud. Zij maken van dit laatſte gebruik, in alle hunne onderhandelingen, en zeldzaam vangen zij eenig verzoek aan, waarvan het goud niet de voorbode zij. Ook ondernemen zij niets, voor dat zij een buffel, of varken, of hoen, naar mate van de aangelegenheid der zaak, geöfferd hebben, om zich de booze geeſten gunſtig te maken, en te weten, of hunne onderneming ſlagen zal. Rijkdommen.

Hunne taal is hard en onaangenaam, uit hoofde van de kwade ſchikking hunner klinkletters en medeklinkers. Taal.

Zij zijn groote Liefhebbers van handgeweren; en geven veel geld voor ſnaphanen, ſabels, pieken, en kruid. Aan het oosten van het Eiland gebruiken ſommigen nog pijl en boog. Hunne gereedſchappen beſtaan in bijlen, mesſen, en *parrings*, waarmede zij alles weten te maken, en die zij van de Europezen moeten koopen, want buiten het ſmelten van goud en zilver, om er hunne platen van te ſlaan, zijn zij, in het toebereiden van werkgereedſchappen, zeer onërvaren. Echter zijn er, in het zuidelijkſte gedeelte van het Eiland, die Liefhebbers van handgeweren enz.

die zich het gieten van groote gouden ringen voor hunne vrouwen, en van bellen, tot sieraad van hunne paarden, verstaan, maar deze zijn weinig in getal.

Voedsel. De onvruchtbaarheid van het land laat hun niet toe, genoegzame rijst, tot hun voedsel, te planten; hetgeen hunner luiheid zeer wel te stade komt. Daarenboven zijn er weinigen rijk genoeg, om buffels te houden tot het omploegen der landen, hetwelk de koningen alleen laten doen; zijnde de gemeenen verpligt de rijst in dezelven te planten. Zij eten dus ook niets anders, dan turksch koorn; en zoo dat mislukt, behelpen zij zich met eene soort van wilde aardappelen, die in de steenachtige gronden, groeijen. Zij hebben wel pluimvee, dat zij konden gebruiken, maar zij zijn verpligt hetzelve voor hunne koningen te bewaren. Er is ook wild genoeg, maar zij zijn zoo spaarzaam op hun kruid, dat zij, op de jagt zijnde, zeldzaam losbranden, dan wanneer zij volkomen verzekerd zijn, een buffel of wild zwijn te zullen nedervellen.

Bij hunne spijzen gebruiken zij niets, dan een weinig zout, en spaansche peper. Het zout is er niet overvloedig, schoon zij het slechts voor het maken zouden kunnen hebben.

Woningen. Zij wonen in hutten, die van boven spits toeloopen, en met stroo bedekt zijn. In dezelve zijn geene vengsters en slechts ééne lage deur, die men, niet dan kruipende, kan ingaan, en het gansche gebouw rust op vier palen. In iedere negorij, is digt bij de woning van den koning of het hoofd, eene groote hut, die van onder geheel open, en van boven gedekt is.

Ron-

Rondom dezelve hangen de hoornen en kinnebakken der geöfferde wilde dieren, en binnen in, aan den middelſten ſtut; de koppen der vijanden, die zij geveld hebben, in den krijg. Hoe meer er van deze laatſten zijn, voor hoe grooter helden zij gehouden worden. Dit is ook de plaats van hunne raads-vergaderingen. En de negorij, daar de koning woont, is gemeenlijk omringd van eenen ſteenen muur, ten ruuwſte opgeworpen, zonder kalk of pleiſter; maar, in tijd van oorlog, wordt dezelve omzet met vele doornen en ſtaketſels, om er den inval ongemakelijk van te maken.

Zij hebben geenen den minſten ſieraad in hunne hutten. Eenige kommen van grof porcelein, die zij van de Europezen koopen, en eenige aarden potten, die zij zelf maken, is hun eengiſte huisraad. Huis Sieraad.

Zij kennen in het geheel niet het gebruik van den ploeg. Wanneer de regentijd aankomt, leiden zij het water, door eenige voren op het land, daar zij moeten zaaijen; en als het zelve wel doorwaterd is, jagen zij er eene groote memenigte van 's konings buffels op, tot dat het overal, doortrapt en doortreden is, waarna zij het verdeelen in verſcheidene percelen, die zij waterpas gelijk maken. Wijze om het land te bereiden.

Wanneer de tijd van den oogst gekomen is, gaan zij, na het ſlachten van een buffel of varken, naar het veld, om de inzameling te doen en plukken de aren van den halm, zonder een woord te mogen ſpreken, noch hun ſpeekſel te mogen inſlikken. Oogst.

Zij hebben zeer weinige groenten. Behalve eene ſoort van aardappelen, die zeer zoet Groenten.

O ſma-

smaken, wat knuflook en uijen en somtijds goede kropkool, vindt men er niets. De groenten willen er echter wel voorttelen, gelijk blijkt, uit derzelver menigvuldigheid, in de tuinen der Hollanders, die er hun werk van maken.

Vruchten.

Daarentegen hebben zij vele vruchten. De Cocos, de Pinang, de Mangos, de Nanca, de Broodboom, de Jamboes, de Limoen-boom, en anderen groeijen er welig, en hebben eenen zeer goeden smaak. Langs deze boomen leiden zij hunne Sirie-takken. Ook hebben zij vele Water-meloenen en eenen witten Meloen, die den smaak der vaderlandschen heeft.

Tabak en Indigo.

In de moerassige gronden, planten zij veel Tabak; en de Indigo, gelijk reeds gezegd is, is er zeer gemeen; maar zij weten dezelve niet te bereiden.

Bamboezen en boomen.

De Bamboezen groeijen er in zoo eene groote menigte, dat zij vele bosschen ontoegankelijk maken. Men vindt er zeer goed timmerhout, schoon het hart van sommige boomen, als zij oud worden, niet gaaf blijft; het geen men moet toeschrijven aan het gebrek van voedsel, door de onvruchtbaarheid van den grond, gedurende de 7 of 8 maanden van den droogen *Mousson*; of aan het bederf van de binnenste vezeltjes van den boom, die door de buitenste, te sterk gedrukt worden. Men vindt er ook, hier en daar, eenige wilde Noot-muskaatboomen, waarvan de noot geen reuk heeft; en ook eenige Kaneelboomen, waarvan de schors eenen scherpen en peperachtigen smaak heeft.

Tien of elf mijlen van Coupang, in het rijk van den Koning van *Auphauan Sorbian*, Bondge-

genoot der Maatſchappij, bij het riviertje *Feto maas*, groeit de zelfde ſoort van hout, dat van Malacca, voor masthouten, naar Batavia gebragt wordt. Het bosch, daar het in ſtaat, is op zijn hoogst, acht minuten gaans van de zee afgelegen, op eenen zeer vlakken grond, en aan den kant van de rivier. Men vindt er regt opgaande boomen van honderd voeten lang, en ruim drie a vier voeten diameter.

Er is geen twijfel aan, of men zoude, in korte jaren, met zeer weinige moeite, in den omtrek van *Coupang*, Jati-boomen kunnen voorttelen; want ik ben onderrigt, dat er in den tijd van 9 a 10 jaren, van Jati-pitten, die gezaaid zijn, boomen zijn voortgekomen, die reeds meer dan dertig voeten hoog, en zeven duimen dik waren.

Viervoetige dieren.

Er zijn geene verſcheurende wilde dieren. Buffels en varkens vindt men er in de bosſchen, menigvuldig en goed van ſmaak. Digt bij *Coupang* zijn de meeste hartebeesten; wilde katten zijn er in grooten getal, welke niet weinig nadeel aan de voorteeling van het pluimgedierte toebrengen. Nergens zijn meer Apen en men heeft er, nog onlangs, eenen geheel witten gevangen. Ook is er deze ſoort van (*) wilde zwijnen, waar van de twee bovenſte ſlagtanden, boven het kakebeen, bij wijze van hoornen, opgroeijen.

Slangen, ſcorpioenen en duizendbeenen.

Men moet er zich wachten voor de beten der Slangen, Scorpioenen, en Duizenbeenen, die op dit Eiland zeer gemeen zijn. De Inlanders hebben zekere wortels, die men kaauwt, en op de wonde legt, waardoor zij ſchielijk geneest. Ieder

(*) *Babi Rauſſa.*

der *Timorees* is gewoon, in een klein zakje, dat hij over zijn linker schouder draagt, allerhande soorten van die wortels en kruiden te hebben, om, bij voorkomende gelegenheid, die terstond te kunnen gebruiken. De Koningen en grootten laten hetzelve dragen door eenen van hun gevolg.

Bloedelooze dieren. Alle de bloedelooze dieren, die men in de landen, onder de verzengde luchtstreek, gewoon is te vinden, zijn ook op *Timor*. De kapellen en vlinders zijn, om derzelver schoonheid en menigvuldige kleuren, zeer vermaard. De boschspinnekoppen zijn er van eene bijzondere grootte en van die van andere plaatsen zeer onderscheiden.

Mieren. Mieren en vooral witte mieren zijn er in overvloed. De zuide-winden voeren dikwerf met zich mede ontzaggelijke zwermen van sprinkhanen, die groote schade aan de rijst en het turksche koorn toebrengen.

Venijnige vliegen. Men vindt er ook vele soorten van venijnige vliegen, die de jagt op de spinnen maken. Zij bereiden hun nest met een klevend vocht, waarmede zij het, tegen de muren of balken der huizen, vasthechten en na dat zij in ieder celletje van hetzelve een ei hebben gelegd, gaan zij op de jagt, en brengen er in korten tijd, zoo vele spinnen in, als noodig is tot het voedsel van het jong, voor dat het uitvliegt; tegen welken tijd het zelf zijne woning aan stukken breekt, en zijn vlugt neemt. Het geen vooral aanmerking verdient, is, dat deze bij één gebragte spinnen, twee of drie weken lang, zonder het minste bederf of uitdrooging in wezen blijven; hetwelk mij doet denken, dat de vlieg, wanneer zij haren buit

buit maakt: alleenlijk met haren angel eenig vergift aan de ſpinnen mededeelt, waardoor deze in eene ſoort van bedwelming geraken. Wanneer men deze ſpinnen, na dat zij tien of twaalf dagen in dit nest hebben doorgebragt, wederom hare vrijheid geeſt en aan de friſſche lucht bloot ſtelt, worden zij herlevende, het geen aan mijn denkbeeld niet weinig waarſchijnlijkheid bijzet.

Gevogelte van allerlei ſoorten is er in overvloed; onder anderen de groote zee arend, ſperwers, kraaijen, en andere roofvogels; wilde eenden, tortel en boschduiven, water en boschhoenders, vele witte en geſpikkelde papegaaijen, en ander zee- en land-gevogelte van kleiner ſoort. Maar niets is er zoo menigvuldig, als de groote Vledermuizen, die veel nadeel, aan de vruchtboomen, toebrengen. Deze vogels houden zich, des daags, aan de moerasſige plaatſen der ſtranden op; maar zij komen, des avonds, in grooten getale, en vallen op de Mangosboomen, aan welker takken zij zich, met hunne vlerken, weten vast te hechten. De Inlander houdt ze voor een van zijne lekkerſte ſpijzen, en vele Europezen eten ze, zonder tegenzin. Gevogelte.

Men vangt, in de beken, of kleine riviertjes, goeden visch, waarvan er eene ſoort zeer veel overeenkomst heeft, met de Forellen in Braband. De Paling is er van eene ongemeene dikte en lengte. De zee is, langs de ganſche kust, zeer vischrijk, en geeft ook goede Oesters, die zich aan het onderſte der Mangisboomen (*) vast maken. Aan de noordzijde zijn ook Visſchen.

(*) Deze boom, die in het Maleisch *Mangi*, en bij LIN.

ook vele Noord-kapers, die door de bewoners der Eilanden *Solor* en *Alor*, gevangen worden, en welker olie en traan zij, op *Timor*, te koop brengen.

Ik weet niet, of het, uit luiheid, bijgeloof of wel uit bevreesdheid zij, dat de *Timorezen* zich niet op de vischvangst toeleggen; maar dezelve is zekerlijk zeer gevaarlijk, om de menigte van Kaaimannen, en Haaijen, die zich, langs de ſtranden en aan den mond der rivieren, ophouden.

Des niet te min zijn zij groote liefhebbers van visch. Zij zenden hunne vrouwen en kinderen naar ſtrand, wanneer de zee afgeloopen is, om de kleine visſchen, die er tusſchen de ſteenen en ſtronken, zijn blijven liggen, op te rapen. Zij hebben een wortel, dien zij fijn ſtampen, en waarmede zij het ſtrand, daar zij meenen te komen, als het water laag is, beſtrooijen en beſtrijken. Deze wortel heeft het vermogen, om den visch te bedwelmen. De Grooten laten visſchen, met afzetſels, van bamboezen gemaakt, gelijk in ganſch Indie gebruikelijk is.

NB. Om de veelheid der nog te drukkene ſtukken, en den reeds ver verloopenen tijd, heb ik het vervolg van deze Beſchrijving, dat reeds gereed lag, tot het II. Deel onzer Verhandelingen uitgeſteld.

BE-

LINNAEUS *Rizophora* genaamd wordt, is geheel en al verſchillende van de *Mangosboom*, welke bij LINNAEUS onder de benaming van *Mangifera* voorkomt.

BESCHRYVING

VAN EENEN

WITTEN NEGER,

VAN HET

EILAND BALI,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN,

§. I. OP donderdag avond, den 17den junij, werd mij, door ons Mededirigerend Lid, den Heer *Gevers*, en andere Heeren, ten huize van Zijne Hoog Edelheid den Heer *Gouverneur Generaal*, verhaald, dat met de bezending der Balifche Slaven, onlangs aangekomen, zich een *Kakkerlak* bevond van een bijzonder maakfel: hetwelk de bewondering en nadere befpiegeling van weetgierigen waardig fcheen. 's Anderen daags morgens, vervoegde ik mij aanftonds bij den Directeur van ons Bataviaasch Genootfchap, met verzoek, dat Zijn Edele mij, door tusfchenkomst van den fabandhar *Boers*, en met bijvoeging van mijnen mede Secretaris, den Heer Baron *Van Wurmb*, ge-

gelegenheid geliefde te verschaffen, om dat verschijnsel, in vrijheid en naar genoegę, te kunnen waarnemen. Niets waardiger dan de schikking, welke de Edele Heer *Radermacher*, daaromtrent, aanstonds maakte. Een kwartier uurs daarna, was de *Kakkerlak* ten zijnen huize; en wij hadden het genoegen, dat elk, die hem zag, hem onze oplettendheid waardig keurde: gelijk wij dan ook vervolgens, in het huis van het Genootschap, op den hoek van de Groote Rivier bij de Diesterpoort; hem naauwkeurig gade floegen: en dat wel, in de tegenwoordigheid der Heeren Leden van ons Genootschap, *Wachter*, *Hooyman*, *Duurkoop* en *Beekman*, welke laatstgenoemde Heer ons, bij dat onderzoek, van grooten dienst was.

§. II. Te weten de Heer *Beekman*, had ettelijke Balische Slaven, die in de Balische taal, met onzen *Kakkerlak* spreken, en de antwoorden, in het Maleisch, aan hunnen Heer mededeelen konden. Deze ontbood hij, en zij verschenen. Onmiddelijk kenden zij den *Kakkerlak*, en zeiden, hem over 6. jaren, in hun Vaderland dikwijls gezien te hebben: dat hij, toen reeds, de bevreemding en verwondering van het geheele land naar zich getrokken had; en dat hij toen, wel omtrent een voetkorter was geweest. Ook had hem een der voornaamste inlandsche Heeren, op het Eiland, om de zeldzaamheid, in zijnen dienst genomen.

Zoo is men, ook hier in Oosten, gezet op Natuurlijke zeldzaamheden: en daarom kan ik geene reden altoos vinden, waarom men, met die heerschende liefhebberij van Europa, juist den spot behoeft te drijven; gelijk de Heer *De Pauw*,

Paauw fchijnt gedaan te hebben: vooral wanneer de zeldzaamheid der voorwerpen van dien aard is, dat zij alle de vooroordeelen der Natuurkenners, over dezelfde, of foortgelijke voorwerpen, wegneemt, en de waarheid, te dien opzigte, aan den dag brengt. Befpieg: over Amerika. III, D bl. 260. 261.

Dit meen ik hier het geval te zijn: en daarom kan deze onze Befchrijving niet wel, voor ijdel en onnuttig, worden aangezien.

De naam van onzen vreemdeling is *Soudame*, en bij toenaming van zijne geboorteplaats, volgens gewoonte, *Soudame van Tabanah:* als zijnde hij ter wereld gekomen, in de Negerij *Tabanah* van het landfchap *Kotou*, op het eiland *Bali.* Wij zullen hem vervolgens *Soudame* noemen, om de zeer oneigenlijke benaming van *Kakkerlak*, niet, tot vervelens toe, te moeten herhalen. Bij den Heer van *Tabanah* had hij gediend, als tuinjongen. Maar fmoorlijk verliefd geworden zijnde op eene Slavin, *Prami* geheten, had hij zich met haar vereenigd, zonder hooge toeftemming: en vreezende, dat men hem haar ontnemen zou, waren zij beide weggeloopen. Edoch eerlang beide gevangen zijnde, worden zij als flaven, naar Batavia gezonden, om hier verkocht te worden. Ook was het eerfte, waarom hij vroeg, toen men hem, bij voorraad, ten dienfte van het Genootfchap, koopen wilde, zijne vrouw; met welke hij, voor zijn vertrek van *Bali*, flechts eene maand was getrouwd geweest. De Heer *Hooyman*, die hem en zijn wijf kocht, en op zijn goed, in de Bovenlanden, wegzond, heeft mij onlangs verwittigd, dat *Soudame* ziek en *Prami* bevrucht was. Wenfchelijk is het,

dat *Prami* dit en meer kinderen, uit dat huwelijk, ter wereld brenge; op dat wij meer dan eene proeve mogen hebben, wegens de *Kreolen*, welke men uit die vermenging verwacht. Trouwens *Prami* is rijkelijk zoo bruin, als alle andere *Baliers*; en het zij mij geoorloofd, kinderen, die uit de vermenging van blanke en zwarte ouders voortkomen, *Kreolen* te noemen.

Terwijl ik dit schrijf, valt mij de zeldzaamheid in van den witten Oliphant. Het geen ik hier van melden wil, weet ik niet korter, dan, met de woorden van *Salmon* uit te drukken.

Tegenw: staat. II. D. bl. 410.

„ De witte Oliphant, welken de Siammers „ voorgeven, dat alleen in Siam gevonden wordt, „ gelooven zij, dat van de ziel van den eenen of „ anderen Prins bezeten wordt; om welke „ reden, de Koning daar ook nooit op rijdt. „ Deze Oliphant is niet gansch wit; maar „ heeft eene soort van vleeschkleur; daarom „ noemen hem sommige den witten en rooden „ Oliphant". Nergens heb ik gelezen, dat er een geslacht van witte Oliphanten voorkomt; maar slechts hier en daar, nu en dan eens; het geen hier uit is af te meten, om dat de Vorsten, in Siam, Indie, op Ceilon en elders, aanstonds zoodanigen Oliphant zich eigenen. En aan alle de hoven van het Oosten vindt men, ter naauwer nood, eenen enkelen witten Oliphant. Men vergelijke hier mede, het geen de Heeren *Valentyn* en *Valmont de Bomare*, daaromtrent hebben aangeteekend. In het zelfde geval zijn ook onze witte Negers, en inzonderheid *Soudame*, wiens vader en moeder de gewone zwartbruine verf op de huid hadden, als alle andere Baliers.

Sou-

Soudame derhalve is alleen genoeg, om alle de berigten der reizigers, en de vooronderſtellingen der Philoſophen te wederſpreken, die om eene ſoort van witte Negers en een geſlacht van *Kakkerlakken*, van de voorouders op de nakomelingen voortgeplant, hebben gedacht, gelijk *de Paauw*. Men heeft er zelfs nachtmenſchen en ourangoutangs van gemaakt: plaatſende dezelve, niet meer bij de *Troglodyten* in Aethiopie, gelijk *Plinius* gedaan had, maar vooral in de ſpelonken en bosſchen van Java, Ambon en Ternate. De ridder *Linnaeus* maakt er zelfs een bijzonder ſoort van menſchen van, die men van de dagmenſchen, dat is, van alle de overige geſlachten der ſtervelingen, moet onderſcheiden; en de heer *Houttuyn* is zijnen voorganger, in dit gevoelen, blindeling nagevolgd. *Linnaeus* had *Bontius* bijgebragt, die zoodanig een ſchepſel, te *Batavia* gezien had en van hetwelk ons de heer *Houttuyn* eene afbeelding geeft, pl. V fig. I. Maar de heer *de Paauw* is de eerſte geweest, die dat gevoelen van *Bontius* en *Linnaeus* is te keer gegaan: zonder dat hij echter zoo goede gelegenheid had, als wij nu hebben, om dat gevoelen tegen te ſpreken. Welke gelegenheid nog merkelijk verbeteren zal, zoo dra wij, van *Borneo*, eenen of meer boschmenſchen, levendig of dood, zullen ontvangen; gelijk wij die, met groote waarſchijnlijkheid, eerlang te gemoet zien. Want dan zullen wij weten, in hoe verre de nachtmensch van *Linnaeus* en de boschmensch van *Bontius* niet anders, dan witte Negers, of blanke Indianen, waren. Middelerwijl zullen wij evenwel, uit de gekleurde afteekening, door eenen Chinees, met name *Hokky*,

Beſpiegeling over Amerika II deel, blz. 190, 191.

Natuurlijke Historie I dl. blz. 336.

Beſpiegeling over Amerika II deel bladz. 273.

ky, vervaardigd, gemakkelijk kunnen besluiten, dat *Soudame* en de Javaansche boschjuffer van *Bontius*, bij *Houttuyn* afgebeeld, in eenige bijzonderheden, tamelijk wel overeenkomen. Daarenboven moeten wij hier nog aanmerken, dat de eigenlijke zoogenaamde *Kakkerlakken* menschen met schubben zijn, over de huid, komende die van *Sumatras* westkust. En in Europa heb ik ook menschen gezien, die schubbig waren over de huid. Die schubben waren vrij wat meer zigtbaar, dan die kleine lagen met schubbetjes, welke *Leeuwenhoek*, doorgaans, op de menschenhuid, heeft waargenomen,

Het hoofd van *Soudame* heeft zeer veel overeenkomst met het hoofd der Boschnijmph, welke wij voortaan *Bontia* zullen noemen, behalve dat *Soudame* eenigzins mismaakt is, door twee wennen, op iedere wang eene, van welke die der regter wang omtrent rijp is, en dus min of meer vurig rood, en zeer groot; terwijl de andere wat kleiner is, en nog jong schijnt te wezen. Die wanstaltigheden zijn toevallig, en een Europeaan kan zoo wel mismaakt zijn, door twee wennen in zijn aangezigt, als *Soudame*; zonder dat hij daarom onder de Blaffeirds, en Ourangoutangs, behoeft geplaatst te worden. Ik beschouw dan zijn aanzigt, als of hij geene wennen had; want de wennen maken geenen witten Neger.

Bij de ontleding van het menschelijk ligchaam, begint men veeltijds met de armen en beenen, om de verschillende huiden en de huishouding der spieren, der bloedvaten en der gewrichten, te betoogen. De Chinees is nog niet klaar met het portret van onzen blanken Slaaf;

en

en dus zullen wij ook, met zijn onderlijf, beginnen: hopende, dat de zes Baarſche Schepen, die in de Straat, en gedeeltelijk reeds op de Ree, zijn aangekomen, ons middelerwijl de *Phyſiognomi* van den beruchten *Lavater* zullen aanbrengen, eer wij, over de gezigtstrekken van *Soudame*, onze gedachten moeten uiten. Want een witte Balier, en *Kakkerlak*, hebben zoo wel karakterizerende trekken, in het aangezigt, als een Europisch Wijsgeer en Saletjonker. Die karakterizerende trekken van het aangezigt vindt men in alle dieren, zoo onderſcheiden, als in de menſchen: en daar ſta ik voor in, ten minſte in betrekking tot de grootere, wier trekken men alleenlijk kan gadeſlaan; om dat ik, door duizende waarnemingen, van over lange, overtuigd ben, dat er zulke onderſcheiden trekken bij hen gevonden worden, die de oplettendheid van meer dan eenen *Lavater*, onverwaardig zijn; en onderſcheidene driften en zeden, die misſchien de Wijsgerige beſpiegelingen der verhevenſte vernuften gevoegelijker zouden aan het werk houden, dan de rangſchikkingen van opgezette Vogels en Kappellen, in een kabinet der Natuurlijke Hiſtorie.

De teeldeelen van *Soudame* hadden niets bijzonder: maar hij was niet beſneden: en het geen ik van den voorhuid gezien heb, overtuigde, dat de beſnijdenis, bij hem, ter voorkoming van zekere kwalen, welke de Heer *Michaelis* voor de geneeskundige oorzaken der beſnijdenis aanziet, geenszins noodig was. Zijne borſten zijn uitpuilende, als vrouwen borſten: zijne billen, dijen en kuiten zijn ſterk en vast geſpierd; maar de kaalheid van het *ſcrotum*

Mos:, Recht:, IV D. § 186, bladz. 33.

tum

tum wordt, op het geheele onderlijf, rijkelijk vergoed, door ruwe en lange witte haren, die als een bontwerk, of harige vacht van een aap, of ander dier, blindelings bevoeld, zich voordoet. De voeten zijn alleen kaal gebleven; gelijk ook het bovenlijf: hoewel hetzelve, aan den hals, eenige rimpelen heeft. En hier in verschilt *Soudame* van *Bontia*, welke bij *Houttuyn*, als geheel ruwharig, van het hoofd tot de voeten, geschilderd was. Anderszins is er eene vrij groote overeenkomst, nopens het haar van den hals en het hoofd, tusschen *Soudame* en *Bontia*. Aan de voorkin is hij kaal, maar achterwaarts onder de kin, tegen den hals, draagt hij een zwaren baard, die met het hoofdhaar, ter zijden vereenigd, uit dunne flaauw krullende en vlammende bokkels bestaat, welken over het geheele hoofd eene soort van pruik schijnen te vormen. gansch en gaar, in beloop en vloeijinge, zoo wel als aan kleur, verschillende van het haar zijner landgenooten. En dat haar is, daarenboven, nog onzuiver wit, met eene citroen verwige vlamme; en dus anders wit, dan het wit haar van eenige blonde Europeanen, of van onze kinderen, die naderhand lichtbruin of geelachtig haar verkrijgen. Volgens *Aristoteles*, steekt de mensch uit, boven andere dieren, in de haarigheid van het hoofd, en de kaalheid van het lijf; daar de viervoeten harig zijn, in die deelen, welke meest benedenwaarts afhangen: en in die betrekking, zou *Soudame* iets van den mensch, en iets van de beesten hebben, om dat hij ruw is, ook aan de billen en aan de beenen. Maar de Natuur geeft in Europa ook menschen, die niet al-

Hist. Anim. Lib. II. C. I. T. I. p. 649.

Houttuyn. Nat: Hist: I. D. bl. 142.

alleen zwaar van baard, maar ook, gelijk de gewaande wildemans, van top tot teen, als met eene pels, bekleed zijn: en dat wel, even als *Soudame*, vooral in de benedenste deelen van het gemacht, van de liesſens afgerekend. Zoo ken ik ook vaders en kinderen, in het Vaderland, die omtrent zoo bruin zijn, als onze Javanen: en ik ken hier Slaven, die minder bruin zijn, dan de meeste Spanjaards en Italianen. Maar nergens vind ik hier Inlanders of Slaven, die geen gitzwart haar hebben, of zij moeten eenen grooten ouderdom bereiken, wanneer de haaren en wenkbraauwen donker graauw, in het eerst, en vervolgens, witachtig worden: even eens als in de Noordelijke Gewesten. De blonde witheid van het jeugdig haar maakt derhalve, bij uitſtek, het kenmerk van eenen witten Neger, Dondor, Albinos, Blaffard, of hoe men ook deze zeldzaamheden van het menſchelijk geſlacht gelieft te noemen; indien men ze maar van de *Kakkerlakken* onderſcheidt.

Ik wil wel gelooven, dat de blanke moor van den heer *de Voltaire*, die ten jare 1744 te *Parys* vertoond werd, geheel melkwit was, over zijn ganſche ligchaam en eene zeer fraaije gladde huid had, zonder puisten of vlakken en tevens, dat hij langere ooren had, dan andere Negers. Maar ik vinde geen reden, om te gelooven, dat er, in het hartje van Afrika, bij het koningrijk van *Lovango*, eene geheele ſtam van zulke menſchen woont: of dat men dezelve voor een onderſcheiden ſoort van menſchen moet aanzien: om dat andere dieren en inzonderheid de apen, in vele ſoorten zijn afgezonderd. Er was meer verſchil tusſchen de geſtalte en de ziel

van

van den heer *de Voltaire* en die van de zwaarlijvigen Engelschman *Eduard Bright*, dan tusfchen dien blanken moor en zijne landgenooten: en nogthans zou men daaruit niet kunnen befluiten, dat die beide heeren tot een bijzonder geflacht van menfchen behooren. *Soudame* kwam te koop, onder eene bende Balifche flaven: *Soudame* is een Balier van geboorte, uit bruine Baliers afkomftig: en op het eiland Bali had men flechts eenen *Soudame*, maar geen geflacht of ftam van *Soudames*. Noch de plaats van *Solinus*, noch minder die van *Plinius*, fchijnen te bewijzen, dat de inwoners van Albanie alleen met wit haar en nachtoogen, geboren werden. Maar zij beiden hebben het van *Isigonus* van *Nicaea*, eenen ouden fchrijver, wiens werken verloren zijn, zonder dat zij er voor kunnen inftaan. Daarenboven zegt *Plinius*, ten duidelijkfte, dat er flechts eenige witharige menfchen met nachtoogen, in Albanie, geteeld werden. *Idem*, dat is Isigonus, *prodidit*, *in Albania gigni quosdam glauca oculorum cie*, *a pueritia ftatim canos*, *qui noctu plusquam interdiu cernant.*

Men rekent ook zeer buiten den waard, als men de blankheid van de huid der Dondons en Blaffards, met de heeren *Vosfius* en *Paauw*, aan de melaatsheid, of andere ziekten toefchrijft. *Soudame* was frisch, gezond, blozend, vleeschkleurig over zijn ganfche ligchaam, lijvig, breed van fchouderen, fterk gefpierd: nemende hij, op mijn verzoek, eenen der zwaarfte flaven, die er tegenwoordig waren, en beurde hem in de hoogte; gelijk hij ook krachten noodig gehad heeft, om bij zijnen vorigen heer, op Bali, als tuinjongen, te dienen. En dit is wederom iets,

waar

waar van de heer *Paauw* en andere natuurkenners niets geweten hebben, wanneer zij die menſchen zoo lelijk beſchreven. Beſpiegel. over Amerika, H. b. bladz. 194.

In de *Philoſophical Transactions*, vol LI, vindt men eene pikzwarte Negerin, in *Virginien* of *Marylaad*, op haar vijfentwintigſte jaar, een begin maken, met blank te worden, en, tot op haar veertigſte jaar daarin volharden; tot dat zij, uitgenomen eenige geringe overblijfſels van zwartheid, aan den ruggraad, zoo blank, zoo blozend blank werd, als eene Europiſche vrouw. Zie ook Bibl. des. Sciences Tm. XV. pagn. 107. Uitgezocht. Verhandel. VI deel, bladz. 116. verv. Mogelijk onderging *Soudame* die gedaanteverwisſeling voor de geboorte gelijk ik elders bewezen heb, dat men kinderpokjes kan hebben voor de geboorte. Haarlem. Maatſchappij, X deel 2de ſtuk, bladz. 440. Ten minſte hij heeft nog eenige teekenen van Baliſche bruinvelligheid, zeer veel gelijkende naar Chineſche karakters; welke ik met den naam van ſproeten, gaarne doopen zou, indien ik geene vormverandering, in de baarmoeder, vooronderſtelde. En zoo men die vooronderſtelt, dan is het natuurkundig raadſel, wegens den oorſprong der blaffards en witte Negers, eenigzins opgehelderd. Maar wat daar ook van zij, dit is zeker, dat *Soudame* die bruine ſproeten eerst gekregen heeft, toen hij omtrent volwasſen was. Men heeft hem, van kindsbeen af, geſmeerd met *Bobory*: zijnde een mengſel uit het ſap van eenige bladeren: even als alle andere Baliers; en misſchien zal dat ſmeren kunnen worden aangezien, voor de oorzaak van het ſtroeve van den huid, en der verrimpelen, welke zijnen hals mismaken; en die ik, betastende even ſtroef en hard gevonden heb, als de geheele omtrek en oppervlakte zijner overige ledematen. Evenwel wenschte ik wel, dat *Soudame* ouder wierd: en dan zou

het Genootschap gelegenheid vinden, om te weten, of hij ook bruiner zou worden en dus eenigzins, in eene omgekeerde orde, zoodanig eene verandering van verwe ondergaan, als de Negerin van Maryland. *Prami* ten minste, vermoede ik, dat weder bruine kinderen zal ter wereld brengen.

De heer baron *van Wurmb* mat *Soudame*, en bevond hem iets langer; dan vijf voeten en eenen duim, Londonsche maat, hetgeen in rijnlandsch overgebragt, uitlevert vijf voeten 2⅔, dat is omtrent 2½ duimen, iets meer. Men vergist zich derhalve zeer, als men de witte Negers voor dwergjes laat doorgaan, of ten minste hun de gewone lengte van een volwassen mensch misgunt. *Zijne gestalte is zelden hooger*, zegt de heer *de Paauw*, *dan vier voeten en vijf duimen*, want men weet, dat 7½ duim, die *Soudame* langer van gestalte is, nog al een aanmerkenwaardig verschil, op de lengte van een mensch uitlevert.

Besp over Amerika, II Deel blad. 179

Eindelijk ontvang ik de teekening, welke een Chinesche schilder vervaardigde; maar gelijk de Chinezen geen behoorlijk begrip van de zachte *nuances* en schaduwen der verwen kunnen vormen: zoo is die teekening niet genoegzaam, om in plaat te worden overgebragt. Anders was zij niet ondienstig, om de uitzonderingen, welke men tegen de nationale wezenstrekken van den heer *Camper* en tegen de *Physiognomie* van den heer *Lavater* zou kunnen vormen, eenigen zwier bij te zetten. De lengte van het hoofd, van de kin tot aan den schedel, bevonden wij, iets over de acht duimen: en het aangezigt is, vooral door de vettigheid, meer rond, dan langwerpig ovaal. De dwarsche opening van den mond,

mond, is vrij breed en ruim, in de midden open, en dus de tanden zigtbaar: zijnde dit, denkelijk veroorzaakt door het pinangkaauwen. Ik zie niet dat de ooren grooter zijn, dan het de gewone evenredigheid medebrengt: hoewel men ons dit ook al heeft willen diets maken. De neus staat scheef, gelijk de neuzen van alle stervelingen; maar zij is wat achteruit getrokken, en vertoont iets van de viezigheid. Op de kaken en aan het voorhoofd, vindt men eenige rimpels, die het gelaat en voorkomen magtig ontsieren. Maar niets ontsiert meer, dan een paar ingetrokkene oogen en laag gedokene witte wenkbraauwen. Met den avond worden de oogleden ronder opengezet. De toenijping der oogen geeft een blijk van eene zwakheid in het gezigt, waardoor hetzelve buiten staat gesteld wordt, om de grootste glanzen, bij menigte, in te laten. Niettemin schijnt er, uit dat benaauwd en bekrompen uitkijken, eenige nieuwsgierigheid en bevreemding zich, naar buiten te vertoonen. Het oog is grof beschilderd, bij verwijdering uit het middelpunt, met geelroode en paarsche stralen: en ook kan men, aan den oogappel, niets zwarts toeschrijven; want hij is roodachtig bruin.

Even zoo bleek van verwe zal de inwendige *camera obscura* zijn: zoo dat aldaar de geweldige weerkaatsing der lichtstraalen, op den vollen dag, om dat er in die donkere kamer te veel licht, en als het ware rondom, kleine spiegeltjes ophangen, meer glanzen dan verwen zal opleveren; en onzen *Soudame* buiten staat stellen, om de donkere gedeelten en schaduwen der voorwerpen te onderscheiden. Behalve dat ook die verwarring en samenlooping

van

van glanzen, min of meer, onaangenaamheid en smerten moet veroorzaken: gelijk wanneer wij iets diergelijks ondervinden, bij het inkijken van de Zon of van een al te sterk verlicht Mikroskoop. Kortom, ik vind, in de oogen van *Soudame*, niets het geen, door de *Optica* en *Katoptrica*, niet zou kunnen verklaard worden: en ik zou denken, dat een groene bril zeer heilzaam voor hem zou zijn. Want anders mag men vrezen, dat zulke oogen, bij de heldere en schitterende luchtsgesteldheid van Batavia, blind zullen worden. Wil men dat gebrek nu eene ziekte van het gezigt noemen, ik mag het lijden; maar, voor het overige, vind ik, in het gansch gelaat van *Soudame*, niets dat eenigen naam van ziekte, of natuurlijk gebrek, verdient. En wat het lelijk voorkomen van dit witblozend en wit bepruikt aangezigt aangaat: ik heb, hier onder de Slaven, Inlanders en Mooren, en ook in Europa onder de Blanken, hier en daar, lelijkere tronies gevonden, dan die van *Soudame*. En het is eene volstrekte onwaarheid, dat zoodanig een witte Neger, onder de wanschepsels, behoorde geplaatst te worden.

Binnen in den mond, had hij eene zuivere tong, en uit de keel, kwam eene vrij sterke stem: zijnde de ademhaling ruim, de eetlust goed, alle teekenen van eene inwendig gezonde gesteldheid der Ingewanden.

De vermogens van *Soudames* geest, en zijne hartstogten schenen mij toe, even wel geschikt te zijn, als die van de overige Balische jongens, zijne landgenooten: verschillende dus zeer veel van de Blaffards, bij den Heer *De Paauw*, voor krankzinnigen uitgekreten; en vooral ook van

Paauw, bespiegl over Amerika, II deel bladz. 194, 195.

van de *Cretens* in Walliſerland, van den Grave *de Maugiron*. Het is waar, hij is afkomſtig van het gebergte, en ſchijnt dus ook, uit het domſte ſoort dier Eilanders, afteſtammen. De Godsdienst van de Bergbaliers is, hoewel Heidensch, nogthans zoo dom niet, als zich menig dom en onvernuftig Naam Christen wel verbeeldt. Zij hebben eenen ſtatigen Godsdienst, bij de volle Maan, ter eere van *Dewa Rathou*, of den Heiligen Koning. Zijne tegenwoordigheid wordt, door eene ledige plaats, afgebeeld, om dat hij onzigtbaar is: en men offert aan dat ledige, om den besten eerbied aan het Opperwezen te bewijzen. Van dat gevoelen was *Soudame*, zo wel als zijne landgenooten. En zulke bijzonderheden zullen onze Misſionarisſen moeten weten, en te baat nemen; gelijk *Paulus* den onbekenden God van Athene te baat nam, om den waren God, eenigzins ten minſte, kenbaar te maken, onder de Grieken.

Handelingen XVII, vers 23.

Indien men de huid van zulke witte Negers kon ontleden, zou men misſchien eene ontdekking doen, welke ons te regt zou helpen, om de lijmige ſtof van *Malpigius*, voor de zitplaats van het zwart der Negers, en de blankheid onzer Noordſche volken, te kunnen groeten: of om met den Heer *Meckel*, door de *epidermis*, de buitenhuid van de *membrana mucoſa*, die onmiddelijk onder de doorſchijnende buitenhuid zit, en naar den buitenkant min of meer verdroogd is, daar voor aan te zien. Men heeft hier over, behalve de aanmerkingen van den Prins der Ontleedkundigen, den Heer *P. S. Albinus*, van hem zelven, in zijne Akademi-

Hist. Acad. Royale, des Sciences, Tom IX. Bibl Germ. 1753, Tom. XVI, pagn. 249. ſeq. Acad. Annot. C. V. pagn. 26.

ſche

sche Aanteekeningen, eene opzettelijke Verhandeling, *over de verwe van den huid der Negers en andere Menschen:* met de keurig geverwde teekeningen van den Heer *L. Amiral*, waar uit blijkt, dat de zwarte verwe zit, zoo wel in *reticulo*, als in *epidermide:* om dat deze de deelen zijn van de binnenhuid, die de bruine en zwarte verwe, in laauw water, en in wijngeest, bewaren, vooral de *epidermis*, of het binnenbekleedsel van het *reticulum* of *netvlies*, het geen onmiddelijk onder de *cuticula* geplaatst is. Men vindt, in die Verhandelingen, de gevoelens van *Aristoteles*, *Herodotus*, *Plinius*, *Lucretius*, *Tibullus*, *Theodektus*, *Onesikritus*, en anderen, over den oorsprong van de bruinheid en zwartheid der Negers en andere volkeren van de verzengde luchtstreek. Ik voor mij denk er dus over: de eerste inwoners derzelve werden, door de zon, eindelijk geroost in hunnen ouderdom, en vervolgens hunne kinderen en kindskinderen: het gedurig aanzien van zwartgebrande menschen, gedurende de minnedriften, had invloed op de verbeeldingskracht der zwangere vrouwen: en de kinderen kregen, al vroeg, de blijken van hunne afstamming: tot dat eindelijk, bij gedurige voorteeling die verwe van de huid eene tweede natuur werd; welke bij de eerste en tweede afstamming in de Noordelijke landen, nu nog niet vermindert; maar waarlijk verminderen, en verdwijnen zou; indien men, eene reeks van eeuwen, eene volkplanting van Negers, in het noorden van Europa, kon houden, en derzelver gedaante opzettelijk waarnemen.

Diss. de Colore Æthiophe pagn. 9, 10.

Ja de Witte Negers zelve schijnen te bewijzen,

zen, dat hun geſlacht, van den blanken en roodblozenden Adam, van Noach, en derzelver blanke nakomelingen, afdaalt, en dat dus de zwarte verwe eerst toevallig was, maar naderhand natuurlijk geworden is. Dan helaas! hoe blind laat ons de natuur, in het ontdekken van de Werktuigkunde der dierlijke voorttelling!

De geörganizeerde Ligchaampjes van den Heer *de Buffon*, die om de Blaffards en witte Negers, niet ſchijnt gedacht te hebben, nemen die verlegenheid niet weg, alzoo min, als de Wormtjes van *Leeuwenhoek:* ten minſte niet, in zoo verre, dat wij de blanke huid, en het witte haar van *Soudame* verſtaanbaar zouden kunnen afleiden, van de vereeniging zijner zwartbruine en zwartharige ouders en voorouders. Hist Natur. Tom. II, pagn. 97 Quarto.

NB. Toen men zou overgaan tot het afdrukken van deze Beſchrijving, berigt de heer *Paulus Jacobus Valkenaar* onlangs, zeven jaren lang geweest zijnde Gouverneur op *Ternate*, en thans op zijn vertrek ſtaande naar het Vaderland, aan den heer Voorzittend Directeur, ter bevestiging van hetgeen in de Beſchrijving, hoewel met vooruitzigt van meerder en beter proeven, wordt ſtaande gehouden, het volgende: dat Zijn Wel Ed. Geſtr. gedurende de zeven jaren van zijn verblijf, op het eiland, niet meer dan vier witte Negers, die men, op *Ternate*, *Kakkerlakken* noemt, gekend had; onder welke gene prinſes en een oppasſer van den koning, beide omtrent zestig jaren oud, fris en gezond, en alle vier waren van zwarte ouders geboren en zwarte kinderen telende. En wat de huidziekte betreft, welke men in het Portugeesch *Kaskaro* (Schubziekte) noemt, dat deze de zwarte huid, op ſommige plaatſen, met eenige vlekken en kleine ſchubbetjes, bedekt; voornamelijk op de Sangeiſche Eilanden; maar dat die ziekte geen de minſte betrekking heeft op het blanke vel van de witte Negers.

NA-

NADER

BERIGT,

aangaande de Inënting der Kinderziekte, te Batavia.

DOOR

JACOBUS VAN DER STEEGE.

In de maand November des vorigen jaars, had ik de eer, aan dit Genootſchap, voor te lezen, een Berigt, nopens den aard der Kinderziekte, te Batavia &c. Niet onduidelijk gaf ik, te dier tijd, mijne vrees te kennen, dat de Inënting hier, met langzame ſchreden, zoude vorderen; dan daar ik in die gedachten, op eene aangename wijze, bedrogen ben, kan ik niet afzijn, hier van aan het publiek kennis te geven, eer nog het Eerſte Deel onzer Verhandelingen het licht ziet.

Het was in het begin van dit jaar, dat de Wel Edle Geſtr. Heer *J. J. Craan*, Raad van Neerlands Indie &c. &c, goed vond, zijne twee jongſte Zoontjes (hebbende de oudſte reeds bevorens gepokt) de Inënting te doen ondergaan. De Stof haalde ik op de Maronde, een Visſchers dorp, ongeveer 3 uren van hier gelegen, waar de pokken zich sterk openbaarden, en reeds 2 of 3. menſchen weggeſleept hadden. De Inlanders, vol vrees voor deze gevaarlijke ziekte, nu gemoedigd door het voorbeeld van een Heer, met zulk een uitmuntend karakter

be-

bekleed, die tot geenen onbedachten stap bekwaam is, en door eene voorbeeldelijke goede opvoeding, zijne ware Kinderliefde bewijst, besloten drie hunner kinderen te laten inënten. Deze pokten, even gelijk de zoontjes van den Wel Edle Gestr. Heer, bovengemeld, zeer voorspoedig. Welhaast verzochten zij mij, nog zeven inteënten: dit ging even gelukkig. Voorts moest ik alles inënten, wat nog niet gepokt had; en men wierd moeijelijk, als ik de teederste zuigelingen van de hand wilde wijzen.

De Inënting wierd nu algemeener, schoon de natuurlijke Kinderziekte zeer weinig was. Verscheidene aanzienelijke Heeren en Burgers laten hunne Kinderen en Slaven inënten. Van dit jaar heb ik er 60. opgeteekend. Niemand van alle de ingeënte is ingevaar geweest, veel min gestorven: twee hebben tamelijk zwaar gepokt; maar zijn evenwel, zonder afzigtelijke lidteekens en zonder verlies of verminking van eenig lid, genezen: andere *Practici* enten thans ook in: het welk mij doet hopen, dat ten tijde van eene *Epidemie*, de Inënting nog sterker zal doordringen.

Bij ondervinding, hebben wij nu gezien, dat de Inlander, door een goed voorbeeld geleid, door zijn gezigt en gevoel overtuigd, hoe bijgeloovig anders ook, evenwel geene hardnekkigheid genoeg bezit, om de waarheid tegen te spreken: eene eigenschap, welke men, zoo dikwijls, bij beschaafdere menschen ontmoet; en die eene der oorzaken is, waarom de Inënting, tot nog toe, niet algemeener wordt.

ORDE DER PALMBOOMEN,

DOOR

FREDRIK BARON VAN WURMB.

De palmboomen hebben waaijerachtige, of gevinde, of dubbelgevinde bladen, en zijn daar om in de volgende rangſchikkingen geſteld.

WAAIJERBLADIGE PALMEN.

1	*Chamaerops*,	Dwergpalm.
2	*Borasſus*,	Wijnpalm.
3	*Corypha*,	Schermpalm

GEVINDBLADIGE PALMEN.

4	*Cycus*,	Meelpalm.
5	*Cocos*,	Nootenpalm.
6	*Phoenix*,	Dadelpalm.
7	*Elais*,	Oliepalm.
8	*Areca*,	Pinangpalm.
9	*Elate*,	Pruimpalm.
10	*Saguerus*,	Sagueerpalm.
11	*Nypa*,	Poelpalm.
12	*Zamia*,	Knodspalm.

DUBBELGEVIND BLADIGE PALMEN.

13	*Caryota*,	Niepalm.

I.

WAAIJERBLADIGE PALMBOOMEN.

1 *CHAMÆROPS.* DWERGPALM.

Tweeſlachtige bloem. De kelk in driën verdeeld. De bloemkrans, 3 bladig. 6 Meeldraadjes, 3 ſtijlen. Drie eenzadige ſteenvruchten. Mannetjes bloem, even als de tweeſlachtige.

1 CHAMAEROPS HUMILIS. *Lage Dwerg palm.* Italiaansch *Piumara, Cephaglio.* Met gevouwen handvormige bladen en doornige ſteelen.

2 *BORASSUS.* WYNPALM.

Mannetjes bloem. De kelk........ (*a*) De bloemkrans driemaal gedeeld. 6 Meeldraadjes.

Wijfjes bloem. De kelk ....- De bloemkrans in drien verdeeld. 3 Stijlen. Eene driezadige ſteenvrucht.

1 BORASSUS FLABELLIFER. *Waaijer-bladige Wijnpalm, Jagerboom.* Maleisch *Lontar.* Javaansch *Sualan.* Makasſaarsch *Talla.* Timoreesch *Colje.* Malabaarsch *Carimpana.* Met gevouwen handvormige kapachtige bladen en zaagvormige getande ſtelen. (*b*)

3 CO-

(*a*) Men is nog in onzekerheid wegens de kelk.
(*b*) Bij *Rumphius* zijn nog twee *Lontar* boomen beſchreven, die hij de wilde *Lontars* noemt.

De

3 *CORYPHA.* SCHERMPALM.

Tweeslachtige bloem. De kelk ...... (*c*) De bloemkrans is 3 bladig. 6 Meeldraadjes en een stijl.

Eene eenzadige steenvrucht.

1 CORYPHA UMBRACULIFERA. *Groote Schermpalm.* Maleisch *Lontar Outan* Javaansch *Gabang.* Malabaarsch *Codda Panna.* (*d*)

Met handvormig geveerde en gevouwen bladen en tusschengestelde draden. De boom, tot aan het 40ste jaar, onvruchtbaar zijnde, geeft daar op, in een jaar, bloemen en vruchten en vergaat dan.

2 GE-

De eerste van dezelve is de *Gabang*, en kan wegens het verschil van vruchtmaking niet onder de *Borassus* gesteld worden. De tweede of de *Thur* zal er misschien met meerder regt bij te rekenen zijn. Op Tab. XI en XII Herb. Amboin. p. 1. vindt men beiden afgebeeld.

(*c*) Het is nog onbekend, welke kelk deze Palm, en of dezelve ook afgezonderde mannetjes en wijfjes bloemen heeft.

(*d*) De Malabaarsche naam uit *Rheede* is hier bijgehouden, hoewel nog onzeker zijnde of in de Hortus Malab. met de *Codda Panna*, niet misschien de *Corypha* van *Rumphius* of *Saribus* gemeend wordt. De *Saribus* vindt men op Tab. VIII. Herb. Amboin. p. 1. afgebeeld; en zij zal, naar alle gedachten, ook hier moeten geplaatst worden, zoo als ook de *Bisfula*, een Palmboom, dien men van *Rumphius* bij den touwachtigen Sagoboom, verhandeld vindt, en misschien ook de *Licuala*, van hem mede (bij de *Saribus*) beschreven, en Tab. IX. Herb. Amboin. p. 1. afgebeeld. Het blad van de *Palma Thebaica* of Koepelpalm, bij *Pocock* afgebeeld, komt zeer met dat van de *Corypha* overeen. *Pocock* Orient. I. p. 281. t. 73.

2.

GEVINDBLADIGE PALMBOOMEN.

1. *CYCAS.* MEELPALM.

De bloem is nog onbekend.

De Vrucht eene drooge ſteen-vrucht, met een tweekleppige pit.

1. CYCAS. CIRCINALES. *Sago.* Maleisch *Sagoe.* Ternataansch *Huda* Amboneesch *Lapia.* Bandaneesch *Romeho.* Makasſaarsch *Rombia.* Malabaarsch *Toddapanna.*

Met kamvormige kringsgewijs geſtelde bladen, die uit gelijk breede en vlakke bladertjes zamen gezet zijn. (*e*)

2. *COCOS.* NOTENPALM.

Mannetjes bloem. De kelk in drien verdeeld. De bloemkrans 3 bladig. 6 Meeldraadjes.

Wijfjes bloem: De kelk vijfmaal ge-

(*e*) *Rumphius* noemt vier ſoorten van Sagoboomen op, 1. *Sagus Genuinus*, de gemeene Sago, op Tab XVII. en XVIII. Herb. Amboin p. 1 afgebeeld; 2. *Sagus Silvestris*. de wilde Sago, die hooger groeit, en meer met doornen bezet is dan de eerſte. 3 *Sagus longa Spina*, met weinige lange doornen *Sagus Laevis*, de ongedoornde, met bladeren, die in lange ſtekende ſpitſen uitgaan. Men vindt bij dezen ijverigen Natuurkundigen nog een ander ſoort van Sagoboom, die hij de touwachtige Sago, *Sagus Filaris* noemt, in het Maleisch *Sagoe Rottang* of *Sagoe Octan*, waarvan op Tab. XIX. Herb. Amb. p. 1. de afbeelding te zien is.

gedeeld. De bloemkrans 3 bladig. Een drievoudige ſtamper.

De Steenvrucht heeft een leerachtig zaadhuis.

1 COCOS NUCIFERA. *Kokos.* Maleisch *Nyor.* Javaansch *Calappa.* Malabaarsch *Tenga* Arabisch *Singer Indi.* Amboneesch *Niwel.* Bandaneesch *Niwer.* Ternaatsch *Igo.* Makasſaarsch *Caloecoe.*

Is zonder doornen, met gevinde bladeren, wier zwaardvormige blaadjes omgeſlagen zijn. (*f*)

2 CO-

(*f*) Bij *Rumphius* vindt men 13 ſoorten van Kokos:

1. *Calappa Vulgaris.* De gemeene Calappa, die zich weder in drie veranderingen verdeelt.
   a. met geele,
   b. met rosſe, en
   c met groene nooten.
2. *Calappa Rutila.* Maleisch *Calappa Casſomba*, daar van de versch opgeſneden bolſter van binnen, ligt rood is, en een zoete ſap uitlevert, gelijk als het Suikerriet.
3. *Calappa Sacharina. Calappa Tuba*, de Suiker-Calappus, wier bolster niet rood is, maar ook als Suikerriet gegeten wordt.
4. *Calappa Canarina*, Maleisch *Calappa Canari*, op het aanzien meest met de gemeene overeenkomende met eene pit, die als verſche Canari ſmaakt, en geen olie geeft.
5. *Calappa Pultaria*, Maleisch *Calappa Boeboer*, van aanzien maar de gemeene gelijkende, met eene pit, die zich, bij ſterke ſchudding der noot, met derzelver water tot een pap vermengt.
6. *Calappa Macharoides*, Maleisch *Calappa Parrang*, met nooten, die langwerpig zijn, eenigzins naar een *Parrang* (kapmes) gelijkende Op Tab. II. Herb. Amboin. p. 1. is de vrucht afgebeeld.

7. Ca-

2 COCOS GUINEËNSIS. *Guinesche Kokos.* Geheel gedoornd, met afstaande bladeren, kruipende wortelen, en met eene sappige Steenvrucht. (*g*)

3 *PHOE-*

7. *Calappa Capuliformis*, welker vrucht, meestal uit een harigen bolster bestaat, hebbende in het midden een langwerpig nootje, niet langer en dikker dan een vinger. Voornoemde Tab II levert er mede eene afbeelding van.
8. *Calappa Cistiformis*, met kleine nooten en doppen. De zwarte schaal der noot is dik en laat zich goed polijsten. Men vindt op Tab. II. mede deze vrucht afgebeeld.
9. *Calappa Pumila*. De kruipende Calappus, Maleisch *Calappa Babi*. alleen daarin van de gemeene Calappus verschillende, dat dezelve vroeger vrucht draagt; en dat haar stam niet boven de twee mans hoogtens bereikt.
10. *Calappa Regia*, Maleisch *Calappa Radja*, met kleinere vruchten als de gemeene, die hoog geel en somtijds oranjeverwig of rood van kleur zijn. Op Ceilon zal er een soort van gevonden worden, die grootere vruchten geeft.
11. *Calappa Lansiformis*, Maleisch *Calappa Lansa*, met lage stam en kleine langwerpige vruchten, die in trossen bij elkander hangen.
12. *Calappa terri*, met kleine vruchten en nooten, onbekwaam om gegeten te worden.
13. *Calappa Maldiva*, met kleine langwerpige nooten, zoo als die van de *Machaeroides*, wiens dikke zwarte dop, zich zoo als die der *Calappa Cistiformis* laat polijsten

De Maldivische noot of *Calappa Laut*, daarvan het twee aarten geeft, zou misschien voor de veertiende soort te rekenen zijn; maar volgens de beschrijving, in het VII Deel van *Rosiers*, *Observations sur la Physique*, daar men ook eene afbeelding, zoo van de boom als van de vrucht aantreft, is zij niet zonder zwarigheid, onder de gevindbladige Palmen te plaatsen.

De bittere Kokospalm van het eiland *Martinique*, door *Jaquin* beschreven, zou dan de vijftiende soort uitmaken; zij heeft kleiner vruchten dan de gemeene met pitten, die buitengemeen bitter zijn

(*g*) *Jaquin*, die deze Guinesche Kokos, onder den naam

3. *PHOENIX.* DADELPALM.

Mannetjes bloem. De kelk, in drien verdeeld. De bloemkrans 3 bladig, 3 Meeldraadjes.

Wijfjes bloem. De kelk in drien gedeeld. De bloemkrans 3 bladig, Een ſtijl.

Eene eivormige Steenvrucht.

1. PHOENIX DACTYLIFERA. *Dadel-Boom.* Portugeesch *Palmeyra.* Spaansch *Palmera.* Fransch *Palmier*, *Dattier.* Engelsch *Datel-Tree.* Hebreeuwsch *Thamar.*

Met gevinde bladeren, wier zwaardvormige blaadjes zamen gevouwen zijn.

De mannetjes en wijfjes bloemen vindt men zamen, in de zelfde schede, of zij zijn verdeeld op verscheidene boomen.

4.

naam van *Bactris* beſchrijft, noemt er nog eene ſoort van, die hooger van ſtam is, en vruchten brengt van grootte en gedaante als een ei Verder maakt hij ook gewag van eene derde ſoort van gedoornde Kokos, die nog grooter vruchten geeft; en wier vezelige en dikke bast maar weinig ſappig is

Labat ſpreekt van een gedoornde Kokosboom, wiens ſtam, bij de wortel driemaal, en bij den top zesmaal dunner is dan in het midden

De Amerikaanſche gedoornde Palmboom, door *Bauhinus* beſchreven, draagt ronde vruchten, van grootte als een kaatsbal, die een ſneeuwwitte, maar niet eetbare bare kern bevatten.

4. *ELAIS* OLIEPALM.

Mannetjes bloem. De kelk 6 bladig. De bloemkrans zesmaal ingesneden. 6 Meeldraadjes.

Wijfjes bloem. De kelk 6 bladig. De bloemkrans 6 bladig. Een drievoudige Stamper.

Eene vezelachtige Steenvrucht met eene driekleppige noot.

1. ELAIS GUINEËNSIS. *Guinesche Oliepalm.*

Met gevinde bladeren, wier ſtelen met getande, ongelijke doornen bezet zijn, daar van de bovonſte haakachtig zijn.

De leerachtige schors van de Vrucht beſtaat uit een vezelachtig vleesch, dat vol Olie zit. (*h*)

5. *ARECA.* PINANGPALM.

Mannetjes bloem. De kelk 3 bladig. De bloemkrans 3 bladig. 9 Meeldraadjes.

Wijf-

(*h*) De gedoornde Palmboom, door *Rochefort*, *Sloane*, *Brouwne* en *Labat* beſchreven, zal misſchien ook bij de *Elais* behooren, en ligtelijk ook nog een ander zeer ſterk gedoornde ſoort op *Martinique*, *Grigrie* genoemd.

Bij *Adanſon* vindt men een ongedoornde Palmboom, met vruchten, uit wier ſchil olie geperst wordt.

Wijfjes bloem. De kelk 3 bladig. De bloemkrans 3 bladig. Een drievoudige Stamper.

De bladeren van den bloemkrans en van de kelk blijven aan de Steenvrucht zitten. (*i*)

1. ARECA CATECU. *Pinang*. Maleisch *Pinang*. Indisch *Areca*. Arabisch *Faufel*. Malabaarsch *Caunga*.

Met gevinde bladeren en tegen malkaar overstaande, afgebeten blaadjes. (*k*)

2.

(*i*) Hier komt het van dat men in het Linnesche Systema leest *Drupa calyce imbricato*.

(*k*) *Rumphius* verdeelt de *Pinang* in tamme en wilde. Van de tamme *Pinang* beschrijft hij 3 soorten.

1. *Pinanga Calapparia*, Maleisch *Pinang Calappa*, daarvan de vrucht zoo groot is, als een ganzen ei; en meer tot medicijn, dan om te eten, gebruikt wordt.
2. *Pinanga Alba*, Maleisch *Pinang Poeti*, de gemeene *Pinang*, met eene vrucht, niet grooter dan een hoender ei. Eene verandering van deze soort, wordt *Pinang Wangin* of *Pinang Boubou*, genoemd, die in het kaauwen eene rookachtige reuk van zich geeft.
3. *Pinanga Nigra*, Maleisch *Pinang itam*, heeft een zwart groene kruin, en langere tusschen leden aan de stam, dan de voornoemde soorten; en mede ook kleiner vruchten.

Verder noemt *Rumphius* nog vier tamme Pinang-boomen, als veranderingen van weinig belang, namelijk:

a. De hoekige *Pinang*, daarvan de vrucht zijden heeft, die door donkere kanten onderscheiden worden.

b. *Pinang Kaki Aijam*, daarvan de kelk, waar de vrucht in staat, gehoekt, en in zes hoornen verdeeld is.

c. *Pinang Telloor*, wiens jonge vruchten witachtig zijn als eijeren.

d. *Pinang Lansa*, met kleine vruchten, niet grooter dan een geweer-kogel.

Van

2. ARECA OLERACEA. *Kool-pinang.* Fransch *Palmiste franc.*

Met geheele blaadjes. Het binnenste van de kruin wordt, in Amerika, voor groente, op de markt gebragt.

6. *ELATE.* PRUIMPALM.

Mannetjes bloem. De kelk. . . De bloem.

Van de wilde *Pinang* geeft hij de volgende drie soorten op:

1. *Pinanga Globosa*, Maleisch *Pinanga Outan Besaar*, met ronde nooten, grooter dan geweer-kogels, die eerst geel, en dan oranje-rood worden.
   De vruchttros komt bij deze soort uit den schoot der onderste bladeren, Tab. V. Herb. Amboin. p. 1. vindt men er eene afbeelding van.
2. *Pinanga Glandiformis*, Maleisch *Pinang Lansa* en *Pinang Pandang*, met eikelvormige vruchten, die, als de *Lansaas*, in trossen groeijen, en rijp zijnde, heel rood worden, Tab. VI. in het eerste deel van *Rumphius* Kruidboek, toont er eene afbeelding van deze soort, die twee veranderingen geeft, waarvan het onderscheid meest daarin bestaat, dat de eene kleinere vruchten oplevert; zijnde de grootste als eikelen.
3. *Pinang Oryzaeformis*, Maleisch *Pinang Outang Kitjil*, met kleine bloedroode vruchten, die niet grooter zijn dan een tarwe of rijstkorl. Op voorn. Tab. vindt men mede deze vruchten afgebeeld.

Een ander soort van wilde *Pinang*, met nog kleiner vruchten, en die op bloote en zeer scherpe klippen groeit, is afgebeeld op Tab VII. Herb. Amboin. p. 1.

Nog een ander soort, met achter en voren toegespitste vruchten, zal op *Boero* vallen, en daar *Saleit* genoemd worden.

Mogelijk behoort de kleine wilde Nieboom op Tab. XV. Herb. Amboin. p. 1. afgebeeld, ook bij de wilde Pienang te huis: bladeren en vruchten geven hem ten minste grooter regt van zich bij de *Areca* te vergezellen, dan bij de *Caryota*.

bloemkrans 3 bladig. 3 Meeldraadjes.
Wijfjes bloem. De kelk. . . De bloemkrans 3 bladig. Een stijl. Eene scherpgespitfte eivormige Steenvrucht.

ELATE SYLVESTRIS. *Wilde Pruimpalm.* Malabaarsch *Katoe-indel.*
Met gevinde bladen, daar van de blaadjes regt tegen malkaar overftaan; en met vruchten, die naar Pruimen gelijken.

7. *NYP 1.* POELPALM. (*l*)

Mannetjes Bloem. Geen kelk. De bloemkrans 6 bladig. 6 Meeldraadjes.
Wijfjes bloem. Geen kelk. Geen bloemkrans. Een ftijl, die het naakte vruchtbeginfel zelf is. De eenzadige Steen-

(*l*) Vermits de vruchtmaking van deze voorlang door *Rumphius*, al tamelijk goed gefchreven en afgebeelde Palm, nog niet aangegeven was, zoo heeft ze tot hier toe niet in het fyftema van *Linnaeus* kunnen geplaatst worden. De latijnfche naam, die men haar hier geeft, is die van *Rumphius*, en de Nederduitfche fteunt op de eigenfchap, dat ze liefst in poelen en Moerasfen groeit. De eenigfte thans bekende foort van dit Palmgeflacht, komt aan vele plaatfen alleen maar als een ftruik voort, en hierop ziet de bijnaam van *Fruticans* of heesterachtig. De afbeelding is te vinden op Tab. XVI. Herb. Amboin. N. I.

Steenvrucht heeft een geribd houtachtig kapſel.

I. NYPA FRUTICANS. *Heesterachtige Poelpalm* Maleisch *Nipa.* Ternaatsch *Bobo.* Ambonsch *Palean*, *Parera*, ook *Buleyn.*

Met gevinde bladeren, daar van de regt tegens malkaar overgeſtelde blaadjes, in lange onbeweerde spitsen eindigen.

8. *SAGUERUS.* SAGUERPALM. (*m.*)

Mannetjes bloem; de kelk 3 bladig; de bloemkrans 3 bladig. vele Meeldraadjes.

Wijfjes bloem. De kelk 3 bladig. De bloemkrans 3 bladig. Een ſtijl. Eene

(*m*) Deze Palmboom, in het voortreffelijke Houttuinſche werk, bij de *Elate* verhandeld, is thans bekend genoeg, om hem hier als een bijzonder geſlacht in het ſyſtema te kunnen plaatſen. De latijnſche naam *Saguerus* is van *Rumphius* overgenomen, en de Nederduitſche van de Portugeſche benaming ontleend, onder welke de drank, die van dezen boom komt, meest door geheel Indië bekend is. De Nederduitſche naam van Gevinde Wijnpalm, die men aan de eenigſte nog ter tijd bekende ſoort van dit geſlacht heeft gegeven, ſteunt op de overeenkomst, welke dezelve ten opzigte van het ſap, dat ze uitlevert, met de waaijerbladige wijnpalm heeft, zijnde beiden, zonder tegenſpraak, voor de voornaamſte wijngevende Palmboomen te houden. Bij de afbeelding van *Rumphius*, op Tab XIII. Herb. Amboin. p. 1. dienden de bladeren iets grooter en voller geteekend te zijn.

Eene vleezige Steenvrucht met 2-3. zaden.

1. SAGUERUS PINNATUS. *Gevinde Wynpalm.* Maleisch *Gomuto.* Javaansch *Lahang*, *Areen.* Ternaatsch *Seho.* Bandaasch *Nawa*, Makassaarsch *Jero*,

Met paarwijs gevinde bladen en brandende Vruchten. De bloemen der eenhuizige geslachten vindt men meest, in verscheiden Trosfen.

9. *ZAMIA.* KNODSPALM.

De duistere Vruchtmaking zweemt naar die van het Paarde-staartkruid (*equisetum.*)

1. ZAMIA PUMILA. *Lage Knodspalm.* (*n*)

Met vruchten, die naar *Jujuben* gelijken.

3.

(*n*) Men vindt, bij *Rumphius*, Tab. XX, XXI, XXII en XXIII. Herb. Amboin. p. 1. nog eenige gevinde Palmboomen, aan welke hij den naam van *Osmunda arborescens*, en *Olus Calappoides* of Moeskruidige Calappus geeft, en die in het Maleisch *Saijor Calappa Oetan*, in het Javaansch *Pakis Radja*, en in het Amboinsch *Utta Niwel* genoemd worden. Op de daaraan volgende XXIV. Tab. is nog een blad afgebeeld van eene gevinde Palm, die hij *Arbor Calappoides Sinensis* of de Chinesche *Saijor Calappa* noemt. Misschien dat alle deze Boomen tot het geslacht der *Zamia* behooren. Maar vermits derzelver vruchtmaking nog niet ten volle bekend is, zoo laat zich hieromtrent ook niets met grond van zekerheid beslisfen.

3.

DUBBELD GEVINDBLADIGE PALMBOOMEN.

I. *CARYOTA.* NIEPALM.

Mannetjes bloem. De kelk gemeenzaam met de Wijfjes bloem. De bloemkrans in drien verdeeld. Vele Meeldraadjes.

Wijfjes bloem. De kelk gemeenzaam met de Mannetjes bloem. De bloemkrans in drien verdeeld. Een enkelde Stamper.

De Vrucht is eene eenzadige Bezie.

1. CARYTOA URENS. *Brandende Niepalm.* Maleisch *Nibun Besaar.* Amboneesch *Palunen Parun.* Ternaatsch *Buroe*, Makassaarsch *Ramis.* Mallabaarsch *Schundapanna.* Barminsch *Birala mado.*

Met dubbeldgevinde Bladeren, daarvan de wigvormige blaadjes, van voren schuins afgebeten zijn.

De Vrucht van deze Palm is buitengemeen brandende, en zelfs ook

ook de Stam, als hij nat geworden is. (*o*)

(*o*) Een ander ſoort van *Caryota* ſchijnt de Palmboom met dubbeld gevinde bladen te zijn, die hier op het Eiland valt, en van de Javanen *Kihura* genoemd wordt. Volgens onderzoek van een tak van dezen boom, met vruchten en bloemen, onlangs hier te Batavia aangebragt, blijkt, dat deszelfs mannetjes bloem een kelk heeft met drie ſchubben, een driebladige bloemkrans, en 14-18 meeldraadjes. De wijfjes bloem was niet te zien. De vrucht is van kleur, grootte en gedaante als eene volle jeneverbezie. De mannetjes bloemen en de vruchten zijn in verſcheiden trosſen afgezonderd. Zoo droog als ook nat gemaakt was er niet de minſte brandende eigenſchap aan de vruchten te beſpeuren. De blaadjes zijn overhoeks geplaatst, en zoo als bij de *Caryota Urens*, ſchuins afgebeten.

N A-

NABERIGT.

Sedert het vroegtijdig afdrukken van ons Voorberigt, hetgeen als een *Programma*, bij de beste gelegenheid, hoe eerder hoe liever, naar de Buitenkantoren moest worden verzonden; is dit eerste Deel verder voortgedrukt, en er zijn eenige verſchikkingen in gemaakt, welke het Genootſchap meende te moeten verantwoorden. Daarenboven zijn er ettelijke Antwoorden, op de voorgeſtelde Vragen in het eerste Programma opgegeven, bij ons ingekomen: ook de eene en andere, op de naderhand uitgeſchrevene Vraagſtukken, welke laatſte van het grootſte belang voor de ſtad Batavia en deze Volkplanting moeten gerekend worden.

Wij hebben noodig geacht, van die merkwaardigheden eenig berigt te moeten geven, om den ſtaat van het Bataviaasch Genootſchap des te beter te doen kennen, vooral in het Vaderland, en daardoor uit den weg te ruimen zulke vooroordeelen, welke de-

ze gewesten onder den blaam brengen als of er met geene mogelijkheid de Kunsten en Wetenſchappen zouden kunnen bloeijen.

Alzoo de tijd te kort is voor den Drukker, om tegen het vertrek der ſchepen alles behoorlijk af te hebben, hetgeen in het eerſte Deel zou moeten komen, heeft men de Waarnemingen van Weer en Wind tot het volgende Deel beſpaard. En nu achter aan gevoegd een *Naberigt van het Genootſchap*, bevattende de verdere Hiſtorie van hetzelve, en eenige voorloopende onderrigtingen nopens het verbeteren der Suiker-molens, en nopens het verzamelen en overzenden van Naturalia.

Nopens de Antwoorden op de Prijsvragen, komen vooral in aanmerking die, welke bekroond zijn geworden: zullende andere, welke bij het kommitté nog in kommisſie geſteld zijn, en die, welke bij de algemeene Vergadering van den 8ſten Maart 1780, zullen moeten beoordeeld worden, ſlechts met een woord worden vermeld, ter aanvulling van hetgeen aan de Hiſtorie van het Genootſchap anders eenigzins ontbreken zou: om dat wij van gevoelen zijn, dat men

door

door een getrouw gefchiedverhaal van den aanhoudenden arbeid der Liefhebbers en Leden, beter dan door de uitgegevene Verhandelingen vonnis zal kunnen vellen over de vorderingen der Kunften en Wetenfchappen, in deze Oosterfche Kolonie. Welke vorderingen wij ook, nopens de Letteroefeningen, buiten het Genootfchap, hopen te doen vermelden, in de Vaderlandfche en andere voorname Europifche Nieuwspapieren.

In de maand Julij was er geene gelegenheid geweest, om het kommitté te doen vergaderen: en de eerfte zitting viel eerst voor op den 9 Augustus, wanneer de Edele Heer *Johannes Robbert van der Burgh*, Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust, als onlangs aangefteld tot Raad van Indië, tot Directeur van het Bataviaasch Genootfchap, verzocht en verkozen werd. Reeds op den 10den Mei had de heer Prefident ter tafel gebragt, onder anderen, eene Beantwoording van het zevende artikel over den Landbouw, in het Programma vermeld, onder de zinfpreuk: *Cesfante caufa cesfat effectus.* De Vergadering gaf die toen ter overweging

over

over aan de Heeren *Hooyman* en *Bartlo*, alzoo er in gehandeld werd over het eerfte lid van de zevende Prijsvraag, over het *fpoedig en duurzaam verhelpen van het houtgebrek op de Suikermolens*, en die heeren daar de beste kennis van hadden. Sedert zagen eenige Leden de Proef van die Beantwoording, voor een gedeelte genomen op een Suikermolen van den heer *Bartlo*, ten bewijze, dat dezelve waarlijk doel getroffen had, en op de eenvoudigfte wijze, omtrent een derde der brandftoffe bezuinigde. Dierhalve vonden de heer Voorzittend Directeur en Dirigerende Leden, op den 15den Auguftus, goed, die Verhandeling met de Gouden Medaille, of eene premie van honderd Rijksdaalders, ter keuze van den Schrijver, te bekroonen: nadat zij het Berigt van de Heeren *Hooyman* en *Bartlo* hadden hooren voorlezen: en zulks vooral ter aanmoediging van anderen. Men zag het Biljet, en vond het zelve ongefchonden: het werd geopend, en men vond den Schrijver te zijn, den Heer *Christiaan Jacobi*, Provifioneel Onderkoopman, dienst doende ten kantore van Zijne Hoog Edelheid; aan wien dus

de

de Eereprijs werd toegewezen: zullende het Genootſchap zich, te Amſterdam en te Rotterdam, verder laten onderrigten, over de nuttige veranderingen, welke er, te Suriname, betrekkelijk tot de ſuikermo lens, tot hier toe, zijn gemaakt geworden: om dan dezelve met de Franſche ſchikkingen van Pater *Labat*, op Martinique, en de verdere verbeteringen van andere natien, naderhand gemaakt, te vergelijken; en, op de ſuikermolens dezer kolonie, nader toe te pasſen.

Ondertusſchen wil het Bataviaasch Genootſchap, bij voorraad, deze drie bijzonderheden, ter verbetering der ſuikermolens, in overweging geven, aan de Eigenaars:

1. Dat het kookhuis rondom moet open zijn, op dat de vrije lucht er door ſpele, om de kooking te ſterker te maken, en een derde van het brandhout te bezuinigen; gelijk, volgens het bekroond antwoord, bij de ondervinding geſtaafd en bevestigd is.
2. Dat de opening der fornuizen, die beneden, buiten het ſtookhuis, vrij groot zijn, door een bekwaam middel, verkleind worden,

den, om, gelijk in de Duitſche kagchels, en in de Engelſche en Luikſche ſchoorſteenen, den blaasbalg van de lucht geweldiger kracht bij te zetten, en, met mindere brandſtoffen, heviger hitte te verwekken.

3. Dat de ijzeren pannen, waar in de ſuiker gekookt wordt, en uitdampt, niet meer zoo diep, maar veel vlakker en breeder moeten zijn; om door dat middel, de uitdamping te vermeerderen.

Nog werd, in dezelfde zitting, vonnis geſtreken, over de verhandelinge, getiteld *Fluxus Ventris*, of de buikloop, na dat men de aanmerkingen van den heer *van der Steege* daaromtrent had overwogen. Men begreep, dat het eerste gedeelte der vraag art. 42. vrij wel beantwoord was: hoewel men de hoeveelheid van *Opium*, in dat antwoord voorgeſchreven, niet gaarne voor eigen rekening zou willen overnemen. Ook vond men, dat de Schrijver niet voldaan had aan den gewonen eisch, om eene zinſpreuk te gebruiken, en zijnen naam, in een verzegeld briefje te melden. Evenwel des niet tegen-

genſtaande, vond de Vergadering niet ongevoegelijk, om, ter aanmoediging van anderen, aan den schrijver, eene zilveren medaille, toe te zeggen: indien hij kan goed vinden, om zijnen naam, aan het Genootſchap, bekend te maken: wordende hij teffens aangeſpoord, om het geen er nog aan dat antwoord ontbreekt, aan te vullen, en dus naar den gouden eerprijs te blijven dingen: terwijl al verder verſtaan werd, de beide gekroonde verhandelingen, eerst in het tweede deel, eene behoorlijke plaats te geven.

Reeds op den 7den iuni, had de vergadering gelegenheid gehad, om uitſpraak te doen, over twee Verhandelingen: zijnde de eerſte ingerigt, ter voldoening aan art. 24, of de eerſte vraag, nopens de visſcherijen: betrekkelijk tot de verſche visch op den bazaar, gedurende de west-mousſon. onder de zinſpreuk: *Nunquam discedit utile a decoro:* de andere, ter beantwoording van art. 35 nopens het gemakkelijker afbrengen en het verminderen in prijs van het brandhout, voor Batavia, onder de zinſpreuk: *multa ex quo ſuerint commoda, eorum incommoda aequum est ferre.*

re. Aanſtonds erkende* het Genootſchap, met vreugde, dat beide de loſwaardige ſchrijvers eenige aanleiding gegeven hadden, tot denkbeelden, welke, wat meer ontwikkeld, een nuttig vooruitzigt voor het vervolg zouden verſchaffen: om, *ten nutte van het gemeen*, ten dien opzigte, iets voordeeligs te kunnen uitvinden. Het Genootſchap bedankt derhalve de ſchrijvers zeer en wenscht van harte dat die heeren en andere verder zullen willen voortgaan, in het helpen bereiken van deze oogmerken, welke, bij hetzelve, altoos heilig en onwrikbaar zullen blijven, te weten, om aan den evenmensch aanmerkelijke voordeelen toetebrengen.

Het beſlisſen van de waarde der inkomende vertoogen, over de *inënting* der *Kinderpokjes* en het *verlichten der Stad Batavia*, werd als nog uitgeſteld: hopende de vergadering, dat er intusſchen iets meer voldoende zal worden ingebragt. De teekening van eene verbeterde moddermachine, onder de zinſpreuk, *Omne Initium grave:* alsmede, van het uitmodderen der ſtadsgrachten, onder de zegswijze, *natura potentior arte*,

be-

behelzende beide ettelijke aanmerkenswaardige en nuttige bijzonderheden, kwamen vervolgens in aanmerking, en het Genootschap kan zich niet hartelijk genoeg uitlaten, over het vermaak, het geen de dirigerende leden scheppen, in het ontvangen van zulke stukken, in welke de opmerkzaamheid, vlijt en loffelijke eerzucht zulk eene groote rol spelen; gelijk in deze beide geschriften.

De Vergadering is ook, bij voorraad, zeer in haren schik, met twee opstellen, en de daartoe behoorende teekeningen en nette houten Modellen. Het eerste, wiens Schrijver zich schuil houdt achter dit Latijnsch gezegde: *Aqua alimentum terræ*, beschreef en vertoonde eene Hefpomp, die voldoen zou moeten aan het gevorderde, in de 34. Vraag van het *Programma*; om met een bekwaam werktuig, eene Waterkolom van 8. duimen diameter, of meer, loodregt uit de Rivier, ten minste 8. voeten hoog, op te halen. Het tweede, het geen tot Zinspreuk voert, *Industria juvat*, geeft een Werktuig op, om zwaar timmerhout, op eene gemakkelijke wijze, te brengen, daar men het hebben wil, ter voldoening aan het oogmerk van de 35. Vraag

Het Genootſchap zal die twee Vertoogen, met ernst, in overweging nemen: en het is gantsch niet onwaarſchijnlijk, dat zij de algemeene toejuiching, eenigzins ten minſte, verdienen zullen.

Met meer ernst evenwel ſloeg de Vergadering het oog op twee Verhandelingen, die de tweede en vijfde algemeene Prijsvraag van het Bataviaasch Genootſchap zochten op te losſen. In de eene, die geen teeken draagt, en bij welke ook geen verzegeld Briefje gevoegd is, vindt men eene Beſchrijving van dragbare Sluizen, om met dezelve, genoegzaam water aan de Grachten der Stad Batavia te geven, en dezelve teffens van Modder te zuiveren. De tweede, welke onderzoek doet, naar de oorzaken der meeſte, vooral *Epidemique*, of gewone ziekten van Batavia, was benoemd met dit Opſchrift: *Eerst wel bedacht: Daarna volbragt.* Edoch de beoordeeling dier beide Antwoorden moest uitgeſteld worden, tot eene nadere gelegenheid: zullende soortgelijke ook, vervolgens, ter onderzoeking, aan eenige Leden van het Genootſchap, buiten het *Committé*, worden ter hand geſteld, om te dienen van schrifte-

lijk

lijk berigt over de bevondene waarde derzelven. Zoo zullen President en Dirigerende Leden worden in staat gesteld, om bij tijds, zoodanige voorbeschikkingen te maken; als ten uiterste noodig zijn, om de Algemeene Vergadering van den 8. Maart eerstkomende, zonder ingewikkeld geloof en blinde toestemming vrijelijk te laten oordeelen en stemmen, ter bekrooning, of ter zijde stelling dier Antwoorden, welke aar den Prijs dingen. Men zou echter gaarne zien, dat er voortaan altijd verzegelde Biljetten aangelascht wierden, met eene Zinspreuk er op; die ook onder de Verhandeling, bij wijze van onderteekening, geschreven stond: al ware het, dat de Schrijver volstrekt onbekend wilde blijven. Want hij kan immers onbekend blijven, als hij, binnen het Biljet, niets schrijft, het geen hem kenbaar zou kunnen maken: en het zal hem vermaak doen, wanneer zijne Zinspreuk, met toejuiching, op de lippen der Bataviasche Gemeente zweest. Aan den anderen kant verzoeken President en Dirigerende Leden zeer vriendelijk, dat de Schrijvers zich, in hunne Verhandelingen, niet al te zeer doen kennen; door zulke trekken

en

en betuigingen, die onbetwistbaar doen zien, wie er de pen in voerde. Men heeft altijd wel den eenen of anderen vriend, die dat kenbare, bij de verandering van den stijl, of uitlating van eenige Historische Bijzonderheden, zal doen verdwijnen. In der waarheid de meeste beoordeelaars, hoe onpartijdig ook, vallen, telkens, op het personele, en begunstigen of verachten, min of meer, het Geschrift, naar mate zij den Schrijver een gunstig of ongunstig hart toedragen. En het Genootschap zou gaarne hebben, dat men die zwarigheid uit den weg ruimde, om dat het den President en Leden niet te doen is, om den Schrijver, maar alleen om zijn werk, en wel bepaaldelijk dat bijzonder werk, het geen, ter bevordering der Kunsten en Wetenschappen, eenige bijzondere oplettendheid verdient, te kunnen beoordeelen.

Het Genootschap heeft ook reeds eenige aanmerkelijke voordeelen genoten, uit de Correspondentie met de Buiten-kantoren; hebbende het zelve, van Sumatra's West-kust, Benjoin, Kamferbladen, en Kamferbloemen enz, en van de Kaap de Goede Hoop, omtrent 150 gedroog-

de

de Planten, door de gunſtige zorg van de Heeren *Johannes Siberg*, en Mr. *Willem Cornelis Boers*, Leden van deze Maatſchappij, ontvangen. Even het zelfde wordt ook van andere Buiten-kantoren beloofd. En het zal ook, aan den Heer voorzittenden Directeur en Dirigerende Leden, tot eene bijzondere eere verstrekken, wanneer zij, in deze Oosterſche Geweſten, aan de geleerde Maatſchappijen van Europa, en inzonderheid ter uitbreiding van het Rijk der Waarheden, eenige gewigtige dienſten zullen kunnen doen: het zij, met het onderzoeken van Natuurlijke Zeldzaamheden, die nog niet zijn overgezonden, of niet wel naar behooren kunnen worden overgemaakt; of door het beantwoorden van eenige geleerde Vragen, die in Europa misſchien met geene mogelijkheid, en hier in het Oosten, zeer gemakkelijk, kunnen worden beantwoord.

Jammer is het maar, dat het Bataviaasch Genootſchap gebrek heeft aan goede en bekwame Teekenaars, ter opheldering inzonderheid van de Natuurlijke Hiſtorie, en ter verbetering der gedrukte platen, bij *Weinman*, en andere, te vinden; welke de

de Planten en Dieren, en Mineralen, met levendige verwen, hebben willen vertoonen. Ook heeft men die noodig, ter aanvulling van eenige uitlatingen, bij *Rumphius*, en andere Natuurbeschrijvers, aangetroffen. Men hoopt ondertusschen, dat er zich, met den tijd, wel een of meer goede Teekenaars zullen opdoen, die ook verzekerd kunnen zijn, dat zij er hunne rekening wel bij zullen vinden, wanneer zij, met hun Creon en Penseel, het Genootschap zullen dienen en helpen.

Nopens het verzamelen van *Naturalia*, inzonderheid op de buitenposten van de Kantoren onzer Oostindische Kompagnie, zal men eenige lessen en raadgevingen, voor minervarenen, moeten bekendmaken. En ook kan men het niet kwalijk duiden, als het Genootschap er iets bijvoegt, betrekkelijk tot het veilig overzenden derzelve, van de hoofdkantoren, Residentien en Gouvernementen, herwaarts naar Batavia: zullende het Genootschap al zijne pogingen inspannen, om voorraad van Natuurlijke, vooral van Bataviasche, exemplaren te hebben, ten einde daarmede, bij gifte of ruiling, de kabinetten van het Vaderland, inzonderheid die der

Hoo-

Hooge Scholen en van Zijne Doorluchtige Hoogheid, onzen Erf-Stadhouder en Opper Bewindhebber, te voorzien: mits dat de heeren Professoren en Directeurs der kabinetten bepaaldelijk opgeven, wat zij ter aanvulling of ververfching, mogten van nooden hebben: zijnde dit Genootschap zelfs bereid, de kosten der inpakking en overzending, gereedelijk te betalen, betrekkelijk tot de Europische, Amerikaansche, Afrikaansche en Levantsche zeldzaamheden, welke, voor hun kabinet, naar Batavia, bij ruiling, of anderzins, zullen worden afgevaardigd.

Tot het verzamelen en overzenden van dieren, planten en mineralen, behooren, naar het gevoelen van het Genootschap, voornamelijk de volgende kunstgrepen en zorgvuldigheden: zijnde deze raadgevingen overeenstemmende met de zetregelen van den Heer *du Hamel*, en andere Geleerden, daaromtrent opgegeven, en met de schriftelijke voorschtiften van den beroemden Hoogleeraar *David van Royen*, tot gebruik voor 's Lands Akademietuin, te Leiden, op het papier gebragt.

Nopens de Delfstoffen, Steenen, Aarde, Mergel, Ertsen, als mede nopens

pens de Hoorns en Schulpen, valt weinig te onderrigten; om dat men die, zuiver en onbeſchadigd, in handen krijgende, ook gemakkelijk, met heet water, van hare visch ontdoen, zuiveren en droogen, en dus gemakkelijk zuiver en droog bewaren en overzenden kan.

Meer oplettenheid echter zal het vereiſchen, als men tot nadere opſpeuring der Natuurlijke Hiſtorie, de bijzondere huishouding dier Hoorn- en Schulpdieren zal willen naargaan: eveneens, gelijk de Heeren *Job Baster*, en *Leendert Bomme*, in Zeeland, betrekkelijk tot het Zeegedierte, hebben beginnen te doen. Mogelijk zal het best zijn, die ſpringlevende, om zoo te ſpreken, en volmaakt fris, in Arak, Moutwijn of andere sterke drank, te verſtikken; indien men hen, in het Zeewater of Rivierwater zelf, waar in zij leven, ter plaatſe van hun verblijf, niet behoorlijk kan waarnemen: en, eenige dagen achter een, op hun beſtaan en bewegingen acht geven. Zoo levendig verſtikt, zullen zij meest alle de ledematen, buiten de Hoorns, Schulpen en Koralen, uitsteken, die zij er, levendig zijnde, uitſtaken. En wanneer zij dus, in den

den Arak, of Kilduvil, eenigen tijd, gelegen hebben en bestorven zijn; spoelt men ze daar in af, en legt ze over in versche drank, en in zulke flesschen, of potten, die geschikter zijn, om dezelve ruim te omvatten, en veilig overgezonden te worden. Maar zoo men die, in haar natuurlijk element, levendig beschouwen kan, verzoekt het Genootschap, dat van de bijzondere schikking en het eigenaardig gebruik der ledematen, zoo veel doenlijk is, eene nette beschrijving worde vervaardigd, en overgezonden; liefst met uitvoerige teekeningen van de natuurlijke grootte, of ook wel, ten opzigte van de kleinste deelen, van die grootte, welke hun het beste Mikroscoop, het geen voorhanden is, opleveren zal. Iets, het geen in het algemeen moet in het oog gehouden worden, bij het inmaken van andere Visschen, van Vogelen en van allerhande vee.

Het opzetten en vangen van Insecten, vooral van Kaapsche, het bewaren en verzenden derzelve is al te bekend, dan dat wij daar iets van zouden melden. Alleenlijk zij een ieder gewaarschuwd, dat al wat droog bewaard moet blijven, nergens beneden in een Schip varen mag; maar zoo

veel mogelijk, boven in de kiſten en kaſten; en wel in zulke, die bloot onder het half dek, of nog hooger, als bij voorbeeld in de hutten, of in de Capiteins kamer, geplaatst worden. De kastjes of laden, waar in dezelve, met spelden, zijn vast gemaakt, moeten inwendig, met terpentijn - olie bestreken zijn; en de naden, van buiten, met pik of harst, zorgvuldig worden toegeſtopt: zoo tegen de kakkerlakken, mieren en ongedierte, als ter bewaring van de terpentijn en kampher - reuk, welke in het kastje, of de lade, beſloten is.

Groote Slangenvellen droogen zeer wel, zonder merkelijke beſchadiging van de schubben; het geen ook van de vellen van Aal, en misſchien ook van eenige Visſchen gezegd kan worden. Men kan ook de Vogelvellen, sommige ten minſte, zoo afhalen, dat er kop en staart, pooten en vlerken aan vast blijven; en die dus, met terpentijn of anderen balſem, beſtreken, gedroogd, en met kampher bepoeijerd, bewaren en verzenden.

Edoch, wat de Vogelen aanbelangt, zal men beter doen, dezelve uit te halen, op te zetten, en dus gedroogd zijnde, voorzigtelijk in te pakken.

De

De uithaling gefchiedt aldus. Men snijdt dezelve liefst langs de rug, van den hals naar de staart, open, zonder de veren te kwetsen: neemt den ganfchen romp en hals, en ook de bouten, er uit: vult dat vel op met werk: naait het toe: geeft het, door middel van ijzerdraad, onder door de pooten in te brengen, zoo veel mogelijk, deszelfs natuurlijke geftalte en grootfte levendigheid, droogt vervolgens het geheel geftel. Wat het klein gevogelte betreft, men kan daaromtrent volftaan, met er de ingewanden uit te nemen, de holligheid van den buik inwendig, met terpentijnolie, te besmeren, en dan, met drooge tabak, op te vullen. Maar wie kan altijd die moeite aan de Reizigers en Coloniften van Oost en West Indie vergen? Van Suriname en Curaçao komt thans veel gevogelte op *Liquor*, in Arak of Rum, zoo toegemaakt, als wij te voren, van de hoorn en fchulpdieren, hebben opgegeven. Maar wij mogen er wel bijvoegen, dat de Leden van het Genootfchap, op de Buitenkantoren wonende, eenen aangenamen dienst aan de Natuurkenners zullen doen, wanneer zij zelve de huishouding der onderfcheidene Vogelen, in eene

Vo-

Vogelvlugt, waarnemen, en bij den Inlander, zoeken kennis te krijgen van hare bedrijven, en andere merkwaardige bijzonderheden. En indien men vreemde Vogelen, in kouwen, levendig weet over te zenden, zal het Genootſchap zich trachten te benaarſtigen, om derzelver huishouding en bijzondere kunſtdriften, gelijk de Heer *Reimarus*, die noemt, onderſcheidenlijk op te speuren. Want juist dit is het, hetgeen, aan de gewone Beſchrijvingen der Natuurlijke Hiſtorie, ontbreekt.

Het geen wij van de Vogelen zeiden, kan ook toegepast worden op de vier en meervoetige Dieren, zoo ten opzigte van het inmaken en overzenden in Arak, als ten opzigte van het opzetten. Evenwel zou het Genootſchap liefst ook, zoo veel doenlijk, levendige voorwerpen over krijgen; om dezelve, zoo lang maar mogelijk is, te laten waarnemen; en dan die waarnemingen, met de Berigten der Buitenkantoren, te vergelijken, om in de Natuurlijke Historie der Oosterſche, en nog eenigzins onbekende, Dieren, eenen stap verder te doen; dan men tot hier toe, in Europa, heeft kunnen doen.

Nopens de planten, Heesters en

Boo-

Boomen, en alle de bijzonderheden der *Botanica*, ſtaat, in het gemeen, aan te merken, dat, hoe meer men die voorbrengſels der ſchoone Natuur, in hun geheel, met Wortels, Bladeren en Bloemen, kan overkrijgen, hoe beter men er gebruik van zal kunnen maken, om er het Naturalien Kabinet mede op te ſchikken. Dus wordt elk liefhebber en begunſtiger verzocht, om, zoo veel mogelijk, de Heesters en Planten, in hunnen groei, te zenden, ten einde die te kunnen in den grond overzetten, om allengskens eenen kleinen *Hortus Botanicus* te vervaardigen, vooral van Indiaanſche gewasſen, die hier, zoo wel als elders, zullen voorkomen. Of anders zendt men de Zaden, goed en droog, over: en dit geschiedt gevoeglykſt aldus.

De verschillende *Katjangs* of Peulvruchten en andere Zaden plukt men volkomen rijp af: laat ze droogen in de hawkens of bolſters: en, na dat zij dus gedroogd zijn, worden zij uitgedaan, en nogmaals gedroogd: hoewel men er ook teffens eenige in de bolsters laten moet; om de proeven van beide zaden, bij het zaaijen en opkomen derzelve, te nemen. Vervolgens doet men die in

zak-

zakjes, en laat dezelve dan nog, ten overvloede, in een droog vertrek uitwasemen, gedurende den tijd van drie tot vier weken. Als dan stort men die zaden over, in schoone schrijfpapieren peperhuisjes of zakjes, en schrijft er de namen op. Eindelijk pakt men die peperhuisjes in Chinesche theebosjes, van elkanderen gescheiden, met drooge gierst of mosterdzaad. Maar zoo dit alles niet voorhanden is, zou men goed en droog zand, gefiltreerd en gezuiverd van alle ziltigheid, daartoe, kunnen gebruiken en er daarenboven eenige korrels kampher tusfchen inmengen. Eindelijk moeten de bosfen, strijkvol gevuld zijnde, volmaakt worden toe gefoldeerd, en met papier omplakt, en nog eens overgevernist. Mogelijk zullen de gewone kelderflesfchen daar toe ruim zoo goed zijn; indien zij voor het breken wel bezorgd, met eene blaas, of een stuk leer, om den hals gebonden, en eindelijk behoorlijk geharpuisd worden. Trouwens die flesfchen, of bosfen moeten wederom, in kistjes of doozen, wel verzorgd, aan boord, op de droogste plaatfen gezet, en, zoo weinig mogelijk, aan de lucht worden blootgesteld.

Zij,

Zij, die, vooral op de buitenkantoren, den *Herbarius*, dat is het kruidboek van ons Bataviaasch Genootschap willen verrijken, worden vriendelijk verzocht, deze maatregelen in acht te nemen.

1. Vooreerst, zoo veel doenlijk, geheele planten met wortelen en vezelen, vooraf in den grond voorzigtig losgemaakt, uit te plukken; of ten minste takken, zoo groot, als zij gevoeglijk tusſchn mediaan papier kunnen gelegd worden, met de volkomene bloesems eenige, met de volwasſene bladeren en vruchten eenige, aftesnijden. Maar, zoo de vruchten te groot en te dik en te sappig zijn, moeten die afzonderlijk gezonden worden.
2. Dezelve tusſchen papier in te leggen, zoo dat zij, door geene andere takjes, bloemen, wortels of vezelen, gedrukt worden.
3. De bladen met tusſchen in gepakte kruiden, vermenigvuldigd hebbende, tot dertig of meer, boven op elkanderen, glad en vlak te leggen; maar ook tusſchen elk vel met planten,

ten, 5 of 6 schoone vellen: en dan die verzameling te gelijk onder eene ligttoegedraaide pers, of eene gelijk drukkende zwaarte te plaatsen: en na dat zij dus een half etmaal gelegen hebben, wederom van elkanderen aftenemen, en, op eene tafel of drooge vloer, te laten uitluchten; wanneer men ook wel nog eenige verschikkingen, in de ligging, zal kunnen maken.

4. Als de baften zouden gaan kronkelen, door de droogte, wordt het raadzaam, dezelve, als voren, wederom toe te sluiten, en op een geftapeld, onder de Pers te brengen, en de Pers toe te draaijen: vervolgens dat werk zoo dikwijls te herhalen, tot dat men de Planten, zonder eenige kronkelingen, volkomen gedroogd heeft. Bij die gelegenheid kan men ook gevoegelijk warme strijkijzers gebruiken. Beter is het echter, de Planten, ten minfte nu en dan, in versch gedroogd en gewarmd papier, over te leggen; het geen niet slechts de zuivere drooging zeer bevordert; maar ook teffens de kleuren der gedroogde gewasfen rei-

reiner en levendiger bewaart.

5. Eindelijk ten vijfden zal men dienen toe te zien, dat men zulken voorraad voor eenen *Herbarius*, eenigen tijd bewaard hebbende, alvorens men dien verzendt, nogmaals naarziet, of er zich geen vocht, fchimmel, of eenig schadelijk infect in opdoet: het geen dan, voor de verzending, moet weggenomen worden.

Bij het verzenden, naait men alles, op sterk papier, vast: of de Planten worden, met strookjes papier over dezelve, aan twee einden vaftgeplakt, of wel in een boek geschikt, om niet te verfchuiven, het geen, met regt voor zeer nadeelig gehouden wordt. Alles vast gezet zijnde, spreekt het van zelf, dat men er de Inlandsche gebruikelijke namen zal moeten bijfchrijven; en zoo de verzamelaar deskundig is, ook de benamingen van *Linneus*, *Rumphius*, of andere *Botanici*; hoewel dit anders niet opzettelijk gevorderd wordt. Wijders wenscht het Genootfchap iets nieuws te mogen vernemen, wegens het inlandsch gebruik, en de woonplaats, als, bij voorbeeld, of iets op bergen, in dalen, aan het water, in het water

in de bosschen, boven, of op de klippen groeit?

Dit alles nu zoo verzorgd, moet in een Kiftje, dicht toegepakt worden; en alles moet, zoo veel mogelijk, pasfen. Men kan, tusfchen de vellen, hier en daar, óok wel een schutplankje laten maken, op dat indien er iets vochtig wierd, die vochtigheid niet tot alles door zou trekken. Ook mag men wel, hier en daar, tusfchen de papieren, wat gestoten Kampher in strooijen.

De Kiftjes mogen ook, van onderen, wel stevig beflagen zijn; om niet zamen gedrukt, en met hengsels voorzien, om zachtjes verplaatst te kunnen worden. En dit heeft voor al plaats, wanneer men de Planten, levendig uitgetrokken, zonder te droogen, in zand en aarde, wil overzenden: het geen, op de volgende wijze, wordt verrigt. Men legt de Planten op zes duimen zuiver zand, met het bovenfte der wortels, op stukjes lood, gebonden, die genommerd zijn: overdekt dezelve vervolgens met die soort van aarde, waar in zij gegroeid zijn; waar op men dan ook het zaad derzelve strooijen kan. En over de Kast, zijn ijzeren hoepels gefpijkerd, die men, op zee, met

met zeildoek overdekt, op dat de Planten, niet beschadigd worden; wanneer men die, aan de opene lucht bloot stelt, noch van de branding der Zon, noch van de sterke winden.

Eer dit blad was afgedrukt, heeft de vergadering nog bekroond, met eene gouden medaille, eene uitvoerige verhandeling over de voornaamste oorzaken der tegenwoordige ongezondheid van Batavia, en de middelen tot herstel, onder de zinspreuk. *Eerst wel bedacht: daar na volbragt.* In het Biljet vond men den naam van den schrijver niet: maar naderhand heeft men bevonden den auteur te zijn, de heer *Jan Andries Duurkoop*, Oud *Majoor titulair van de Infantery*, en *Heemraad* der Bataviasche Ommelanden.

BATAVIA,
15den September,
1779.

BLAD-

BLADWIJZER.

Bladz.

VERHANDELINGEN.

Ver-

BLADWYZER.

